

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ TARİH DERGİSİ
Eskişehir Osmangazi University History Journal

Cilt:8 Sayı:1

Mayıs 2025

Eskişehir

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi

Eskisehir Osmangazi University History Journal

Cilt: 8, Sayı: 1 Mayıs 2025/Volume: 8, Number: 1 May 2025

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ TARİH DERGİSİ

Uluslararası Hakemli Dergi

Mayıs ve Kasım aylarında yılda iki sayı hâlinde yayınlanır

Derginin kısaltması: ESOGÜTD

İmtiyaz Sahibi

Prof. Dr. Emine Gümüşsoy

İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi Dekanı

Editörler

Prof. Dr. Osman Köksal

Doç. Dr. Yunus Arifoğlu

Editör Kurulu

Prof. Dr. Osman Köksal

Doç. Dr. Yunus Arifoğlu

Araştırma Görevlisi Zeynep Akıl

Araştırma Görevlisi Bahar Gündoğan

Yayın Tarihi: 30 Mayıs 2025

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi, İSAM, ASOS İndeks, Acar
İndeks ve GoogleScholar'da taranmaktadır.

İletişim Bilgileri

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Bölüm Başkanlığı Tarih Bölümü, F2
Blok, 3.Kat,26040, Odunpazarı/Eskişehir

Tel: +90 222 239 37 50 / 2717, e-posta: tarih.itbf@tm.ogu.edu.tr

İnternet Sayfası: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esogutd>

e-ISSN: 2687-3842

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Prof.Dr. Ahmet YARAMIŞ
Prof.Dr. Ali PAJAZITI
Prof.Dr. Arif BİLGİN
Prof.Dr. Emine GÜMÜŞSOY
Prof.Dr. Fahri YETİM
Prof.Dr. Fehmi YILMAZ
Prof.Dr. H. Hüseyin ADALIOĞLU
Prof.Dr. Haşim ŞAHİN
Prof.Dr. Hüseyin ÇINAR
Prof.Dr. İbrahim ŞİRİN
Prof.Dr. İrfan MORINA
Prof.Dr. Kâmil ÇOLAK
Prof.Dr. Meral BAYRAK
Prof.Dr. Meryem KAÇAN ERDOĞAN
Prof.Dr. Mesut ERŞAN
Prof.Dr. Muzaffer DEMİR
Prof.Dr. Muzaffer DOĞAN
Prof.Dr. Necmettin ALKAN
Prof.Dr. Necmettin AYGÜN
Prof.Dr. Necmi UYANIK
Prof.Dr. Numan ELİBOL
Prof.Dr. Nuri KAVAK
Prof.Dr. Orlin SABEV
Prof.Dr. Osman KÖKSAL
Prof.Dr. Rainer Maria Czichon
Prof.Dr. Zafer KOYLU
Doç.Dr. Aşkın KOYUNCU
Prof.Dr. Erkan İZNİK
Prof.Dr. Fatma Sevinç ERBAŞI
Prof.Dr. Hayrettin PINAR
Doç.Dr. Mustafa GENÇOĞLU
Doç.Dr. Oktay BERBER
Doç.Dr. Volkan MARTTİN
Doç.Dr. Yunus ARİFOĞLU
Assoc.Prof.Dr. Esilda LUKU
Assoc.Prof.Dr. Fahd KASUMOVIC
Assoc.Prof.Dr. Getachew KASSA
Assoc.Prof.Dr. Mujib ALAM
Dr.Melinda BOTALIC
Dr.Sedad BESLIJA
Dr.Fazileta HAFIZOVIC
DALKESEN

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türkiye
South East European University, Makedonya
Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Anadolu Üniversitesi, Türkiye
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye
Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
University of Prishtina, Kosova
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye
Anadolu Üniversitesi, Türkiye
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye
Aksaray Üniversitesi, Türkiye
Selçuk Üniversitesi, Türkiye
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaristan
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Uşak Üniversitesi, Türkiye
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkiye
Anadolu Üniversitesi, Türkiye
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Uşak Üniversitesi, Türkiye
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Aleksander Moisiu University, Arnavutluk
University of Sarajevo, Bosna Hersek
Addis Ababa University, Etiyopya
Jamia Millia Islamia-A Central University, Hindistan
University of Tuzla, Bosna Hersek
University of Sarajevo, Bosna Hersek
University of Sarajevo, Bosna Hersek Dr.Öğr.Üyesi Nilgün
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye

ESOGÜ Tarih Dergisinin yazım kuralları, 2024 Kasım sayısı ile birlikte aşağıdaki şekilde güncellenmiştir.

Dergimizdeki bütün yazışmalar ve işlemler Dergipark sistemi üzerinden yürütülmektedir. Bu nedenle yazarlarımız, düzenli aralıklarla ilgili sisteme girerek kendilerine iletilen yazışmaları takip etmeleri sağlıklı iletişim açısından önem taşımaktadır.

Çalışması yayınlanan bir yazarın, takip eden sayıda yeni bir çalışması yayınlanmaz.

Gönderilen makaleler Esogü Tarih Dergisi Makale Şablonu Örneği üzerinden hazırlanması tavsiye edilmektedir.

ESOGÜ Tarih Dergisine yüklenen tam metin dosyasında **kışisel bilgilere** yer verilmemelidir. Kişisel bilgiler, makale kabul edildikten sonra örnekteki gibi yazılmalıdır;

Eski Türk Tarihçiliğinin Ötekisi: Kırgızlar

Yusuf Akbaba*

* Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskişehir Türkiye, yakbaba@ogu.edu.tr, ORCID: [0210-0403-4337-8750](https://orcid.org/0210-0403-4337-8750)
Makaleler öncelikle ‘Ön Kontrol’e tabi tutulurlar, editör kurulu tarafından incelenirler. Yazıların derginin kurallarına uygun olup olmadığına bakılır, aynı zamanda metodolojik açıdan incelenirler. Düzeltmesi gereken makaleler yazarlarına gönderilir, düzeltilmeleri halinde yeniden işleme konulurlar. Üç defa düzeltmeye gönderilen yazılar, düzeltilmediği takdirde reddedilirler.

V

Yazılar, Microsoft Word programında yazılmalı ve aşağıda belirtilen şekilde düzenlenmelidir:

1. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi’ne gönderilen makaleler en fazla 12 bin kelime, en az 4 bin kelime olmalıdır. Kitap tanıtımı ve incelemesi ise en az 750, en fazla 1500 kelime olmalıdır.
2. Makalelerde Türkçe ve İngilizce başlıkla, Öz ve anahtar kelimeler bulunmalıdır. Metin içerisinde giriş, teorik temel bulgular, bölümler ve sonuç kısmı yer almalıdır.
3. Öz (baş harfi büyük, koyu ve paragrafla aynı şekilde hizalanmış) ve Abstract (baş harfi büyük, koyu ve paragrafla aynı hizalanmış şekilde) başlıklarının altında her ikisi de 200-250 kelime arasında 11 punto 1'er cm içeride, iki yana yaslı yazılmalı, satır aralığı 1.15 olmalıdır. Öz ve Abstractın altında beş kelimelik Anahtar Sözcükler / Keywords yer almalıdır.
4. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi’ne gönderilen makaleler, İsnad Atf Sistemi Kılavuzuna <https://www.isnadsistemi.org/download/isnad-2-yazim-kilavuzu/> uygun olarak hazırlanmalıdır.
5. Gönderilen yazılar intihal programına tabi tutulmalı ve benzerlik raporu en fazla yüzde 20 olmalıdır.
6. İmlâ ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun zorunlu kıldığı özel durumlar dışında, Türk Dil Kurumunun İmlâ Kılavuzu esas alınmalıdır. Ayrıca Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisine başvurulabilir.

7. Makale içerisindeki başlıkların her bir kelimesinin sadece ilk harfleri büyük yazılmalıdır. Başka biçimlendirmeye yer verilmemelidir.
8. Yazılarda sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi gibi ayrıntılara yer verilmemelidir.
9. Tablolarda başlık üst kısımda ve tablo başlığının harfleri büyük olmalıdır. Şekillerde ise, başlık şeklin altında yer almalıdır ve 11 puntoyla yazılmalıdır.
10. Ana başlığın baş harfleri büyük geri kalanı küçük olmalı, koyu ve 12 punto olacak şekilde yazılıp ortadan hizalanmalıdır. İngilizce başlık ise Türkçe Öz'ün altına 11 puntoyla baş harfleri büyük, koyu ve ortadan hizalanmış şekilde yazılmalıdır. Ara başlıklar 11 punto, sadece baş harfleri büyük, koyu, iki yana yaslı ve paragraf başı (1,25 cm) ile aynı hizada olmalıdır. Öncesinde 0nk, sonrasında 0nk boşluk bırakılmalıdır.

Yazılar Biçim olarak;

Kâğıt Boyutu	A4 Dikey
Üst Kenar	3,5 cm
Alt Kenar Boşluk	3,5 cm
Sol Kenar Boşluk	3,5 cm
Sağ Kenar Boşluk	3,5 cm
Yazı Tipi	Times News Roman
Yazı Tipi Stili	Normal
Boyutu (Ana Metin)	11
Kaynakça	10 punto ve tek aralık, asılı 1.25
Boyutu (dipnot metni)	9 ve tek aralık önce ve sonra 0
Metin Satır Aralığı	1,5 önce ve sonra 0
Tablolar	10 punto ve tek aralık

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi

Eskisehir Osmangazi University History Journal

e-ISSN: 2687-3842 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esogutd>, 8/1, Mayıs 2025

İÇİNDEKİLER

Makaleler

Yekta Eren Gür- Emine Gümüşsoy

Köy Bekçilerinin Tayin Usulleri, İşlevleri ve Nitelikleri (1876-1887);
Üsküp Örneği 07-31

Fahri Yetim-Süheyl Çirçir

Türk Tarih Tezinin Kabul Edilmesi 31-47

İrfan Kaymak

Türk Bağımsızlık Savaşı ve Sonrası Mevlevîler ve Bektaşîler
..... 48-78

Nizam Berkan Mercan** Emine Gümüşsoy

Sicill-i Ahval Kayıtlarına Göre Manisa Doğumlu Memurların Eğitim
Durumu 79- 101

Engin Kırılı

Tanzimat Dönemi'nde Cemaatlar Arası Eşitlikçi Uygulamaların Zina
Cezalarına Yönelik Yansıması 102-122

Kitap İncelemeleri

Arif Akbaş

Yüzüncü Yıla Girerken: Türkiye'nin Tarihi 123-132

Pelin Helvacı

Berthe Georges Gaulis, Çankaya Akşamları 133-139

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi

Eskisehir Osmangazi University History Journal

e-ISSN: 2687-3842 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esogutd>, 8/1, Mayıs 2025

DOI: 10.47437/esogutd.1688925

Araştırma Makalesi

Köy Bekçilerinin Tayin Usulleri, İşlevleri ve Nitelikleri (1876-1887); Üsküp Örneği*

Yekta Eren Gür** Emine Gümüşsoy***

Öz

Bu çalışma, 1876-1887 yılları arasında Üsküp bölgesindeki köy bekçiliği kurumunun tayin usullerini, görev tanımlarını ve niteliklerini ele almaktadır. Köy bekçileri, Osmanlı taşra yönetiminin en küçük güvenlik birimlerinden biri olarak, tarımsal üretim ve köy güvenliğinin sağlanmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir. Köy bekçiliği uygulamalarının nasıl gerçekleştiği, tayin süreçleri ve görevlerinde karşılaştıkları zorluklar belgelerden tespit edilebilmektedir. Köy bekçileri, köy muhtarları ve ihtiyar meclislerinin belediye ve zaptiye birimleriyle koordineli bir biçimde çalışmasıyla atanmaktadır. Bekçilerin tayininde ahlaki unsur gözetilmiş; kefalete bağlanmaları ve tezkere taşımaları gibi belirli şartlar aranmıştır. Bekçilerin görev süreleri altı ay ile birkaç yıl arasında değişmekte olup, bazılarının ise birden fazla köyde görev aldığı görülmektedir. Temel görevleri arasında mahsullerin korunması, köy ekonomisinin güvence altına alınması ve köy sakinlerinin can-mal güvenliğinin sağlanması bulunmaktadır. Köy bekçileri genellikle ateşli silah taşımış ve maaşlarını aynı olarak (örneğin, mahsul veya arazi tahsisi) almışlardır. Çalışmada, 1877-78 Rus Harbi'nin ardından eşkıyalık faaliyetlerinin yoğunlaştığı dönemde, bekçilerin karşılaştığı olası risklere de dikkat çekilmiştir. Köy bekçiliği, Osmanlı taşrasında ekonomik, sosyal ve idari rol üstlenen birimlerin işleyişi içerisinde yer almakta dolayısıyla taşraya dair önemli veriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Köy Bekçisi; Üsküp; Bolak; Poylak.

Appointment Procedures, Functions And Qualifications Of Village Watchmen (1876-1887); The Case Of Skopje

Abstract

This study examines the appointment procedures, job descriptions and qualifications of village guards in the Skopje region between 1876-1887. As one of the smallest security units of the Ottoman provincial administration, village guards played an important role in ensuring agricultural production and village security. Documents reveal how village watchman practices took place, the appointment process of candidates and the difficulties they faced in their duties. Village guards were

* Bu çalışma "1876-1893 Yılları Arasında Rumeli'deki Köy Güvenlik Unsurları" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Eskişehir/TÜRKİYE, yektaerengur@gmail.com, ORCID: 0009-0003-0055-8020.

*** Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Eskişehir/TÜRKİYE, egumussoy@ogu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1401-8493.

appointed by village mukhtars and councils of elders in coordination with municipal and police units. The appointment of village guards was based on morality, and certain conditions were required, such as being bonded to a surety and carrying a certificate. Their terms of office ranged from six months to several years, and some of them were assigned to more than one village. Their main duties included protecting crops, securing the village economy and ensuring the security of life and property of the villagers. Village guards usually carried firearms and received their salaries in kind (e.g. crop or land allocation). The study also draws attention to the potential risks faced by village guards during the period when banditry activities intensified following the Russian War of 1877-78. The village watchmanship was part of the functioning of economic, social and administrative units in the Ottoman provinces and therefore provides important data on the provinces.

Keywords: Village Watchmen; Skopje; Bolak; Poylak.

Giriş

Köy Bekçiliği Uygulaması 1876 ilâ 1887 yılları arasında arşiv belgelerinden faydalanılarak Üsküp özelinde incelenecektir. Bu konunun seçilmesinin sebebi literatürde “köy bekçileri” hakkında yeterli bilgi bulunmamasıdır. Yapılan arşiv taramaları neticesinde Üsküp özelinde yüzlerce evraka ulaşılmış, özellikle Yabancı Arşivler Makedonya Arşivi (YB.021.) ile Dahiliye Mektubi Kalemi’nden (DH.MKT.) faydalanılmıştır.

Üsküp Antikçağ’dan itibaren varlığını koruyan bir yerleşim yeridir. Başlangıçta Dardaniyalıların yaşadığı bir yer olup daha sonra Romalıların egemenliğine girmiş, bir dönem Slavların yerleşmesiyle “Skupi” olarak anılmaya başlanmıştır. Sırp hükümdarı Stefan Dusan’dan önce de Sırp Krallığı’nın hâkimiyeti altına girmiştir. Osmanlılar I. Murad ile I. Bayezid dönemlerinde Balkanlarda ciddi fetih hareketlerini başlamışlardır. Bu dönemde gerçekleşen I. Kosova Muharebesi ile Osmanlı egemenliği Balkan havalisinde tesis edilmiştir. Bu süreçte Üsküp, kaynaklarda çok açık olmamakla birlikte, Paşa Yiğit veyahut Evrenos Gazi tarafından fethedilmiştir. Osmanlı kronikleri Üsküp’ün fethi hakkında net bilgiler vermemektedir. Batılı kaynaklarda fethin tarihi 6 Ocak 1392 olarak belirtilmiştir.¹

Üsküp fethedildiğinde, buraya *iskân siyaseti* doğrultusunda Saruhan havalisinden getirilen Türkler yerleştirilmiştir. Nitekim XVI ilâ XVIII. yüzyıllar arasında şehrin nüfusu 30.000 civarına ulaşmıştır. XVII. yüzyılın son çeyreğinde ise Osmanlı-Habsburg mücadelesi esnasında şehir havalisi savaşın şiddetinden ciddi bir şekilde zarar görmüştür. Bunun üzerine şehirdekiler başka Osmanlı topraklarına göç etmiş, Habsburg kuvvetleri ise

¹ Mehmet İnbaşı, “Üsküp”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Şubat 2025); Yakub Ahbab, *Üsküp Sancağı’nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1911)*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 1-5; Emel Gündoğdu Polat, *1877-1924 Yılları Arasında Balkanlardan Anadolu’ya Göçler Esnasında Üsküp Vilayeti*, (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 71-73.

kentin bir kısmını ateşe vermiştir. Üsküp ve havalisinin durumu ancak XIX. yüzyılın son çeyreğinde düzelmeye başlamıştır.²

Osmanlı idari taksimatında Üsküp, 1580 yılında Rumeli Eyaleti'ne bağlı müstakil bir sancak olarak yönetilmiştir. 1831 yılında ise Rumeli Eyaleti'ne bağlı 15 sancaktan birisidir. 1847'de ayrı bir eyalet olarak tesis edilmiştir. Nitekim 1868 yılında Manastır Vilâyeti'ne bağlanmıştır. 1877'de ise Manastır Vilâyeti Selanik'e, Üsküp ise yeni oluşturulan Kosova Vilâyeti'ne bağlanmıştır. Bu dönemde Üsküp Sancağı; Üsküp, Kalkandelen, Kırçova, Köprülü, Pirlepe, Kıvırcık, Kırnık ve Kaçanık adlarındaki sekiz kazadan oluşmaktaydı.³

I. Köy Bekçiliğinin Teşkili ve Tayin Usulleri

Köy, Osmanlı idari birimlerinin en küçüğüdür. XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu köylerde ve mahallelerde egemenliğini muhtarlık teşkilatıyla sağlamıştır. Muhtarlık teşkilatı, 1829'da asayiş ve emniyetin sağlanması için ilk önce İstanbul'da, daha sonra da 1833 yılından itibaren Osmanlı taşrasında örgütlenmeye başlamıştır.⁴ Yıllar içinde yapılan vilayet nizamnameleriyle beraber giderek taşranın etkili aktörlerinden birisi hâline gelmiştir. Muhtarlar, Osmanlı idaresi adına köy ve mahallelerde göçü denetlemeye çalışmış, nüfus ve askerlik işleriyle ilgilenmiş, verginin dağıtımı ve tayini işlerinde rol oynamış; en önemlisi ise bir yerleşkenin güvenliğinden sorumlu olmuşlardır.⁵ Onlara tanınan birçok yetki ve güç çerçevesinde Osmanlı taşrasının etkili figürlerinden birisi olarak öne çıkmışlardır. Nitekim muhtarların bu eylemleri gerçekleştirmesinde, onlara yardımcı olan ihtiyar meclislerinin ve köy bekçilerinin de payı vardır.

İncelenen kaynaklarda köy bekçileri “karye bekçisi”, “korucu”, “poylak”⁶ ve “bolak” isimleriyle tanımlanmıştır. Bekçi tabiri “bir şeyi veya bir yeri bekleyen güvenlik birimi” anlamında kullanılmıştır.⁷ Örneğin Poylak tabiri 1882 yılının Haziran ayında

² Bknz. İnbaşı, “Üsküp”.

³ Bknz. İnbaşı “Üsküp”.; Ahbab, *Üsküp Sancağı'nın Sosyo Ekonomik Yapısı (1876-1911)*, 7-11.

⁴ Mehmet Güneş, *Osmanlı Döneminde Muhtarlık ve İhtiyar Meclisi (1829-1871)*, (İstanbul: Kitabevi, 2014), 19-29; İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, (Ankara: Cedit Neşriyat, 2008), 306-307; Musa Çadircı, “Türkiye’de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme” *TTK Belleten* 34/135, (1970), 409-412.

⁵ Çadircı, “Türkiye’de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması”, 413-14; Güneş, *Osmanlı Döneminde Muhtarlık ve İhtiyar Meclisi*, 69-121.

⁶ Pakalın, “Poylak” tabirini “bekçi yerine kullanılır bir tâbirdir. Bulgarcadan alınmadır...” şeklinde tanımlamıştır. bknz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul, MEB Yayınları, 1993), “Poylak”, II/780; Belgelerde “Poylak” tabiri ise “bolak”, “bulak”, “polak” şekillerinde, farklı biçimlerde geçmektedir: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), YB. 021. (*Yabancı Arşivler Makedonya Arşivi*), No.76, Gömlek No. 88, 1-2; BOA, YB. 021, No. 76, Gömlek No. 110, 1-2; BOA, YB. 021., No.79, Gömlek No. 89, 1-2; BOA, YB. 021., No. 79, Gömlek No. 199; BOA, YB. 021., No. 81, Gömlek No. 14; BOA, YB. 021., No. 81, Gömlek No. 142; BOA, YB. 021., No. 76, Gömlek No. 88, 2.

⁷ Hüseyin Kalemli, Osmanlı’da bekçilik sisteminin güvenliğin ve asayişin sağlanmasında kendine özgü bir yapıya sahip olduğunu söylemektedir. Bekçilik birimlerinin çarşı ve mahalle bekçiliği, orman bekçiliği, arazi

Üsküp’e bağlı Vodine-i Bala köyüne bekçi olmak isteyen İbrahim b. Hüseyin tarafından hazırlanan dilekçede “Çakerleri Üsküb Kazâsı Barovola karyesinden olub işbu doksan sekiz senesine mahsûben Üsküb Kazâsı Vodine-i Bâlâ karyesinde poylaklık itmek üzere...”⁸ diye yazılırken, Vodine-i Bala köyü ise şehadet-namede “Üsküb Kazâsı Barolova karyesinden İbrâhîm b. Hüseyin ehl-i ‘ırz ve müstakimü’l-etvar olub poylaklığa cümlemiz re’y ve tensibiyle nasb u ta’yîn kılınmış...”⁹ biçiminde ifade edilmiştir. 1871 Vilâyet Nizamnamesi’nin ardından Osmanlıların bu kurumu teşkil ettikleri görülmektedir. Nitekim tayin işlemlerinde, köy muhtarı ile ihtiyar meclisleri, mutasarrıflık, belediye ve zaptiye birimleri koordineli bir biçimde çalışmaktadır. Tayin muamelelerinden kaza merkezindeki belediyenin ve zaptiyenin sorumlu olduğu görülmektedir. Bunlar köy bekçisi adayından “istid’a” adı verilen dilekçeler beklemekte veya onun adına köy muhtarının ya da arzuhalcilerden birisinin dilekçe yazmasını şart koşmaktadırlar. Bu arzuhal veya dilekçelerde mutlaka pul yapıştırılmış olmalıdır. Her ne kadar tayin belgelerinde “damga vergisi” zikredilmese de silah tezkeresi hakkındaki nizamnameler de bu durum alenen ifade edilmektedir. Hatta 1879 tarihli *Usul-ı Muhâkemât-ı Cezâiyye Kanûn-ı Muvakkatına* göre köy bekçileri “zabıta-i adliye”den¹⁰ sayılmaktadır. Öte yandan bekçi adaylarının *kefil göstermeleri* veya *kefalet bağlanmaları* gerektiği dile getirilmektedir. Bunlar kefil göstermek maksadıyla hem kendi köyü hem de tayin olacağı köy muhtarı ile ihtiyar meclisi üyelerinden “kefâlet-name” veya “intihab-name” adı verilen tezkere almak mecburiyetindedir. Lakin farklı kazalardan farklı kazalara bekçilik yapmak isteyenlere yönelik olarak; istihdam edilecek kazada, hükümetin, *esnaflık yapan veya hükümet kademesinde bulunan* kişileri kefil olarak görme arzusu mevcuttu.

Bekçilerin tayin usullerini belgelerden yola çıkarak şu şekilde sıralamak mümkündür¹¹;

bekçiliği, köy bekçiliği, kır bekçiliği gibi farklı alt kollara ayrıldığını beyan etmektedir. Bknz. Hüseyin Kalemli, “Osmanlı Devleti’nde Bir Güvenlik ve Asayiş Birimi Olarak Kırk Bekçiliği: Yapısı, İşleyişi ve Görevleri”, *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, Haz. Semiha Nurdan-Muhammed Özler (Ankara: TTK Yayınları, 2022), III/707.

⁸ BOA, YB. 021., No.76, Gömlek No, 110,1.

⁹ BOA, YB. 021., No. 76, Gömlek No. 110, 3.

¹⁰ Faruk Y. Turinay, “1879 Tarihli Ceza Muhakemesi Kanunu (Usul-i Muhâkemât-ı Cezâiyye Kanun-ı Muvakkatı) Üzerine Bir İnceleme”, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11/1 (25.06.2021), 199; Turinay burada *zabıta-i adliye* kavramının sadece müdde-i umumiye yardımcı olan adli kolluğu değil, tüm soruşturma evresini kapsadığını dile getirmektedir.

¹¹ Şu arşiv belgeleri göz önüne alınarak çıkarım yapılmıştır. Bknz. BOA, YB. 021. , No. 71, Gömlek No.7, 3; BOA, YB. 021. , No. 71, Gömlek No. 146, 1; BOA, YB. 021. , No. 71, Gömlek No. 469, 1; BOA, YB. 021. , No. 71, Gömlek No. 387, 1; BOA, YB. 021. , No. 72, Gömlek No.218; BOA, YB. 021. , No. 72, Gömlek No. 221, 1; BOA, YB. 021. , No. 72, Gömlek No. 221, 3. ile BOA, YB. 021. , No. 72, Gömlek No. 221, 4; BOA, YB. 021. , No. 72, Gömlek No. 222, 1; BOA, YB. 021. , No. 72, Gömlek No. 222, 3; BOA, YB. 021. , No. 72, Gömlek No. 223, 1. ile BOA, YB. 021. , No. 72, Gömlek No. 223, 3; BOA, YB. 021. , No. 72, Gömlek No. 226, 1. ile BOA, YB. 021. , No. 72, Gömlek No. 226, 3; BOA, YB. 021. , No. 72, Gömlek No. 227, 1. ile BOA,

1. Bekçinin tayin olduğu köyün ileri gelenleri veya bizzat bekçinin kendisi tarafından bir *dilekçe veya arzuhal* düzenlenmektedir.

Örneğin 1-2 Temmuz 1878 tarihinde Gluha köyündeki ahali adına köy muhtarı tarafından Blaçeli Mustafa'nın köylerinde bekçilik yapması için *dilekçe* kaleme

YB. 021. , No. 72, Gömlek No. 227, 3; BOA, YB. 021. , No. 72, Gömlek No. 228, 1. ile BOA, YB. 021. , No. 72, Gömlek No. 228, 3; BOA, YB. 021. , No. 72, Gömlek No. 231, 1. ile BOA, YB. 021. , No. 72, Gömlek No. 231, 3; BOA, YB. 021. , No. 72, Gömlek No. 250; BOA, YB. 021. , No. 72, Gömlek No. 217, 1. ile BOA, YB. 021. , No. 72, Gömlek No. 217, 4; BOA, YB. 021. , No. 72, Gömlek No. 219. ile BOA, YB. 021. , No. 72, Gömlek No. 217, 3; BOA, YB. 021. , No. 72, Gömlek No. 220, 1. ile BOA, YB. 021. , No. 72, Gömlek No. 220, 3; BOA, YB. 021. , No. 72, Gömlek No. 225, 1. ile BOA, YB. 021. , No. 72, Gömlek No. 225, 3; BOA, YB. 021. , No. 72, Gömlek No. 232, 1, BOA, YB. 021. , No. 72, Gömlek No. 232, 3. ile BOA, YB. 021. , No. 72, Gömlek No. 232 4.; BOA, YB. 021. , No. 72, Gömlek No. 233; BOA, YB. 021. , No. 72, Gömlek No. 234, 1, BOA, YB. 021. , No. 72, Gömlek No. 234, 2. ile BOA, YB. 021. , No. 72/ Gömlek No. 234, 4; BOA, YB. 021. , No. 72, Gömlek No. 249; BOA, YB. 021. , No. 73, Gömlek No. 55; BOA, YB. 021. , No. 73, Gömlek No. 32, 1-2; BOA, YB. 021. , No. 73, Gömlek No. 35; BOA, YB. 021. , No. 73, Gömlek No. 38, 1. ile BOA, YB. 021. , No. 73, Gömlek No. 38, 3; BOA, YB. 021. , No. 73, Gömlek No. 39, 1. ile BOA, YB. 021. , No. 73, Gömlek No. 39, 3; BOA, YB. 021. , No. 73, Gömlek No. 41, 1. ile BOA, YB. 021. , No. 73, Gömlek No. 41, 3; BOA, YB. 021. , No. 71, Gömlek No. 390; BOA, YB. 021. , No. 75, Gömlek No. 207; BOA, YB. 021. , No. 75, Gömlek No. 211; BOA, YB. 021. , No. 75, Gömlek No. 261; BOA, YB. 021. , No. 74, Gömlek No. 503; BOA, YB. 021. , No. 75, Gömlek No. 271, 1. ile BOA, YB. 021. , No. 75, Gömlek No. 271, 2; BOA, YB. 021. , No. 75, Gömlek No. 202; BOA, YB. 021. , No. 75, Gömlek No. 270; BOA, YB. 021. , No. 75, Gömlek No. 273; BOA, YB. 021. , No. 76, Gömlek No. 69; BOA, YB. 021. , No. 76, Gömlek No. 71; BOA, YB. 021. , No. 76, Gömlek No. 84; BOA, YB. 021. , No. 76, Gömlek No. 85, 1. ile BOA, YB. 021. , No. 76, Gömlek No. 85, 3; BOA, YB. 021. , No. 76, Gömlek No. 86, 1. ile BOA, YB. 021. , No. 76, Gömlek No. 86, 3; BOA, YB. 021. , No. 76, Gömlek No. 87, 1. ile BOA, YB. 021. , No. 76, Gömlek No. 87, 3; BOA, YB. 021. , No. 76, Gömlek No. 90, 1. ile BOA, YB. 021. , No. 76, Gömlek No. 90, 3; BOA, YB. 021. , No. 76, Gömlek No. 91; BOA, YB. 021. , No. 76, Gömlek No. 95; BOA, YB. 021. , No. 76, Gömlek No. 97; BOA, YB. 021. , No. 76, Gömlek No. 69; BOA, YB. 021. , No. 76, Gömlek No. 98, 1. ile BOA, YB. 021. , No. 76, Gömlek No. 98, 3; BOA, YB. 021. , No. 76, Gömlek No. 99; BOA, YB. 021. , No. 76, Gömlek No. 100, 1. ile BOA, YB. 021. , No. 76, Gömlek No. 100, 3; BOA, YB. 021. , No. 76, Gömlek No. 101; BOA, YB. 021. , No. 76, Gömlek No. 107, 1. ile BOA, YB. 021. , No. 76, Gömlek No. 107, 3; BOA, YB. 021. , No. 76, Gömlek No. 110, 1. ile BOA, YB. 021. , No. 76, Gömlek No. 110, 3; BOA, YB. 021. , No. 76, Gömlek No. 122, 2; BOA, YB. 021. , No. 76, Gömlek No. 123; BOA, YB. 021. , No. 76, Gömlek No. 141, 1. ile BOA, YB. 021. , No. 76, Gömlek No. 141, 3; BOA, YB. 021. , No. 78, Gömlek No. 233; BOA, YB. 021. , No. 78, Gömlek No. 175; BOA, YB. 021. , No. 78, Gömlek No. 177; BOA, YB. 021. , No. 78, Gömlek No. 200; BOA, YB. 021. , No. 78, Gömlek No. 90; BOA, YB. 021. , No. 78, Gömlek No. 179; BOA, YB. 021. , No. 78, Gömlek No. 181; BOA, YB. 021. , No. 78, Gömlek No. 182, 1. ile BOA, YB. 021. , No. 78, Gömlek No. 182, 3; BOA, YB. 021. , No. 78, Gömlek No. 183, 1. ile BOA, YB. 021. , No. 78, Gömlek No. 183, 2; BOA, YB. 021. , No. 78, Gömlek No. 185; BOA, YB. 021. , No. 78, Gömlek No. 232; BOA, YB. 021. , No. 78, Gömlek No. 186, 2. ile BOA, YB. 021. , No. 78, Gömlek No. 186; BOA, YB. 021. , No. 78, Gömlek No. 187; BOA, YB. 021. , No. 78, Gömlek No. 187, 2; BOA, YB. 021. , No. 78, Gömlek No. 188, 1. ile BOA, YB. 021. , No. 78, Gömlek No. 188, 2; BOA, YB. 021. , No. 78, Gömlek No. 190, 1. ile BOA, YB. 021. , No. 78, Gömlek No. 190, 2. ile BOA, YB. 021. , No. 78, Gömlek No. 190, 3.; BOA, YB. 021. , No. 78, Gömlek No. 194, 1. ile BOA, YB. 021. , No. 78, Gömlek No. 194, 3; BOA, YB. 021. , No. 78, Gömlek No. 196; BOA, YB. 021. , No. 78, Gömlek No. 197; BOA, YB. 021. , No. 78, Gömlek No. 198, 1. ile BOA, YB. 021. , No. 78, Gömlek No. 198, 2; BOA, YB. 021. , No. 78, Gömlek No. 201; BOA, YB. 021. , No. 78, Gömlek No. 202, 1. ile BOA, YB. 021. , No. 78, Gömlek No. 202, 2; BOA, YB. 021. , No. 79, Gömlek No. 105, 1. ile BOA, YB. 021. , No. 79, Gömlek No. 105, 3; BOA, YB. 021. , No. 79, Gömlek No. 130; BOA, YB. 021. , No. 79, Gömlek No. 204; BOA, YB. 021. , No. 81, Gömlek No. 3; BOA, YB. 021. , No. 81, Gömlek No. 7, 1. ile BOA, YB. 021. , No. 81, Gömlek No. 7, 3; BOA, YB. 021. , No. 81, Gömlek No. 8, 1. ile BOA, YB. 021. , No. 81, Gömlek No. 8, 3; BOA, YB. 021. , No. 81, Gömlek No. 12, 1. ile BOA, YB. 021. , No. 81, Gömlek No. 12, 3; BOA, YB. 021. , No. 81, Gömlek No. 13; BOA, YB. 021. , No. 81, Gömlek No. 157; BOA, YB. 021. , No. 81, Gömlek No. 14.; BOA, YB. 021. , No. 81, Gömlek No. 17, 1, BOA, YB. 021. , No. 81, Gömlek No. 17, 2. ile BOA, YB. 021. , No. 81, Gömlek No. 17, 3; BOA, YB. 021. , No. 81, Gömlek No. 39; BOA, YB. 021. , No. 81, Gömlek No. 46, 1. ile BOA, YB. 021. , No. 81, Gömlek No. 46, 3; BOA, YB. 021. , No. 81, Gömlek No. 53; BOA, YB. 021. , No. 81, Gömlek No. 78, 1. ile BOA, YB. 021. , No. 81, Gömlek No. 78, 3; BOA, YB. 021. , No. 81, Gömlek No. 115, 1. ile BOA, YB. 021. , No. 81, Gömlek No. 115, 2; BOA, YB. 021. , No. 81, Gömlek No. 122, 1. ile BOA, YB. 021. , No. 81, Gömlek No. 122, 2.

alınmıştır.¹² Yine aynı tarihte Suşiçe-i Derbend köyüne Mehmet isimli birinin tayin edilmesi için köy muhtarı, beş ihtiyar meclisi üyesi ve üç kişinin daha mührünün bulunduğu bir *arzuhal* düzenlenmiştir.¹³

10 Nisan 1887 yılında ise Dobrine (Dobrinio) köyü ahalisi 1887-88 yılında yetiştirecek ekinleri ve ürünleri korumak üzere hemşerileri olan Habib b. İbrahim'in bekçi olması için dilekçe vermiştir. Bu dilekçe, köy imamı, muhtarı ve ihtiyar meclisi üyelerinden birisi tarafından hazırlanmıştır. Muhtar ile imamın ismine yer verilmeden “*İmâm-ı karye-i Dobrine*” veya “*Muhtâr-ı karye-i Dobrine*” ifadeleri kullanılmıştır.¹⁴

2. Bekçinin tayin olduğu köyün ileri gelenleri (muhtar, aza, imam, papaz vb.) tarafından bir *şehadet-name* yazılırdı.

Genel olarak *şehadet-nameyi* kaleme alan kişiler “*Bâdî-i terkîm-i şehâdet-nâme oldur ki*” diyerek giriş yapmaktadır. Örneğin Başkova ve Novasil köyleri ortaklaşa köylerine tayin ettikleri Gumalovalı Bilal'in şehadet-namesini şöyle düzenlemişlerdir:

“Bâdî-i terkîm-i şehâdet-nâme oldur ki

Sekenesi bulunduğumuz Başkova ve Novasil karyelerinin mevrû'atını beklemek ve her vechile muhâfaza itmek üzere Üsküb kazâsına tâbî' Gumalova karyeli Bilâl b. Murtazâ nâm kimesneyi bekçi ittihâz etmiş olduğumuzdan merkûm şimdiye kadar hilâf-ı nizâm-i hâl ve hareketde bulunmayub ez-her-cihet ehl-i 'ırz gürûhundan bulunduğu ve her vechile hüsn-i zannımız olduğu mübeyyen işbu şehâdet-nâme-i 'âcizânemiz tahrîren cânib-i hükûmete takdîminine ictisâr kılındı fî 20 Haziran sene 94”¹⁵

Lakin bazı durumlarda köylüler, şehadet-nameleri “*Bâdî-i terkîm intihâb-nâme oldur ki*” veya *Bâdî-i terkîm-i senedd oldur ki*” diye de düzenlemektedirler.

Örneğin Üsküb'e bağlı Keremetlik köyünün hazırladığı şehadet-name “*bâdî-i terkîm-i intihâb-nâme oldur ki*” şeklindeki ifadelerle başlamaktadır. Şehadet-nameyi Üsküb Kasabası'nda bulunan Gazi İskender Mahallesi'nden Abdülfettah adına düzenlemişlerdir:

“Bâdî-i terkîm-i intihâb-nâme oldur ki

Âshâb-ı 'alâka âhâlisinden bulunduğumuz Üsküb Kazâsına tâbî' Keremetlik karyesinin işbu üçyüziki senesi Kâsım'ından i'tibâren bir sene

¹² BOA, YB. 021., No. 72, Gömlek No. 221, 1-2.

¹³ BOA, YB. 021., No. 72, Gömlek No. 223, 1-3.

¹⁴ BOA, YB. 021., No. 83, Gömlek No. 78.

¹⁵ BOA, YB. 021., No. 72, Gömlek No. 224; Evrakta da görüldüğü gibi hem bekçinin köyü hem de tayin olduğu köyler müştereken *şehadet-name* hazırlamıştır.

müddetle mevrû'ât ve mahsûlâtını muhâfaza iylemek ve bekçiliğe müte'allik sâ'ir hidemâtı îfâ itmek üzere çift-başında ikişer şinik zahîre ücret vermek şartıyla Üsküb kasabası Gâzî İskender Mahallesi'nden 'Abdü'l-Fettâh b. İbiş nâm kimesne bekçi intihâb olarak kendüsüne kefil olduğumuzu mübeyyen işbu intihâb-nâme tanzîm ve tahrîr kılındı fî 16 Teşrîn-i Evvel sene 302"¹⁶

Öte yandan Üsküb'e bağlı Kocalık Nahiyesi'nin Dopronyak köyünden Azam'ın adına Üsküb Kazası'na bağlı Batanca köyü muhtarı ile ihtiyar meclisinden İbrahim'in hazırladığı şehadet-namede "*Bâdî-i terkîm-i intihâb-nâme-i senedd-i 'âcizânemiz oldur ki*" şeklinde ifade edilmiştir. Şehadet-name şu şekildedir:

"Bâdî-i terkîm-i intihâb-nâme-i senedd-i 'âcizânemiz oldur ki

Üsküb kazâsına tâbi' Kocalık Nâhiyyesi Dopronyak karyesi âhâlisinden ve ehl-i 'ırz tâ'ifesinden olub Â'zâm b. Âhmed nâm kimesneden karyece cümlemiz etvâr-ı hasenesinden hoşnûd bulunduğumuzdan işbu doksanbeş (95) senesinden mevrû doksanalı (96) senesinde hâsıl olacağı her nev' hubûbât-ı mahsûlât-ı kâmilemizin hıfzı husûsuna lüzûmu görünen bekçinin merkûm Â'zâm karyece bi'l-ittifâk-ı ârâ ile mütemeden bekçi intihâb iylemiş olduğumuzdan kendüsünden cümlece emîn ve hoşnûd bulunduğumuzu ve karyemiz bekçi nasb ve ta'yîn buyurulmasıyla yedine ı'tâsı îcâb iden silâh tezkeresiyle bekçilik husûsunda ta'limâtın ı'tâsı zımında bi't-tasdîk işbu intihâb-nâme-i senedd-i 'âcizânemiz cânib-i hükûmete takdîm kılındı fî 2 Kânûn-ı Sâni sene 95"¹⁷

Şehâdet-name örneklerinde görüldüğü üzere seçilen kişilere duyulan güven açıkça ifade edilmektedir.

3. Bekçinin memleketi olan köy tarafından da *şehadet-name* yazılmaktadır. Bu köy, bekçinin tayin olduğu köyden daha fazla çaba ve mesuliyet üzerine almakla sorumludur. Öte yandan bekçinin istihdam edilecek kaza civarından değilse, yani başka bir kazadan geliyorsa, istihdam edileceği kazada, mevcut iktisadi ilişkilerde rol alan, yeri yurdu belli olan ve hükümet (idari) kademesinde yer alan birileriyle sosyal, ekonomik ve kültürel ilişkiler kurmak zorunda kaldığı anlaşılmaktadır. Öyle ki, bu kişilerin vasıtasıyla *şehadet-name* düzenlendiğinde mahalli hükümetin bekçilik hizmetinde sorun yaratmadığı görülmektedir.

¹⁶ BOA, YB. 021., No. 82, Gömlek No. 81.

¹⁷ BOA, YB. 021., No. 73, Gömlek No. 39, 3.

Örneğin Blaçeli Mustafa b. Ahmed, Gluha köyüne bekçi olarak tayin edilmiştir. Bu sırada hem Blaçe hem de Gluha köy temsilcileri Mustafa'nın adına şehadet-name düzenlemişlerdir. Hususiyetle şehadet-nameler şu şekilde karşılaştırılabilir:

Mustafa'nın kendi köyü olan Blaçe, ona her türlü açıdan şehadet-namesinde kefil olmaktadır. Öyle ki Blaçe köyü, Mustafa'nın görevini eksik yapması, kanun-dışı hareket etmesi veya görevinden kaçması hâlinde; onun bizzat hükümete tesliminde sorumluluğu üstüne alacaklarını “...merkûm Mustafa Gluha karyesinde bekçi nasb ve ta'yîn olduğu cihetle şâyed merkûm Mustafâ mugâyir-i irâde-i 'âlî hal ü hareketde bulunur ise de firar iyleyeceği hâlde kendümüz tutub merkûmu hükûmet-i seniyyeye teslim ideceğimiz...”¹⁸ şeklinde ifade etmişlerdir.

Gluha köyü ise Blaçe'nin taahhütleri ve kefaleti doğrultusunda Mustafa'yı bekçi olarak tayin etmiştir. Bu da “...mücerrebü'l-etvâr ehl-i 'ırz gürûhundan bulunduğunun karyesi şehâdet-nâmesi nefsiye te'mîn itmiş Mustafâ b. Âhmed nâm kimesneyi tarafeyn-i hüsn-i rızâ ve cümlemizin re'y ve ittîfâkımızla nasb iylediğimizi...”¹⁹ şeklinde açıklanmıştır.

Örneklerden de anlaşıldığı üzere bekçinin memleketi olan köyün daha fazla mesuliyet ve sorumluluk üstüne aldığı görülmektedir. Bekçinin tayin olduğu köyün ileri gelenlerinin, bu taahhütlere dayanarak bekçiyi kabul ettikleri anlaşılmaktadır.

Öte yandan 13 Temmuz 1878 tarihinde Kalkandelen Kazası'na bağlı Seçeste köyünden Tahir, Koçkova köyüne bekçi tayin edilmek istenmiştir. Tahir'in adına Üsküplü iki kişi tarafından şehadet-name düzenlenmiştir. Bu kişilerden birisinin mesleği tam olarak bilinmemekle birlikte diğerinin mesleğinin tütüncü olduğu anlaşılmaktadır. İlk kişinin, kendine ait olmak üzere mühür hazırlattığı görülmektedir. Bu yüzden, bu kişinin belirli bir servete sahip kimse veyahut idari kademedede memur olduğu düşünülmektedir. Diğer yandan tütüncü esnafından birisinin de şehadet-namede mührü bulunmaktadır. Bu kişiler, hayatlarını *yerleşik bir biçimde* idame ettirmektedir. Dolayısıyla merkezin *yasama faaliyetleri* dairesinde, farklı kazalardan farklı kazalara bekçilik etmek isteyenlere yönelik olarak; bekçinin istihdam edileceği kazada, hükümetin, *yerleşik ekonomik faaliyetler* içerisinde yer alan kişileri kefil olarak görmek istediği anlaşılmaktadır. Böylelikle hükümet bir bakıma, o civardan olmayan bir kişiyi bekçi olarak tayin etmek istememektedir. Ancak başka kazadan gelen kişilerin bekçi olmak istedikleri takdirde, orada bulunan esnaflar veya

¹⁸ BOA, YB. 021., No. 72, Gömlek No. 221, 3.

¹⁹ BOA, YB. 021., No. 72, Gömlek No. 221, 4.

devlet görevlileriyle ilişki kurmasını beklemektedir. Devlet, bu tarz kişilerin kefil olması karşılığında *farklı bir yerden gelen kişilerin* bekçilik yapabileceğini göstermiştir.²⁰

4. Bekçinin veya köy muhtarının düzenlediği *dilekçe* veya *arzuhal*, ekleriyle beraber ilgili sancağın belediye meclisine havale olunup buradan da zabıtaya havale edilirdi.

Örneğin, Mehmet Çavuş'un bizzat kendisinin kaleme aldığı *dilekçe* ve Üsküp'e bağlı Göreler-i Zîr köyünün hazırladığı şهادet-nâme 1 Ocak 1884 tarihinde belediye meclisine ulaşmış, buradan da “*badehu tezkeresi virilmek üzere evvel-emirde bekçi-i merkûm ehl-i 'ırz gürûhundan olub olmadığının tahkik ve kefâlete rabtıyla i'âdesi-çün merkez zâbıta-i livâya tevdi' kılındı...*”²¹ denilerek sancak zabıtasına gönderilmiştir.

5. Zabıta dairesinde kişinin, herhangi bir kusur, suç ve cezaya karışıp karışmadığı tetkik edilirdi. Bu sayede, bekçiliğe aday olan kişinin bir bakıma adli sicili araştırılırdı. Eğer aday olan kişinin herhangi bir suçla ilişkisi yoksa, onun bekçiliğe atanmasında sorun olmazdı. İlgili evrak, kişinin tahkik ve tetkik edildiğini bildiren ifadelerle birlikte, zabıta dairesinin açıklamalarıyla belediye meclisine gönderilirdi. Bu açıklamada, belediye meclisine, bekçi adayının araştırılmasının ardından tezkeresinin verilmesi hususunda bir kusur bulunmadığı bildirilirdi.

8 Kasım 1887 tarihinde Üsküp Kasabası'ndan İlyas b. Salih, Tophane köyüne bekçi olabilmek için bizzat kendisi *dilekçe* kaleme almıştır. Bu dilekçe, Tophane köyünün hazırladığı şهادet-nameyle beraber, önce belediye dairesine ulaşmış, oradan da Zabıta dairesine gönderilmiştir. Zabıta dairesi “*bekçi-i merkûm kefâlete rabt idilmiş olmağla ifâ-yı muktezâsı zımnında belediyeye tevdi kılındı*” diyerek, İlyas'ın bekçilik yapmasında herhangi bir sakınca görmediğini belediye meclisine bildirmiştir.²²

6. Belediye meclisi, cüz'i bir miktar karşılığında kişiye bekçi tezkeresini verirdi.

Bunlar haricinde, bekçi adaylarının önce mutasarrıflığa oradan da belediye ve zaptiye dairelerine yollayacağı “şهادet-name” formülasyonunu, şu şekilde izah etmek mümkündür:

1. Şهادet-namenin başlangıcında, bu şهادet-nameyi kimin/kimlerin düzenledikleri, bu kişilerin kimlerin yararına veya hangi yerin adına düzenledikleri beyan edilirdi.

²⁰ BOA, YB. 021., No. 72, Gömlek No. 232, 4; karşılaştırınız. BOA, YB. 021., No. 78, Gömlek No. 181; Kumanova Kazası Şitece Köyü'nden Hayreddin b. Ali Üsküp'e mülhak Mazaf Balıklı köyüne bekçi olarak tayin olunmuştur.

²¹ BOA, YB. 021., No. 78, Gömlek No. 178, 1.

²² BOA, YB. 021., No. 83, Gömlek No. 131, 1-2.

2. Söz konusu görevin, hangi zaman dilimini kapsayacağı net bir dille ifade edilirdi.
3. Bu görevin nitelikleri ile tanımı yapıldı.
4. Şehadet-namenin öznesi olan kişinin memleketi, adı-sanı ve iyi nitelikleri belirtilirdi.

5. Seçilen veya tayin edilen kişinin bütün köyün veya yörenin ileri gelenlerinin görüş birliği ve ittifakıyla tercih edildiği anlatılırdı. ‘Rıza meselesi’ hususiyetle vurgulanırdı.

6. Şehadet-nameyi düzenleyen kişilerin, göreve aday olan şahsa her yönden kefil oldukları, bu kişinin kanunun aksine davranmayacağını dair söz verdikleri görüldü.

7. İlgili makamlardan, gönderilen şehadet-namenin onaylanması ve adına şehadet-name düzenlenen kişiye de görevi için gerekli olan kağıtların (alameti veya tezkeresi) verilmesi istenirdi.

8. Bu türde düzenlenen şehadet-namelerin sonunda da şehadet-nameyi kaleme alan kişilerin adları, mühürleri, sıfatları (vazifeleri/görevleri) ve memleketleri (genellikle aynı köyden kişiler oldukları için belirtilme ihtiyacı duyulmazdı) belirtilirdi.

Örneğin İncikova köyünde Üsküp Kazasına bağlı Raştak köyünden Timur b. Halil’in bekçilik yapması için şehadet-name düzenlenmişti. Bu şehadet-namenin altında köyün birinci muhtarı (*muhtâr-ı evvel*) ile köylüden Eyüb, Mehmed Hulusi, Sakıb ve Ruşen’in mühürleri vardı. Bu belge ise şu şekildeydi:

“Üsküb Kazâsına tâbi’ İncikova karyesinin gelecek üçyüzüç (303) sene-
i rûmiyye hubûbât-ı mevrû’âtıyla fevâkih-i müsmirenin emr-i muhâfaza ve
sıyânetine ve bekçi vezâ’ifiyle umûrunun nizâmı dâ’iresinde rû’yetine
mücerrebü’l-hâl ve’l-etvâr olan Üsküb Kazâsına tâbi’ Raştak (?) karyesi
âhâlisinden Timur b. Halîl nâm kimesnenin bekçi ta’yîni karye-i mezkûr
âhâlisinin cümleten ittifâkıyla intihâb kılınmış olmasından lütfen merkûmun
bekçi ta’yînine ‘alâmet-i fârikasının ı’tâsı bâbında merkûma ez-her-cihet
olduğumuzdan icâbının icrâsı içün beledî-i livâyâ havâlesi bâbında emr ü fermân
hazret-i men-lehi’l-emrindir fî 29 Kânûn-ı Sâni sene 302”²³

²³ BOA, YB. 021., No. 82, Gömlek No. 243.

Resim 1: "BOA, YB.021., No. 82, Gömlek No. 243" numaralı evraktaki mühürler

II. Köy Bekçilerinin Görev ve Sorumlulukları

Köy bekçileri tayin oldukları köyde bağı²⁴, bahçeyi, ekili arazileri; gerektiği takdirde bölgeye yakın dağı ve ormanları²⁵ korumaktadır. Görev süreleri altı ay ilâ bir veya birkaç yıl arasında değişmektedir.²⁶ Bir bekçi birden fazla köye tayin olabilmektedir.²⁷ Bekçilerin sayısı yörenin sosyo-ekonomik koşullarına göre artıp azalmaktadır.²⁸ Bazı bekçiler tekrar tekrar aynı köye tayin olmuşlardır.²⁹ Bazı *muhamirler* göç ettikleri köyde bekçi olarak hizmet etmişlerdir.³⁰ Öte yandan eski askerî görevlilerden bazıları da bekçilik görevinde bulunmuşlardır.³¹ Birbirine yakın köyler ortaklaşa köylerine veya yaylaklarına

²⁴ Örneğin "BOA, YB. 021., No. 76, Gömlek No. 123" evrakta Üsküp'e bağlı İstraçince köyüne Ramazan b. Hurşid "Üsküb Kazâsına tâbi" İstraçince karyesinden Ramazân b. Hürşid karyemizin bağ bekçisi tutulmuş olduğundan..." şeklinde tayin edilmiştir. Bir diğer "BOA, YB. 021., No. 81, Gömlek No. 78, 3." evrakta; Üsküp'e bağlı Barova köyünden İsmail b. Hüseyin Çerinçe bağlarına tayin olunduğu "Üsküb kazâsına tâbi" Barova karyesi sâkinlerinden İsmâ'il b. Hüseyin nâm kimesne Çerinçe bağlarına köy ma'rifetiyle bekçi tutulmuş olduğundan..." şeklinde bahsedilmiştir.

²⁵ Örneğin "BOA, YB. 021., No. 75, Gömlek No. 233" numaralı ve 30 Ağustos 1881 tarihli evrakta, Üsküp'e bağlı Bulachane köyünde "...Bulachane karyesi sınırında ilerü de vukû'-bulacak mevrû'atlar ile bağçelerin ve balkanımızın kâffesini nezâret ve himâye itmek üzere..." bekçi atandığı belirtilmiş; "BOA, YB. 021., No.76, Gömlek No. 69" numaralı ve 25 Nisan 1882 tarihli evrakta Üsküp'e bağlı Lubanca köyü için "...Lubanca karyesi sâkinlerinden Estoyan v. Matre mucerrebü'l-etvâr ve ehl-i 'ırz gürûhundan bulunduğu cihetle işbu doksan sekiz senesi karyemizin mevrû' tarla ve mısır ve bağ ve balkanımızı gelecek Mart'a değin muhâfaza ve himâye işlemek üzere..." diye ifade edilmiştir.

²⁶ Bunun haricinde "iki ay" bile bekçi tayin edildiği görülmüştür: bkzn. BOA, YB. 021., No. 81, Gömlek No. 123.

²⁷ BOA, YB. 021., No. 78, Gömlek No. 180; Göreler Köyü'nden Cemal bu sefer Suşice köyüne tayin olmuştur;

²⁸ BOA, YB. 021., No. 75, Gömlek No. 231; Kocavişte köyüne Batko ve İstifko tayin edilmiştir. Köyün bağcılıkla ("...bağlarımızı muhafazası..." tabirinden) ilgilendiği anlaşılmıştır. Bu bakımdan pazara yönelik olarak ürün üreten mamur bir köy olduğu varsayılabilir. Bknz. Tevfik Güran, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 88.; BOA, YB. 021., No. 75, Gömlek No. 233. Bulachane köyü ise İspaso, İstasyon ve İstailko'yu ekili arazileri, bahçeleri, ormanlık sarp-sıra dağların hepsini korumak için bir yıl müddetle tayin etmiştir; BOA, YB. 021., No. 75, Gömlek No. 274; BOA, YB. 021., No. 50, Gömlek No. 10, 1; BOA, YB. 021., No. 81, Gömlek No. 35.

²⁹ BOA, YB. 021., No. 75, Gömlek No. 208; Diyola karyesi bir kez daha Göreler köyünden Cemal'i bekçi olarak tayin etmiştir. Bknz. BOA, YB. 021., No. 72, Gömlek No. 220, 1" ile "BOA, YB. 021., No. 72, Gömlek No. 220, 3" numaralı ve 27 Haziran-7 Temmuz 1878 tarihli evraklar; BOA, YB. 021., No. 75, Gömlek No. 272; BOA, YB. 021., No. 79, Gömlek No. 47, 2.; BOA, YB. 021., No. 79, Gömlek No. 102.

³⁰ BOA, YB. 021., No. 72, Gömlek No. 229, 1. ile BOA, YB. 021., No. 72, Gömlek No. 229, 3.; BOA, YB. 021., No. 76, Gömlek No. 68, 1. ile BOA, YB. 021., No. 76, Gömlek No. 68, 2.; BOA, YB. 021., No. 76, Gömlek No. 88, 1. ile BOA, YB. 021., No. 76, Gömlek No. 88, 2.; BOA, YB. 021., No. 76, Gömlek No. 102; BOA, YB. 021., No. 78, Gömlek No. 199, 1. ile BOA, YB. 021., No. 78, Gömlek No. 199, 2.

³¹ BOA, YB. 021., No. 75, Gömlek No. 266; BOA, YB. 021., No. 78, Gömlek No. 178, 1. ile BOA, YB. 021., No. 78, Gömlek No. 178, 3; BOA, YB. 021., No. 79, Gömlek No.199.

bir bekçi tayin edebilmektedir.³² Bazı durumlarda köylüler bekçileri istemedikleri takdirde mahalli hükümet tarafından bir başka bekçi tayin edilebilmektedir. Mesela Üsküp Kazâsına bağlı İcarlar köyü sakinleri, bir önceki sene tayin ettikleri bekçinin “*adem-i insaniyeti*” görülmesi sebebiyle hükümete gönderdikleri arzuhal ile bu kişinin bekçi olarak tayin edilmesini istemediklerini dile getirmişlerdir. Arzuhal belediyeye ulaştığında belediye tarafından “*Bu gibi kurâ bekçiliğinin âhir intihâbı zaten zabtiyeye ‘â’id ve râci’ bulunduğundan karye-i merkûme bekçiliğine işbu istid’ada mebhûs Nuhî münâsib olmadığı lade’t-tahkîk tebeyyün itdiği hâlde diğer münâsibinin intihâbı zımnında zabtiyeye havale olunur...*” denilmiştir. Zaptiyeye ulaştığında ise olay farklı bir boyut almıştır. Öyle ki, zaptiyenin araştırması sonucunda “*bekçi-i merkûm iki hâne halkı eğmeyüb*³³ kusûr-ı âshâb-ı ‘alâka ile karye-i mezbûrun ‘umûm ahâlisi bekçi-i merkûmdan hoşnud...” olduğu ortaya çıkmıştır. Sonuçta, Nuhî’ye yeniden mahalli hükümet tarafından tezkeresi verilmiştir. Bu durum ise mahalli hükümetin bekçilik işlemlerinde bir başkasını tayin edebileceğini alenen göstermektedir.³⁴

Köylüler gerektiği takdirde mevcut bekçiye yardımcı olsun diye bir “muavin” de tayin edebilirlerdi. Örneğin Üsküp’e bağlı Ekşi Su köyündeki bekçi Necib, köydeki ekili araziler ile ağaçları korumak için gücünün yetmeyeceğini fark etmiş, dolayısıyla köyden kendisine bir yardımcı istemiştir. Köy bunun üzerine İzzet b. Faris ismindeki birisini yanına “muavin” veya “refik” olarak tayin etmiştir.³⁵

Köy bekçilerinin imparatorluk dâhilinde taşıdıkları silahlar birbirlerinden farklı olsa da Üsküp havalisinde hizmet eden bekçilerin ateşli silah taşıdıkları görülmektedir. Hatta, bekçiler ile çobanların gece-gündüz kırlarda hizmet etmesi sebebiyle “Üsküp Bey’iye Memuriyetinden” -güvenlik gerekçeleriyle- 50 dirhem barut satın almalarına izin verilmiştir.³⁶

Bekçilerin, Üsküp havalisinde köylerde görev yaptıkları, bu köylerde de “geçimlik ekonomi” veya “köy ekonomisinin” hâkim olması, bu ekonomik biçim içinde de paranın yoğun bir şekilde tasarruf edilmemesi sebebiyle *aynî biçimde* haklarını (ücretlerini) aldıkları tespit edilmiştir. Aldıkları tayinatlar köyün sosyo-ekonomik durumuyla yakından

³² BOA, YB. 021., No. 72, Gömlek No. 224, 1 ile BOA, YB. 021., No. 72, Gömlek No. 224, 3; BOA, YB. 021., No. 79, Gömlek No. 100; BOA, YB. 021., No. 79, Gömlek No. 170; BOA, YB. 021., No. 81, Gömlek No. 38, 1-2. ile BOA, YB. 021., No. 81, Gömlek No. 38, 3; BOA, YB. 021., No. 79, Gömlek No. 206.

³³“Eğmeyüb kelimesi “Eğmek: Meylettirmek, ikna etmek” anlamlarına gelmektedir. Bknz. TDK, *Tarama Sözlüğü*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1988), “Eğmek”, III/1400.

³⁴ BOA, YB. 021., No. 74, Gömlek No. 387.

³⁵ BOA, YB. 021., No. 79, Gömlek No. 89, 1 ile BOA, YB. 021., No. 79, Gömlek No. 89, 2.

³⁶ BOA, YB. 021., No. 71, Gömlek No. 342.

ilişkidir. Mesela Gradofça köyü, Bekçi Abdurrahman’a sadece 75 şinik karışık zahire verebileceğini ifade etmiştir.³⁷ Kuruşice köyü ise Bekçi İbrahim’e 35 şinik çavdar, 35 şinik arpa; ücretsiz bir şekilde 6 şinik hububat ekebileceği bir arazi tahsis etmiş; gece vaktinde ekili arazilere tecavüz eden hayvanların büyüğünden 20 para, küçüğünden ise 10’ar para; gündüz vaktinde ise büyüğünden 10’ar, küçüğünden ise 5’er para “kapan parası” almasını taahhüt etmişti.³⁸

III. İşleyiş ve Karşılaşan Problemler

Osmanlı idari birimleri içerisinde yer alan köy, nahiye, kaza, sancak ve vilayetin koordineli bir biçimde bekçi tayini işlemlerinde çalıştıkları görülmüştür. Bekçi tayini işlemlerinde yöredeki mahalli belediyelerin de aktif rol oynadığına şahit olunmuştur.

Örneğin Üsküp Belediye Meclisi³⁹ tarafından 31 Mart 1878 tarihinde vilayete bağlı kaymakamlıklara ne kadar bekçi tezkeresi kaldığı sorulduğunda, İştîp Kaymakamlığı Nisan 1878’de bir önceki seneden 80 tezkerenin kalmış olduğunu, buna 60 tane daha ilave edilirse yeterli olacağını belirtmişti.⁴⁰ Karatova Kaymakamlığı da aynı tarihte önceki seneden 12 tezkerenin kaldığını, buna 15 tane daha ilave edilirse yeterli olacağını yazmıştı.⁴¹ Öte yandan Üsküp İdare Meclisi ise 10 Kasım 1882 tarihinde, sancağa bağlı kazalardaki kaymakamlıklara idari alanlarında kaç tane köy olduğunu sormuştu. 12 Kasım 1882’de Üsküp Belediyesi’nin bildirdiğine göre bağlı kazalardan sadece İştîp Kazası’ndan cevap gelmişti. Üsküp Belediyesi’nin tüm kazalardan cevap gelmesinin ardından vilayet merkezine durumu bildireceği görülmüştür.⁴² Bu da Osmanlı idari birimlerinde en küçükten en büyüğüne kadar hepsinin bekçi tayinlerinde koordineli bir biçimde çalıştıklarını ispatlamaktadır. Belediyelerin bu süreçte aktif rol oynaması hakkında, 11 Ocak 1883 tarihinde Üsküp Mutasarrıflığı tarafından yazılan bir yazı örnek olarak gösterilebilir. Buna göre Üsküp’e bağlı Palanka Kazası’nda ne kadar bekçinin atandığı sorulmuş, bunların isimlerinin belediye tarafından bir deftere kaydedildiği anlaşılmıştır. Aynı zamanda da bekçilerin hizmetleri gereğince lazım olan “bekçi tezkereleri” için ücret ödedikleri tespit edilmiştir. Bekçi adaylarının, toplamda 336 kuruş tezkere ücreti verdikleri anlaşılmıştır.

³⁷ BOA, YB. 021., No. 76, Gömlek No. 70.

³⁸ BOA, YB. 021., No. 76, Gömlek No. 88, 2.

³⁹ Bu tabir belgede “*Meclis-i Beled-i Livā*” olarak geçmektedir. Bundan dolayı çalışmada aynı şekilde yer verilmiştir. Bknz. BOA, YB. 021., No. 72, Gömlek No. 6, 1.

⁴⁰ BOA, YB. 021., No. 72, Gömlek No. 6, 1.

⁴¹ BOA, YB. 021., No. 72, Gömlek No. 5, 1.

⁴² BOA, YB. 021., No. 76, Gömlek No. 33.

Hem tezkere ücretleri hem de bekçi isimleri belediyelerce sandıklarda tutulmakta ve deftere kaydedilmekteydi.⁴³

1876 ilâ 1887 yılları arasında Üsküp dâhilinde toplamda 231 adet bekçinin tayin edildiği tespit edilmiştir. Bunların seçimleri din, mezhep ve millet farkları gözetilmeden gerçekleştirilmektedir. Kişiler, yukarıda belirtilen maddelere nispetle tayin edilmekte ve görevlerini yapmaktadırlar. Lakin bazı belgelerde 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin ardından yapılan antlaşmaların etkisi görülmektedir. Bilindiği gibi bölgedeki tansiyon giderek artmakta, “Büyük Bulgaristan” ülküsü için çeteler ve komitalar oluşturulmaktadır.

Bu süreçte Osmanlı yöneticileri genellikle Hristiyan köylerine Müslüman köy bekçisi tayin etmiştir. Örneğin Koçkova köyüne 1878-1887 yılları arasında toplamda 5 bekçi tayin olunmuş, bunlardan 1 tanesi hariç gerisi Müslümanlardan tayin edilmiştir. Koçkova köyüne ilk tayin olunan bekçi, yukarıda da bahsi geçen Kalkandelen'den gelen Seçesteli Tahir olup birkaç yıl bekçilik yaptığı anlaşılmıştır. 1882 Mart'ına gelindiğinde ise Koçkova köyü Şakir isimdeki bir Müslümanın adına arzuhal düzenlemiştir. Bu arzuhalde aleni bir biçimde, köyün Bulgarlara ait olduğu “...Devlet-i 'Aliyye teba'asının Bulgar Milletinden Üsküp Kazâsına tâbi' Koçkova karyesinden olub...” şeklinde ifade edilmiştir. Şakir'in görev süresinin altı ay ile sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır.⁴⁴ Çünkü onun yerine 15 Kasım 1882 tarihinde Koçkova köyünden İstoyan tayin edilmiştir.⁴⁵ Koçkova köylülerinin neden kendi içlerinden birisini seçmediği anlaşılamamaktadır. 1884 yılına gelindiğinde, Koçkova köyüne tekrar Graçanlı Şakir atanmıştır.⁴⁶ Nitekim aynı kişi 1886 yılında da tekrar Koçkova'da bekçiliğe tayin olunmuştur.⁴⁷

Breznice'de ise, bu dönemde toplamda 6 köy bekçisi görev yapmıştı. Bunlardan yalnız birisi Hristiyanlardan seçilmişti. İlk bekçi 15 Temmuz 1878'de tayin olunan, Breznice köyünden Izdırave isimdeki bir Hristiyandı. Bu bekçinin tayini için köyün muhtarı ile ihtiyar heyetinden bir azanın *dilekçe* düzenlediği görülmekteydi.⁴⁸ 1881 yılına gelindiğinde Osman isimdeki birisi köye tayin olunmuştu. Bunun adına yazılan kefaletin niteliği, diğerlerinin aksine “*kefâlet-i mutebere*” biçiminde tanımlanmaktaydı.⁴⁹ Mart 1882'de Üsküp kasabasından Bekir Ağa isimdeki birisi Breznice'ye tayin olunmuştu. Köy muhtarı Bekir Ağa için, merkezden *...iktizâ iden 'alâmet-i fârikasıyla bir kıt'a*

⁴³ BOA, YB. 021., No. 76, Gömlek No. 44.

⁴⁴ BOA, YB. 021., No. 75, Gömlek No. 270.

⁴⁵ BOA, YB. 021., No. 76, Gömlek No. 141, 1-3.

⁴⁶ BOA, YB. 021., No. 79, Gömlek No. 102.

⁴⁷ BOA, YB. 021., No. 82, Gömlek No. 200, 1-2.

⁴⁸ BOA, YB. 021., No. 72, Gömlek No. 231, 1-3.

⁴⁹ BOA, YB. 021., No. 75, Gömlek No. 261.

tezkeresinin...” gönderilmesini istemekteydi.⁵⁰ 1884-85 yıllarına gelindiğinde ise Breznice köyüne, Kruşa köyünden Mehmed isimli birisi tayin olunmuştu. Mehmed’in köye tayinine, bazı köylülerin karşı çıktığı görülmekteydi.⁵¹ Köylüler, 29 Ocak 1884 tarihinde hazırladıkları şehadet-nameye ilaveten 5 Şubat 1884’de, 24 kişinin mühürlerini içeren bir şehadet-name daha hazırlamışlardı. Bu şehadet-name “arzuhal” biçiminde kaleme alınmıştı. Burada Mehmed’in “görüş birliği”, yani “*cümlelerin ittifağıyla*” seçildiği vurgulanmıştı. 24 kişinin isim ve şöhretini içeren şehadet-nameden, bu köyün tamamen gayrimüslimlere ait bir yerleşke olduğu anlaşılmaktaydı.⁵² Buna rağmen neden sürekli olarak Müslüman bekçi tayin ettikleri merak konusudur. Nitekim 1885-86 yıllarında da Kruşa köyünden Ahmed’i köylerine bekçi olarak seçmişlerdir.⁵³

Öte yandan Kocavişte’de ise 1876-1887 yılları arasında 6 bekçi görev yapmıştı. Bunlardan 3’ü Hristiyan, 3’ü de Müslüman idi. Hristiyanlar 1882, Müslümanlar ise 1886 yılına kadar görev yapmışlardı. Köyün ulaşabilen ilk bekçisi Boyko isimli bir Hristiyan idi. 5 Nisan 1881 tarihinde bu köye tayin olunmuştu. Boyko’nun seçimi sırasında kullanılan “...*bi’l-cümle ahâli-i karye ruhen ve hüsn-i re’yleri...*” ifadeleri, bütün bir köyün hem maddi hem de manevi açıdan Boyko’nun tayinini onayladığını göstermekteydi.⁵⁴ Aynı zamanda, Kocavişte’nin bağcılıkla uğraşan mamur bir yer olduğu da anlaşılmaktaydı. Refah seviyesi yüksek bir köy olduğu için, Ağustos 1881’e gelindiğinde, köye 2 adet Hristiyan bekçi tayin edilmişti. Bunların ismi Batko ile İstifko’ydu. Bu 2 bekçinin, Boyko’nun görev süresi bittikten sonra tayin edilmiş olduğu anlaşılmaktaydı. Bu durumda Boyko ilkbahar ve hasat mevsimi sırasında 4 ay köyde görev yapmıştı.⁵⁵ 8 Mart 1882’de İstoyan ile Aço isimli 2 bekçi tayin edilmişti. Görev sürelerinin 1 yıl olduğu “...*doksan sekiz senesi Şehr-i Mart’ına değin...*” ifadelerinden anlaşılmaktaydı.⁵⁶ 1884 yılına gelindiğinde ise Kocavişte ve Brodec’in ortaklaşa Tanaşofçalı Yakup’u bekçi olarak atadıkları görülmekteydi. Bunlar Yaynurde köyü ahalisinin ormanlarını ve yaylaklarını tahrip etmemesi, köylerinin birbirlerine yakın olması sebebiyle ortaklaşa bekçi tayin etmişlerdi. Öte yandan her iki köyün de Gazi İsa Bey’in Vakfı⁵⁷ olduğu anlaşılmaktaydı.⁵⁸

⁵⁰ BOA, YB. 021., No. 75, Gömlek No. 273.

⁵¹ BOA, YB. 021., No. 78, Gömlek No.190, 1-2.

⁵² BOA, YB. 021., No. 78, Gömlek No. 190, 3.

⁵³ BOA, YB. 021., No. 81, Gömlek No. 12, 1-3. ile BOA, YB. 021., No. 82, Gömlek No. 126.

⁵⁴ BOA, YB. 021., No. 75, Gömlek No. 207.

⁵⁵ BOA, YB. 021., No. 75, Gömlek No. 231.

⁵⁶ BOA, YB. 021., No. 75, Gömlek No. 274.

⁵⁷ Gazi İsa Bey Vakfı için bkz. Hasan Telli, *Osmanlı Dönemi Üsküp Vakıfları*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 36-39; Mevlüt Dede, *Üsküp Vakıfları-Bir Sosyal Tarih İncelemesi-*, (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 80-84.

⁵⁸ BOA, YB. 021., No. 79, Gömlek No. 100.

3 Mart 1885’de Breze, Kocavişte ve Brodec’in ortaklaşa Brezeli Abdül’ü yaylaklarına bekçi olarak seçtikleri görülmektedir.⁵⁹ Ancak 1886’da Kocavişte’nin bu iki köyden bağımsız bir biçimde, yaylağına Tanaşofçalı Ramazan’ı tayin ettiği anlaşılmaktaydı.⁶⁰

Ayastefanos ve Berlin antlaşmalarını müteakiben Üsküp havalisinde de tansiyon yükselmisti. Bölgedeki Bulgarlar Sırlar, Ulahlar, Rumlar ve Arnavutlar gibi milletler ulusal misyonları doğrultusunda eşkıyalık faaliyetlerine girişmişlerdi. Nitekim 1881 yılında köy bekçilerinden bir grubunun yöredeki eşkıyalar⁶¹ tarafından şehit edildikleri anlaşılmaktadır. Bekçilerden Fettah, İslam, Emin ile muhacir bekçilerden Ali, eşkıyayı takipleri (*takib-i eşkıya*) sırasında hayatlarını kaybetmiştir. Bunların geride kalan ailelerine maaş bağlanması veya sultanın hediyelerine (*atıyye-i seniyye*) mazhar olmaları gündeme gelmiştir.⁶² Sadrazamlığın hangi şıkkı seçtiği tam olarak belirtilmemekle birlikte şehit olan bekçilerin ailelerine ya geçinebilecekleri kadar akçe verilmiş ya da maaş bağlanmıştır.⁶³

Sonuç

Köy Bekçiliği “Tanzimat Islahatları”nın bir devamıdır. Çünkü, mevcudiyetini sürdürmesi için gereken köy muhtarlığı, ihtiyar meclisleri, belediyeler gibi taşranın aslî aktörleri ile taşrada merkezin yansıması konumunu üstlenen vilayet/sancak/kaza/nahiye idare meclisleri bu dönemde kurulmuştur. Köy bekçiliği bir bakıma bunların koordineli bir biçimde çalışmasının eseridir. Pratikte ise Abdülhamid rejiminin *merkeziyetçi* tutumunu yansıtır. Öyle ki bu uygulamalar, *usulen*, tamamen devletin belirlediği şekilde icra edilir. Osmanlı hükümeti bekçi tezkeresinin alınması için hem şahısları hem de toplulukları sorumlu tutmuştur. Bunun sebebi dönemin kolektif bilinci olan “*menâfi-i umumiyenin*” bir yansımasıdır. Bekçi tezkereleri uygulamasından ise devletin -eş zamanlı olarak- vergi gelirlerini arttırmaya çalıştığı anlaşılır. Bunu iki şekilde yapmaktaydı; ilk olarak kişinin devletin belirlediği standartlarda pul yapıştırılmış kağıtlarla, belirlenen kurumlara müracaat etmesi, ikinci olarak da kişinin tezkeresi için damga veya mühür parasını alakalı dairelere ödemesi beklenmektedir. Bunun mahalli idarelerde sandıkta tutulması ve deftere kaydedilmesi ise Osmanlıların artık rasyonel ve sistematik bir biçimde işlemlerini gerçekleştirdiklerini göstermektedir.

⁵⁹ BOA, YB. 021., No. 79, Gömlek No. 170.

⁶⁰ BOA, YB. 021., No. 82, Gömlek No. 92, 1-2.

⁶¹ Osmanlı yöneticileri bunun hakkında çeşitli şekillerde “eşkıya” tabirini tasnif etmişlerdir. Lakin ele aldığımız belgede açık-seçik bir biçimde ifade edilmemiştir. Eşkıyaların Osmanlı diplomatiğindeki yerinin detaylı bir tahlili için bkz. Polat Safi, “Üç Tarz-ı Çete”, *Kebikeç*, 34 (2012), 85-105.

⁶² BOA, DH.MKT. (*Dahiliye Mektubi Kalemi*), No. 1337, Gömlek No. 95, 2.

⁶³ BOA, DH.MKT., No. 1337, Gömlek No. 95, 1.

Öte yandan Köy Bekçiliği tamamen Osmanlı iktisadi sisteminin bir eseridir. Neticede bekçiler köydeki *artık ürünü* korumak için tutulmaktadır. İmparatorluk yüzyıllar boyunca *tarımsal artık ürün* doğrultusunda iktisadi sistemini inşa etmiş; bunun etrafında vergi ve maliye sistemini de oluşturmuştur. Bu açıdan köy bekçilerinin XIX. yüzyıl Osmanlı iktisadi sistemindeki küçük, ancak önemli aktörlerden olduğu söylenebilir. Neticede bunlar köylüleri beşerî açıdan hırsızlık, soygun ve gasp gibi fiillerden korumaktadır. Böylelikle de Osmanlı köylüsünün *refah* unsuru temin edilebilmekte, köylünün rahat bir şekilde iktisadi yaşamını sürdürmesi güvence altına alınmaktadır. Nitekim köylüler hem doğal hem de beşerî unsurlara karşı bağımlıdır. Bu bağımlılıklar hassas bir dengeye sahiptir. Osmanlı köylüsü için ekim ve hasat dönemlerinde hububatın ekilmesi ile saklanması mühimdir. Aksi hâlde olağandışı bir durum, olağanüstü bir felakete yol açabilir. Bunlar köylüyü açlığa, kıtlığa ve güvensizlik hissiyatına düşürebilir. Bu açıdan bakıldığında, köy bekçilerinin, devletin *egemenlik ilkesiyle* çelişmediği görülür.

Köy bekçileri yörenin ayanı, eşrafı ve *ehl-i vücuhi* tarafından seçilmektedir. Bunların seçimleri ve tayinleri; Müslüman köylerinde imam ile muhtarın (gerektiği takdirde birinci ve ikinci muhtar olmak üzere); Hristiyan köylerinde ise papaz ile muhtarın onaması doğrultusunda gerçekleşirdi. Hatta belgelerde sık sık tesadüf edildiği gibi “*ashab-ı alaka*” şeklinde bir tabir mevcuttur. Bu da yörenin ileri gelenlerine karşılık gelmektedir.

Köy bekçileri hem yerliler hem de yabancılar arasından seçilmekteydi. XIX. yüzyılın konjonktüründen dolayı bazı köy bekçileri muhacirden bazısı da mevsimlik göç gerçekleştiren kişiler arasından tayin edilebilmekteydi. Özellikle Osmanlı ahalisinin XIX. yüzyıldan itibaren yoğun bir göç hareketine maruz kaldığı bilinmektedir. Osmanlılar dışarıdan gelen göçmenlere karşı hoşgörülle tavır almışlardır. Nitekim bu durum, göçmenlerin *yardım olsun veya iaşesini temin etsin* diye bekçilik vazifesine atamasından görülebilirdi. Öte yandan köy bekçiliği, eski askerî görevlilerin de istihdam alanlarından birisi olmuştur. Bunlar ordudan terhis veya emekli olduklarında, buralarda görev yapabilmişlerdi. Özellikle askerî personelden olan bekçilerin *nitelikli, silah taşımaya muktedir* ve *okur-yazar* oldukları görülmekteydi. Ancak bu iki istisnai etmen dışında Osmanlı ahalisi, bekçileri ahlaki niteliklere göre seçmekteydi. Nitekim temel kıstas, seçilecek kişinin *ehl-i ırz* veya *namuslu* olmasıydı.

XIX. yüzyıla kadar ahali tarafından gayri resmi bir biçimde tayin edilen köy bekçilerinin, bu dönemden itibaren tamamen devletin vesayeti altında işlemlerinin yapılması; bunların meşruiyetini sağlamıştır. Nitekim bu kurum, Osmanlı’nın son döneminde ve Cumhuriyet’in başlangıcında giderek *kanuni* bir yapıya kavuşacaktır. 1924

Köy Kanunu'nda olduğu gibi "Köy"ün olmazsa olmaz bir unsuru olarak Cumhuriyet'e miras kalacaktır.

Kaynakça

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Osmanlı Arşivi, *Yabancı Arşivler Makedonya Arşivi* [YB. 021.].

BOA, Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Mektubi Kalemî Evrakı* [DH.MKT].

Kitap, Makale, Sözlük, Tez ve Ansiklopedi Maddeleri

Ahbab, Yakub. *Üsküp Sancağı'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1911)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=PMd0LWTotCMvtpnmjHluWQ&no=M9rTlpbKZM83eFgcLE9V1Q>

Akbayar, Nuri. *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023.

Çadircı, Musa, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", *Belleten* 34/135 (1970), 409-420.

Dede, Mevlüt. *Üsküp Vakıfları-Bir Sosyal Tarih İncelemesi-*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=RVcypxNduR8U7-fjqn56qg&no=IMpofO-LdW6cpSpCypGHGw>

Güneş, Mehmet, *Osmanlı Döneminde Muhtarlık ve İhtiyar Meclisi (1829-1871)*, İstanbul: Kitabevi, 2014.

Güran, Tevfik. *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

İnbaşı, Mehmet. "Üsküp". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Şubat 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/uskup>

Kalemli, Hüseyin, "Osmanlı Devleti'nde Bir Güvenlik ve Asayiş Birimi Olarak Kırk Bekçiliği: Yapısı, İşleyişi ve Görevleri", *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, Haz. Semiha Nurdan-Muhammed Özler. III/ 707-734. Ankara: TTK Yayınları, 2022.

Ortaylı, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2008.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. II. Cilt. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.

Polat, Emel Gündoğdu. *1877-1924 Yılları Arasında Balkanlardan Anadolu'ya Göçler Esnasında Üsküp Vilayeti*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=g8teaiDwPp5Jb9oBJc4gQw&no=BUhLNQ-BLnBCUfRSknhnkg>

Safı, Polat. Üç Tarz-ı Çete. *Kebikeç*, 34 (2012), 85-105.

Sezen, Tahir. *Osmanlı Yer Adları*. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2017.

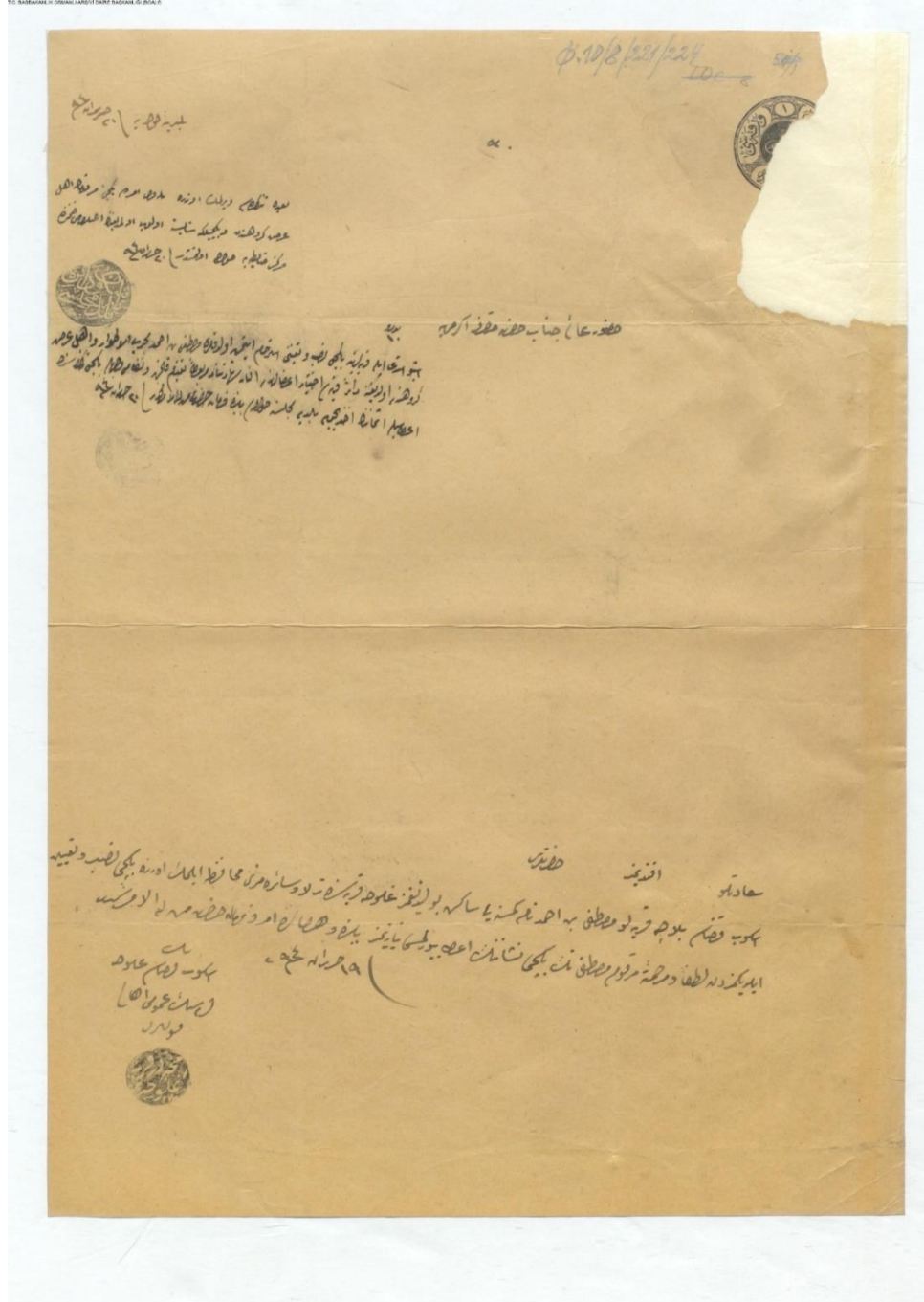
TDK. *Tarama Sözlüğü*. III. Cilt. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1988.

Telli, Hasan. *Osmanlı Dönemi Üsküp Vakıfları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=T4fvBzbirwYtF98EUL9XVw&no=KVOzioDURBiY_HmqbXPGMQ

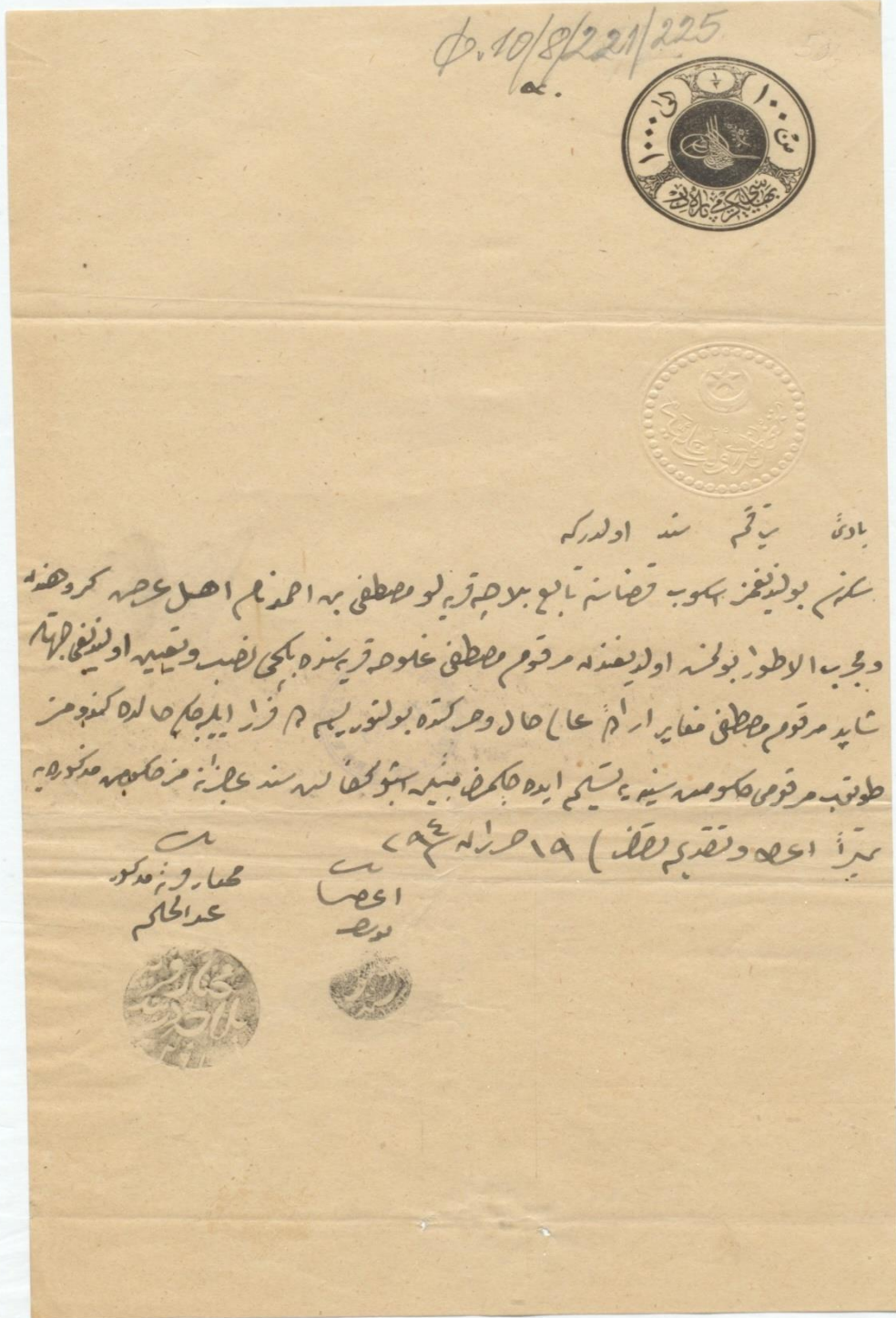
Turinay, Faruk Y. “1879 Tarihli Ceza Muhakemesi Kanunu (Usul-i Muhâkemât-ı Cezâiyye Kanun-ı Muvakkati) Üzerine Bir İnceleme”, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11/1 (2021) 169-228.

Ekler

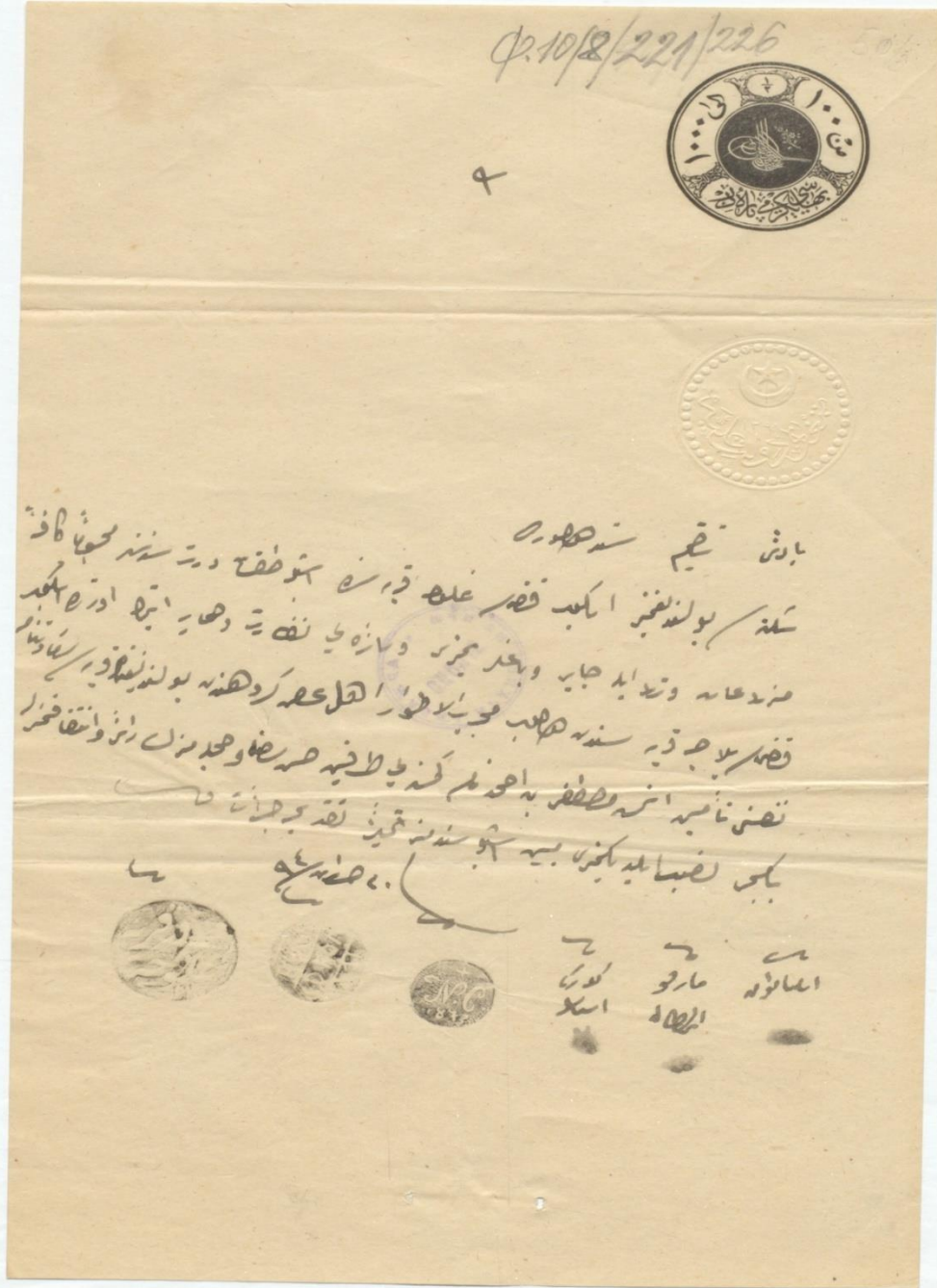
Ek 1: BOA, YB. 021., No. 72, Gömlek No. 221, 1. (1 Temmuz 1878); Blaçe’li Mustafa’nın adına Gluha köyü muhtarının hazırlamış olduğu istid’a örneğidir. Evrakın yukarısında Belediye ve Zaptiye dairelerinin bekçilerin tayininde oynadığı rol görülmektedir.

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

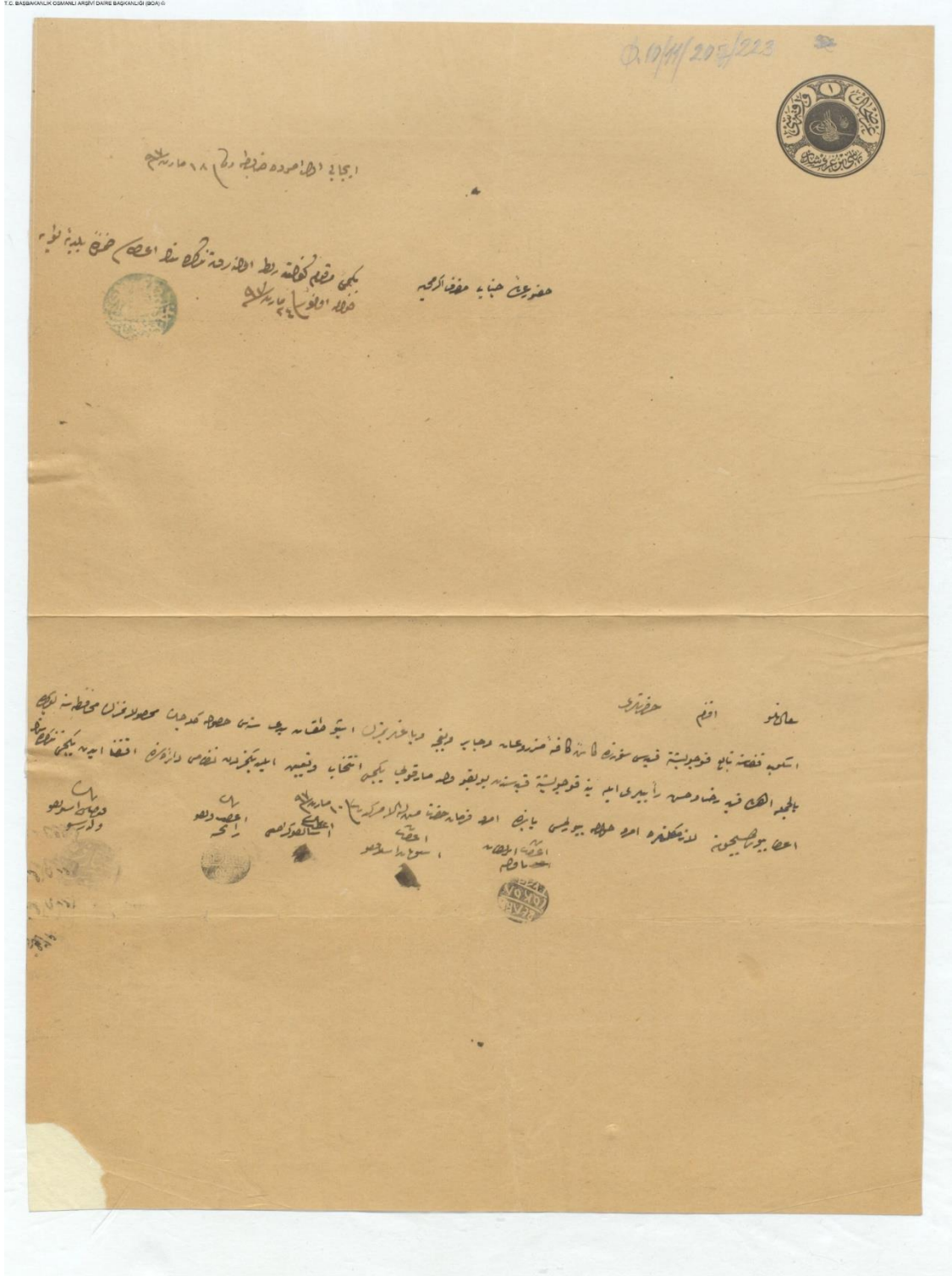
Ek 2: BOA, YB. 021., No. 72, Gömlek No. 221, 3. (1 Temmuz 1878); Üsküp'e bağlı Blaçe köyünün, Gluha köyüne tayin olan hemşerileri Mustafa adına hazırladıkları şehadet-name suretidir.

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

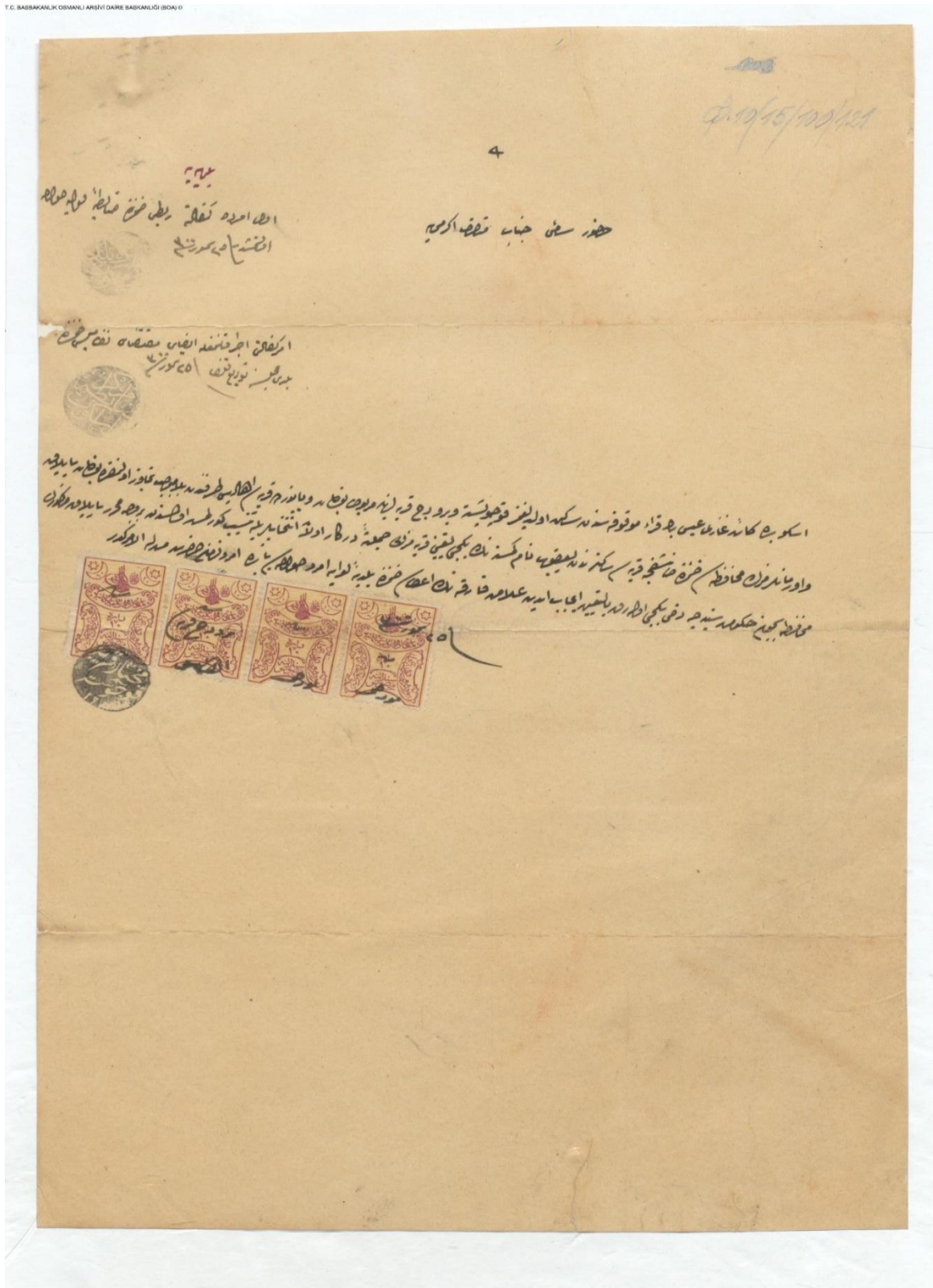

Ek 3: BOA, YB. 021., No. 72, Gömlek No. 221, 4. (2 Temmuz 1878); Blaçeli Mustafa'nın tayin olduğu Gluha Köyü tarafından tanzim edilen şehadet-name suretidir.

T.C. BAŞBAKANLIK GİZLİ ARŞİVİ DİRE BAĞKANLIĞI (BOA) ©

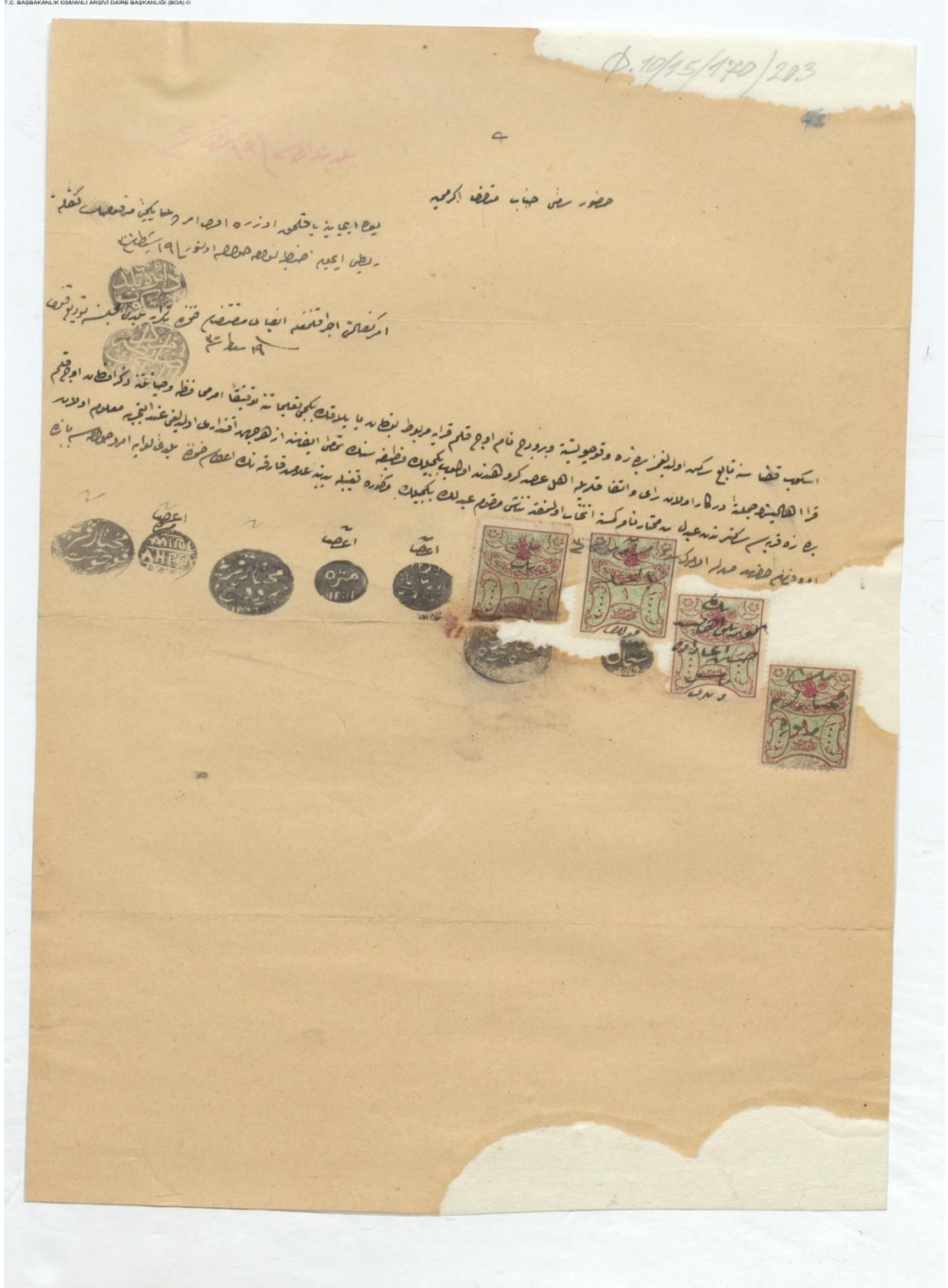

Ek 4: BOA, YB.021., No. 75, Gömlek No. 207 (22 Mart-5 Nisan 1881); Kocavişte köyüne Boyko v. Marko'nun tayin edilmesi için köy muhtarı ve dört ihtiyar meclisi üyesinin hazırladığı istid'a suretidir.

Kocavişte ve Brodec köylerinin müştereken Tanaşofça köyünden Yakup'u bekçi olarak tuttuklarını gösteren istid'a suretidir.

T.C. BAŞBAKANLIK OSKANI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

Ek 6: BOA, *YB. 021.*, No. 79, Gömlek No. 170. (3 Mart 1885); Üsküp'e bağlı Breze, Kocavişte ve Brodec köylerinin müştereken yaylaklarına Brezeli Abdül'ü bekçi olarak tayin etmek için kaleme aldıkları istid'a suretidir.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi

Eskisehir Osmangazi University History Journal

e-ISSN: 2687-3842 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esogutd>, 8/1, Mayıs 2025

DOI: 10.47437/esogutd.1681153

Araştırma Makalesi

Türk Tarih Tezinin Kabul Edilmesi

Fahri Yetim* Süheyl Çirçir**

Öz

Yeni kurulan her ulus devlet gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu elitleri de tarihle ilgilenecekti. Daha çok liderin yani Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde şekillenecek bu çalışmaların yekûnu sonraki dönem araştırmacılar tarafından Türk Tarih Tezi olarak kabul görecekti. Bu tezin oluşumunu incelemeye çalıştığımız bu makalede Mustafa Kemal'in gençlik ve özellikle harbiye yıllarından itibaren benimsediği Türkçü eğilimlerin tespitinden sonra Milli Mücadele akabinde Cumhuriyetin ilanıyla yapılacak olan inkılapları takiben eşgüdümlü götürülen tarih çalışmaları incelenecektir. Genç Cumhuriyetin ilk yıllarında daha çok Osmanlı'dan tevarüs eden kurumları yeni anlayışla reform etmek olan çabalar, 1930'lu yıllardan sonra bizzat kurucu elitin direktifleriyle ve devrimci bir anlayışla yapılacaktı. İlk olarak 1929 yılında kendini gösteren *Türk Tarihinin Ana Hatları* isimli çalışmanın yaptırılması, Türk Tarih Kurumu'nun kurulması ve onun bünyesinde toplanan kongrelerle şekillenen Türk Tarih Tezi'nin, olumlu olduğu kadar problemli pek çok tarafı da mevcuttu.

Anahtar Kelimeler: Türk Tarih Tezi, Türk Tarih Kurumu, Türk Tarihinin Ana Hatları, Afet İnan, Antropoloji

Acceptance of the Turkish History Thesis

Abstract

Like every newly established nation state, the founding elites of the Republic of Turkey would also be interested in history. The results of these studies, which would take shape mostly under the leadership of the leader, Mustafa Kemal Atatürk, would be accepted by later researchers as the Turkish History Thesis. In this article, where we try to examine the formation of this thesis, the historical studies carried out in coordination following the revolutions that would be made after

* Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, fyetim@ogu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9921-3193.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, suheylcircir@gmail.com, ORCID: 0009-0000-5044-0395.

the declaration of the Republic following the National Struggle after the determination of the Turkist tendencies adopted by Mustafa Kemal since his youth and especially his military years will be examined. The efforts in the early years of the young Republic, which were mostly to reform the institutions inherited from the Ottoman Empire with a new understanding, would be carried out after the 1930s with the directives of the founding elite and with a revolutionary understanding. The Turkish History Thesis, which first showed itself in 1929 with the commissioning of the study titled Main Lines of Turkish History, the establishment of the Turkish Historical Society and the congresses held within its body, had many positive as well as problematic aspects.

Keywords: Turkish History Thesis, Turkish Historical Society, Main Lines of Turkish History, Afet İnan, Anthropology

Giriş

Osmanlının tasfiyesinden sonra kurulan Cumhuriyet ve dönemin tarihçiliği, önceki dönem Türk tarihçiliğinden izler taşımakla beraber çok daha farklı daha açık ifadeyle keskin ve uçlarda seyredecektir. Osmanlı gibi çok uluslu devlet yapılarının ortadan kalkmasıyla ortaya çıkacak ulus devletlerin oluşturulmasında tarih ve dil çalışmaları vazgeçilmez bir olgu olarak göze çarpacaktır. Biz burada iki olgudan tarih kısmına değineceğiz. Yeni kurulan siyasal rejimin ve dolaylı olarak iktidarın kendini muhkem hale getirmesi için öncelikli olarak siyasal ve sosyal hayatı düzenleyecek inkılaplar yapması gerekir. Kurulan Cumhuriyetin ilk on yılı yoğunluk gösterecek bu inkılapların yanında kültür ve konumuz gereği tarih çalışmaları 1930'lu yıllara kadar sakin bir tempoda ilerlerken, 1930 yıllarda yoğun olarak ve bizzat kurucu elit tarafından şekillendirildiğine tanıklık edeceğiz.

Millî Mücadele'nin, bir ulus yaratmada kurucu elite imkân kaynağı sağlayacağı açık olarak ortaya koyulmalıdır. Tarih alanında yapılacak çalışmalar, Millî Mücadele'nin kültür alanında devam eden şekli olarak yorumlanabilir.¹ Hatta Millî Mücadele önderi Mustafa Kemal Paşa'nın, Millî Mücadele sırasında ileride oluşturacağı tarih tezi için Sakarya Zaferi ve Büyük Taarruz arasındaki süreçte tarih kitapları okumuş ve din adamlarıyla müzakerelerde bulunmuştu.²

1. Mustafa Kemal'in Tarih Anlayışı

¹ Mustafa Oral, Millî Mücadelenin silahlı döneminden önce Millî Kongre Cemiyeti bünyesinde, Ahmet Cevat Emre'nin Fransızca olarak kaleme aldığı *Yabancılar Göre Eski Türkler* isimli eseri yayımlayarak Batı çevrelerinde Türkler lehine olumlu bir hava estirerek hukuki yoldan kurtuluş için çaba gösterdiklerini kaydeder. Mustafa Oral, *Türkiye'de Romantik Tarihçilik* (İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 2018), 192.

² Oral, *Türkiye'de Romantik Tarihçilik*, s.197.

Mustafa Kemal'in sadece tarihe bakışıyla sınırlı kalmayacak Türkçülük fikri, radikal bir noktaya varıp daha gençlik yıllarında siyasallaşacaktı. Henüz 1907 gibi erken sayılabilecek bir yılda imparatorluğun Türklerin çoğunlukta olmayan bölgelerinin tasfiyesi neticesinde "Millî sınırlar" içinde yaşayan bir "Türk devleti" kurma fikrinin ortaya atan Mustafa Kemal'in, kendisine göre bu daralma daha türdeş ve muhkem bir yapının oluşmasını sağlayarak, Türk olmayan ve bir "millet" oluşumunu önleyen unsurların tasfiyesi demektir.³

Mustafa Kemal bu fikirlerini bizzat kendi kaleme aldığı *Zabit ve Kumanda ile Hasbihal* isimli eserinde dile getirmiştir. "5000 yıl açık alınla dolaşıktan sonra 600 senedir çarşafa bürünmüş Türk kadını" binlerce senelik Türk geleneklerinin çocuklarına anlatamadıkları için milletin "Hülagu, Timur, Cengiz" gibi kahramanlarından mahrum kaldığını ifade etmiştir. Mustafa Kemal'in özellikle üstünde durduğu bu tarihi şahsiyetler dikkat çekmektedir. Zira, Semarkant ve Buhara'yı yakıp yıkan Cengiz Han; Haçlılara ittifak öneren, Abbasi hilafetinin sona ermesine başrol oynayan Hulagü Han ve kazandığı zaferle Osmanlı devletini yıkılma noktasına getiren Timur. Bu tarihi şahsiyetlerin daha 1918 gibi bir yılda ön plana çıkarılması ciddi bir aidiyet değişimini gerekli kılmıştır. Bu yansımalar tarih çalışmalarının henüz başlamadığı Cumhuriyetin erken dönemlerinde dahi Timuçin, Cengiz, Attila, Timur gibi erkek isimlerinin toplumda popüler hale gelmesiyle kendini gösterecektir.⁴

Mustafa Kemal'in tarihe bakışını anlamaya çalıştığımız bu satırlara devam edecek olursak onun okuduğu eserlerden, işaretlediği, altını çizdiği yerleri inceleyen Hanioglu, Mustafa Kemal'in dolayısıyla Türk Tarih Tezinin bir diğer temel tezi ise Türklerin İslamiyet'i kabulü sonrası medeniyet açısından düşüş yaşadığı görüşüdür.⁵ Kısaca Mustafa Kemal, Türk-İslam sentezci ana akım yaklaşımlara karşı çıkarak köktenci bir medenileştirme ile İslamiyet'i dışlayan "seküler Milliyetçiliği" topluma ve tarih algısına yerleştirmeyi hedef ittiham etmiştir.⁶ Aslında sadece tarih alanına hapsedemeyeceğimiz bu durum Mustafa Kemal'in Türkiye tasavvuru için gerekli adımlardı. Onun "Doğu"dan kopan, onun kültürel dokudaki izlerini silmiş bir toplum düşlediği kuşkusuzdur. Bu durum

³ Hanioglu, *Atatürk Entelektüel Biyografi* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2023), 102.

⁴ Hanioglu, *Atatürk Entelektüel Biyografi*, 104-105.

⁵ "Üstelik İslamî geçmiş başından beri izlediği varsayılan uygarlık hattından "kopuş" anlamına geliyor; "ilerleyen" bir halk olmak yerine, durağanlaşmayı temsil ediyordu." Suavi Aydın, "Cumhuriyet'in Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü: Irkçı Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Kemaliz*, ed. Tanıl Bora-Murat Gültekingil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 2/348.

⁶ "Türklüğün Anadolu'da ve Rumeli'deki kadem-i tarihisini ortaya çıkarma ve cihan tarihini Türk İslam nokta-i nazarından ele alma yerine, bunu prehistoryaya taşıma ve İslamdan soyutlamanın gerekli olduğunu varsaymıştır." Hanioglu, *Atatürk Entelektüel Biyografi*, 871

ise alfabeden dile, müzikten güzel sanatlara ve haliyle tarihe uzanan alanlardan arındırma, tasfiye ve dönüşümü gerekli kılacaktır. Yani Osmanlı geçmişi “devr-i sabık” hale getirilmeliydi.⁷ Bu durumun sebep olduğu olumsuz tabloyla ilgili olarak Kara:

“ Bu meyanda Cumhuriyet ideolojisinin bir ürünü ve iddiası olan “Türk Tarih Tezi”nin konumuz itibarıyla öne çıkarılacak taraflarına, iddialarına bir daha bakabiliriz: İslam'ın ve Osmanlı'nın paranteze alınması, en yumuşak tabiriyle aşağıya çekilmesi; buna karşılık yeniden tanımlanan “Türk”ün öne çıkarılması, buna bağlı olarak İslamiyet öncesi Türk tarihinin kurucusu ve belirleyici bir öge olarak vurgulanması; yeni Türkiye'nin coğrafya-toprak olarak İslam dünyasından, büyük bir kısmı düne kadar kendi hakimiyetinde olan, binlerce şehit ve çokça hatıra bıraktığı bölgelerden koparılması; vatan fikrinin Anadolu merkezi bir çerçevede yeniden kurulması daraltılarak homojenleştirilmesi...”⁸ şeklindeki ifadesiyle durumun çapraşıklığını ortaya koymuştur.

Mustafa Kemal, Millî Mücadele dönemi nutuklarından alıntılar yapan Oral, bu nutuklardan hareketle ileride oluşturacağı Türk Tarih Tezi hakkında ipuçları bulmaktadır. Bunlara örnek olarak; 1919'da Ankara'da “*Toros'tan Antakya'ya kadar olan muntika bin seneden beri Türk kanıyla yoğrulmuştur.*”, 1923'te İzmir'de “*İzmir kırk asırlık bir atalar yurdudur.*”, 1923'te Adana Türk Ocağı'nda “*Adana tarihin malum devirlerinden beri Türk memleketidir.*” gibi irâd ettiği nutuklar örnek olarak verilebilir.⁹ Millî Mücadele ilerleyen yıllarda, Türkçü bir Kurtuluş Savaşı olarak tarihselleştirilecekse de aslında motor gücünü “Müslüman Millîyetçiliğinden” alan bir olguydu. Andığımız bu tarihselleştirmenin aslında olguların doğru tespitinde ciddi sıkıntılar içermesine rağmen, Türkçülüğü konusunda en ufak bir şüphe bulunmayan Mustafa Kemal, henüz daha Cumhuriyetin ilk yıllarında yakın çevresine Türkçü aydınları almış ve Türkçülüğü özellikle kültür ve eğitim alanında beslemeye çalışmıştır. Bu duruma örnek olarak Rıza Nur ve Hamdullah Suphi gibi isimleri maarif vekaletine getirmesi verilebilir.

2.Türk Tarih Tezini İsmam Eden Öncül Girişimler

⁷ Ersanlı, *İktidar ve Tarih* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2021), 221-225. İsmail Kara, Yusuf Akçura'nın henüz çok erken bir tarih olan 1923 yılında Ankara Türk Ocağı'nda Osmanlı tarihiyle alakalı vermiş olduğu bir konferanstan hareketle, aslında dönem elitinin en başında Osmanlı tarihini paranteze alan tutumuna dikkat çekmiştir. “*Cumhuriyetin ideolojik tarihçiliği Osmanlı Devleti tarihini devre dışı bırakarak, zaafa uğratarak, daraltarak kendini, kendi tarihini güçlü hale getirebilir mi idi?*” İsmail Kara, *Resimli Cumhuriyet Din Kitabı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2024) 290.

⁸ Kara, *Resimli Cumhuriyet Din Kitabı*, 315-316.

⁹ Oral, *Türkiye'de Romantik Tarihçilik*, 201.

Millî Mücadele henüz zaferle sonuçlanmadan 1922 gibi çok erken sayılabilecek bir tarihte TBMM (o zaman BMM) yayınları arasında neşredilecek *Pontus Meselesi* isimli eser bize önemli görünmektedir. Bu eser adeta ileride oluşturulacak Türk Tarih Tezinin prototipi mahiyetindedir. Bilimsel olmaktan ziyade (ki asıl hali Türk Tarih Tezi içinde benzer eleştiriler yapılabilir) daha çok Anadolu üzerinde Yunan ve Ermeni iddialarına karşılık vermek amacıyla Lozan görüşmeleri sürerken hazırlanmış bu eser bir Millî amaca matuf olarak neşredilmiştir. Bu amaç Anadolu’da meskûn Rumların yaptığı mezalimi ortaya çıkarmaktır. Bilimsel bir çalışmadan çok, siyasi ve güdümlü olarak değerlendirilebilecek bu eser üzerinde durma sebebimiz yaklaşık eserin telifinden 10 yıl sonra oluşturulacak Türk Tarih Tezine benzerliklerinin bulunmasıdır. Bu benzerliklerden bazılarını örnek vermek istiyoruz:

“Gerçekte Türkler Anadolu’ya Ertuğrul Gazi ile hatta Selçuklu devletini teşkil edenlerle gelmiş değildirler. En eski ve bilinmeyen zamanlardan beri Anadolu’da Türk ırkı vardır. Anadolu’nun ilk sakinleri tarihin ortaya koyduğu bilgilere göre Turanîlerdir. Değil yalnız Anadolu, hatta Irak ve Filistin topraklarının bilinen eski devirlerde ne “Arî” ne de “Sâmi” olmayıp en büyük ihtimalle "Turanî" olan bir kavim ile iskân edilmiş olduğu tarih ve tarih öncesi bilginlerin ciddi gayret ve himmetleri sayesinde günden güne daha büyük bir açıklıkla ortaya çıkmaktadır.

Milattan 3000-2000 yıl önce Irak; 2000-1000 yıl önce de Anadolu’da görkemli bir devlet kurmuş ve saltanat sürmüş oldukları bilinen “Sümer” ve “Hitit” adı altındaki kavimlerin ise geniş anlamıyla “Moğol-Türk” veya “Turanî” oldukları kanıtlanmıştır.¹⁰

Özet olarak Anadolu, tarihinin ilk devirlerinden beri Türk’tü.¹¹”

Daha çoğaltabileceğimiz bu gibi tezler, erken bir dönem olarak kabul edilebilecek 1922 yılında dönemin entelektüel hafızasından mevcut idi. Eserde Kürtlerin varlığını¹², Türklerden ayrı olarak kabul etmesi sonraki dönemde oluşturulacak Türk Tarih Tezi için kısmen çoğulcu bir bakış olsa da ana hatlarıyla *Pontus Meselesi* isimli eser yaklaşık on yıl sonra doğuracağı Türk Tarih Tezine gebe idi.

¹⁰ Yayına Hazırlayan: Kazım Kurt, *Pontus Meselesi* (Ankara: TBMM Basımevi, 1995), 3.

¹¹ Yayına Hazırlayan: Kazım Kurt, *Pontus Meselesi*, 12.

¹² “Kürt varlığının kabul edilmesi” ifademizin yerli yerine oturması için burada bir alıntı yapmayı uygun buluyoruz: “Türkiye tek bir kültürün tek bir dilin ülkesi olmadığına göre fikirlerde ve kararlarda bir çeşitlilik olması doğaldı. Fakat Cumhuriyetin devrimci kurucuları uluslaşma sürecini bu gerçeklik üzerine kurmadılar; "Türk Milliyetçiliği" olarak tanımladıkları tek bir kimlik istiyorlardı ve bunu sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel sorunlara önemli bir çözüm olarak görüyorlardı. Sosyal ve siyasi anlaşmazlıkların Batılılaşma ve modernleşme çabalarını baltalayacağı yolunda genel bir kanı vardı” Ersanlı, *İktidar ve Tarih*, 106-107.

Mustafa Kemal Paşa Cumhuriyetin ilanından yaklaşık bir yıl sonra Samsun’da, 22 Eylül 1924 yılında öğretmenlere hitaben yaptığı bir hitapta tarih ve millet bilinci konusunda takip edeceği istikamet hakkında önemli ipuçları içeren:

“Milletimizin hayat-ı asarını düşünelim. Bu düşünce bizi elbette altı yedi asırlık Osmanlı Türklüğünden, çok asırlık Selçuk Türklerine ve ondan evvel bu devirlerin her birine muadil olan ne büyük Türk devirlerine kavuşturur. Bütün bu edvarda dikkat buyurunuz. Türk kendi ruhunu, benliğini, hayatını unutmuş; nereden geldiği belirsiz bir takım belirsiz rüesanın şuursuz vasıtası olmak mevkiine düşmüştür. Türk milleti kendi benliğini, kendi dimağını, kendi ruhunu unut gibi olmuş ve mevcudiyetiyle herhangi bir maksada, neticesi zillet olan, esaret olan fisebilillah köle olmaya müncer olan haklı bir hedefe sürüklenmiştir.”

13

Aynı yılın başında 3 Mart 1924’te kabul edilen Tevhid-i Tedrisât kanunuyla birlikte bu söz ulusal tarih ve millet anlayışının oluşumu sürecinde bir dönüm noktasıdır. Çünkü bundan sonraki süreçte Türk milleti ve Türk tarihi, Osmanlı İslam sınırları aşılarak tarihsel derinliği içinde ve laik bir anlayışla ele alınmaya başlanmıştır.

Cumhuriyetin kuruluşundan 1930’lu yıllara kadar yönetici elit Encümen ve Enstitünün çalışmalarını destekleyerek veya yön vererek tarih çalışmalarında bulunmuştur. Yeni kurulan rejim yapılan inkılaplar ile muhkem hale getirilip, siyasal iktidar, iktidarından emin hale gelmeye başladığında yeni ulusun inşasına geçmiştir. Bu yeni ulusun oluşturulmasında tarih ve dil çalışmaları olmazsa olmaz öneme sahipti. Tek Parti Dönemi (1923-1946) Kemalist ideolojinin oluşması ve hayata geçirilmesi dönemidir. Kemalist tarih tezi, Kemalist ideolojinin en önemli bütünleyici parçalarından biridir ve bir kültür devrimi özelliği taşır. Ulusçuluğun yanı sıra pozitivizm ve laiklik bu ideolojik formülün felsefi temellerini oluşturmuştur.¹⁴

Cumhuriyet dönemi tarihçiliğinde Ersanlı’nın, “siyasetçi tarihçiler” olarak isimlendirdiği görevlendirme yoluyla bazı siyaset adamlarının tarihçi yapılması olgusu

¹³ Oral, *Türkiye’de Romantik Tarihçilik*, 204.

¹⁴ Ersanlı, *İktidar ve Tarih*, 103-104. Ersanlı, doktora tezi olan eserinin başka bir kısmında Türk Tarih Tezini şu şekilde formüle ediyor: Kısacası romantizm, pozitivizm ve Alman historisizmi Cumhuriyet tarih yazımının ilk on yıllarının esin kaynağını teşkil etti: Romantizm, tarihçilerin ulusal ülkülerini geliştirmeleri için bir moral güç yaratıyordu; pozitivizm kısa vadeli siyasetin pragmatik ve laik hedefleri için gerekliydi ve nihayet Alman historisizmi "ideal-devlet-iktidar" özdeşliğini kafalarda yaratmak için çok uygundu. Ersanlı, *İktidar ve Tarih*, 26. Ayrıca tarih tezinin oluşumunda da sıkça göreceğimiz ilmi olmak, bilimsel olmak gibi pozitivizme bulaşma çoğu ifadenin asıl vurgulamak istediği eleştirel ve demokratik bir düşünce ortamının yaratılmasını değil, sadece dinin politika üzerindeki egemenliğinden kurtulmaya çalışan bir tutum olarak okunmalıdır. Ersanlı, *İktidar ve Tarih* 105.

dikkati çeker. Başka bir yönden bakıldığında ulusçuluk hareketini başlatan elitler aynı zamanda tarih yazımını üstlenmek zorunda kalmışlardı. Netice itibarıyla ulusçuluk eski sayılabilecek bir akım değildi. Avrupa’da Fransa başta olmak üzere pek çok iktidarın yaptığı gibi bizde de güçlü ve anlamlı bir geçmiş yaratma arzusuyla yeni bir nesil inşa edilecekti. Fakat yaratılacak bu geçmiş güçlü ve anlamlı biçimde formüle edilmeli ve kronolojiye uymalıydı. Suavi Aydın’ın ifadesiyle “kafası oldukça karışık”¹⁵ olan ve pek çok farklı paradigmayı içinde barındıran ulus yaratma projesini, II. Meşrutiyet döneminden itibaren izlerini sürdüğümüz Yusuf Akçura başta olmak üzere, Müftüoğlu Ahmet Hikmet, Ziya Gökalp, Hamdullah Suphi, Fuad Köprülü, Ahmet Ağaoğlu ve Necip Asım gibi isimler hem tek parti içinde hem de tarih çalışmalarında bulunarak “siyasetçi tarihçiler” sınıfı oluşturacaklardı.¹⁶

Ders kitapları üzerinden de okuyabileceğimiz yeni anlayış bütün kültürel güçlerin tek bir hedef altında tekelleştirilmesine bir örnek teşkil edebilir. Böylelikle yeni kuşakları ve yetişkinleri aynı anlayışla aynı kalıba sokma seferberliği göze çarpıyordu. Bu durum aynı zamanda muhalif bir potansiyelinde hoş görülmeceği anlamına geliyordu. Safların kültürel ve zihinsel düzeyde sıkılaştırılmasında tarih araçsallaştırılacaktı. Devrimci ve pragmatist bu zihniyet tarih yazımının büyük bir kısmında ve özellikle ders kitaplarında, talihli bir özellik olarak Cumhuriyetin bidayetinden itibaren varlığını maalesef koruyacaktır.

Türk Tarihinin Ana Hatları isimli esere değinecek olursak özetle, Cumhuriyet öncesi Osmanlı ve Hilafet gibi kavramların üstüne siyah bir perde çekiliyor, yeni aydınlık Cumhuriyet ve onun banisi Mustafa Kemal yüceltiliyor ve mitleştiriliyordu. Daha doğrusu sonraki çalışmalara model bir bakış ortaya konulmuş oluyordu. Mustafa Kemal’in emriyle kısa bir sürede hazırlanan bu eser¹⁷, aceleye gelmiş¹⁸. Geniş bir onay görememiştir. Dönemin meşhur tarihçilerinde İsmail Hakkı Uzunçarşılı eserle ilgili olarak “*boyacı küpüne daldırıp çıkarma kabilinden acele bir Türk tarihi*” yazılamayacağını, eserin birinci

¹⁵ Suavi Aydın, “Cumhuriyet’in Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü: Irkçı Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü”, 354.

¹⁶ Ersanlı, *İktidar ve Tarih*, 108-111.

¹⁷ “*Kitap o kadar kısa bir sürede kaleme alınmıştır ki bazı en temel yanları taslak olarak kalmıştır.*” Ersanlı, *İktidar ve Tarih*, 121.

¹⁸ Bu aceleye gelme durumu aslında bizzat eserin müellifleri tarafından itiraf ediliyor gibidir: “*Bu mevzu, henüz pek az işlenmiş birtakım meselelerden mürekkeptir. Bu meselelerin ilmi bir surette halli için evvelâ hazine-i evrak vesikalarından vak'anüvis hikâyelerinden ve eslâftan kalma her nevi eserlerden bu meselelere müteallik materyallerin istihraç ve tasnifi, sonra bu membalarda bulunamayanların aranıp bulunmasına çalışılması ve nihayet toplanan ve tasnif olunan materyaller sayesinde terkibi safhaya geçilmesi icap eder. Böyle bir mesaiye girişip neticesini almaya, bu ande vaktimiz müsait değildir. Uzun zamanlar sarfını istilzam edecek bu mesaiyi atıye talik ederek şimdilik mevzua dair pek umumî bir mahiyette bazı nazar ve mütalealar iradile iktifa ediyoruz.*” *Türk Tarihinin Ana Hatları* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1930) 597.

elden kaynaklara atıf yapmadığının altını çizmiştir.¹⁹Bu eserin dikkat çeken en önemli özelliği Türk Tarih Tezi yazılmasına ilişkin ilk girişim olmasıdır.²⁰

3.Türh Tarih Tezinin Oluşumu

Tarih çalışmaları merkezden ve partinin bir şubesi halinde devam etmesi yönetici elitin pek çok alandaki “parti-devlet” bütünleşmesinin bir tezahürüydü. Yani tarihin yeniden yazılması için devletin denetiminde özel bir kurum oluşturulmalıydı.

Mustafa Kemal’in öncülüğünde başlayan tarih çalışmaları 1928-1929 yılları arasında ilk meyvelerini vermeye başlamış, bazı müstakil çalışmalar basılmıştı. Ancak kurumsal düzeyde atılım Türk Ocakları’nın kapatılmasından birkaç ay önce Türk Ocakları’nın altıncı kurultayında ocaklara bağlı Türk Ocağı Türk Tarih Heyeti’nin kurulmasıyla oluşmuştur. Nisan 1930’daki bu gelişmeden hemen sonra Haziran 1930’da Türk Ocakları kapatılarak Cumhuriyet Halk Fırkası içinde eritilmişti. Yine bir yıl sonra Türk Tarihi Heyeti’nin kurucuları, Türk Tarihi Tetkik Cemiyetini kurmuşlardı²¹. Kültürel faaliyetleri parti-devlet denetimi altında kurumsallaştırmanın ilk adımları böylece atılmış oluyordu.

Konuyla alakalı yaptığı nitelikli çalışmalarla tanınan Hanioglu, Türk Tariz Tezinin oluşum sürecini Balkan Savaşlarının sonucunda Rumeli topraklarının kaybedilmesine kadar götürür. Hanioglu’na göre toplumun Erken Cumhuriyet döneminde dahi etkisinden kurtulamadığı “Rumeli’yi kaybetme” travması²², Mustafa Kemal’e bölgelerin, toprakların kaybedilmesinde nüfustan çok “tarih”in etkili olabileceği fikrine yöneltti. Vatan olarak gördüğü toprakların kaybedilmesi Mustafa Kemal’i, Anadolu topraklarındaki Türk egemenliğine itiraza sebebiyet vermeyecek tarih tezleri yaratmaya yöneltecektir. Haliyle Hititlerin proto-Türklerin torunu olduğu, Türklerin Anadolu’ya sonradan gelmediği tarih tezleriyle ortaya konulursa, Anadolu’da Türk egemenliğine karşı gelebilecek tarihe dayalı itirazlar önlenmiş olacaktır.²³ Onur Atalay’a göre bütün bunların yanında Türk Tarih Tezi’nin üç ana amacı bulunmaktaydı:

¹⁹ Ersanlı, *İktidar ve Tarih*, 120.

²⁰ Ersanlı, *İktidar ve Tarih*, 121.

²¹ Detaylı bilgi için: Yusuf Halaçoğlu, "Türk Tarih Kurumu", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 42/547-549.

²² Unutulmaması gereken bir diğer nokta Mustafa Kemal’inde tanıklık ettiği Bulgar, Rum gibi azınlıkların bağımsızlık mücadelesi, tıpkı diğer pek çok genç subay gibi Mustafa Kemal’inde Türkçü eğilimlerini güçlendirmiştir. Osmanlı subayları bu süreç içerisinde azınlık liderleriyle “nefret-hayranlık” ilişkisi geliştirmişlerdir. Hanioglu, *Atatürk Entelektüel Biyografisi*, 107.

²³ Hanioglu, *Atatürk Entelektüel Biyografisi*, 63. Ayrıca Mustafa Kemal’in, Manastır’da geçirdiği üç yıllık eğitiminde kendisine tarih dersleri veren Kolağası Mehmed Tevfik (Bilge) üzerinde etkili olduğu ileri sürülebilir. Gerek askeri öğrencilerin gerekse Askeri okul hocalarının tarih anlayışlarındaki en büyük etkiye sahip olan kişi Askeri Mektepler Ders Nazırı Süleyman Hüsnü Paşa ve onun *Tarih-i Alem* isimli eseridir. Bu

“Bu bağlamda TTT ile amaçlanan üç hususun izini takip edeceğiz. 1) İslam'ın ve onunla irtibatlı Osmanlı geçmişinin, "yeni Türk"ün tarihinden sili nişi, 2) İslam'a alternatif, mistifiye edilmiş yeni bir büyük anlatının aktarımı, yani Türk'ün kurgulanışı ve yeni bir kutsal tarih içine yerleştirilişi, 3) Süreç te "gerçekler"in anlamsızlaşması, fantezinin bilinçli tasarlanması.”²⁴

Ona göre özellikle Türk'ün İslam ve Osmanlı geçmişinin silinişi aşikâr bir gerçektir.²⁵

Bizimde yukarıda temas ettiğimiz *Pontus Meselesi* isimli kitabın henüz çok erken bir tarih olarak yorumlanabilecek 1922 yılında hazırlanarak yayımlanması hatırlanacak olursa. Mustafa Kemal'in yeni Cumhuriyetin kuruluşundan çok önceleri Türk Tarih Tezinin kafasında şekillendiği düşünülmelidir. Zikrettiğimiz eserde Türklerin ataları olarak zikredilen Hitit-Sümer gibi uygarlıkların kalıntılarını taşıyan ve Lozan Antlaşmasından sonra Suriye'de kalan Bronz Çağ Hitit Merkezlerinden Tell Halaf'ın Millî sınırlarımız içerisinde kalmamasını, “memleketimizin tarihi kadimi” ve “harsımız” açısından sakıncalarına değinilerek siyasi girişimlerde bulunması aslında dönemin siyasi elitinin tarih kurgusu hakkında fikir vermektedir.²⁶ Bu tip yaklaşımların temel maksadı aslında Türklerin Anadolu'ya 9. ve 12. asırlarda yerleştiği fikrine reddiye yapmasıdır.

Makalemizin başından beri vurgulamaya çalıştığımı mesele aslın da Türk Tarih Tezinin şekillendiricisi bizzat Mustafa Kemal ve onun emrinde çalışan Türkçü aydın kesim olduğu gerçeğidir. Yani ortaya koyulacak tarih tezi, bilimsel gerçekleri aramaktan çok güdümlü, belli bir amacın ispatına yönelik yapılan çalışmalardır. Hanioğlu bu durumu:

“...bizzat Mustafa Kemal'in şekillendirdiği bir ideoloji olup; tarih, kültürel coğrafya, arkeoloji, antropoloji, antropometri ve paleolinguistik araştırmalarıdır. Diğer bir ifadeyle, bu disiplinlerce ortaya koyulmuş kuram ve yaklaşımlar, araştırmalar değerlendirilerek neticelere ulaşılmamış; aksine, liderin inşa etmek n, keşfolunmuş ve bir mega Milliyetçi tez yaratılmıştır. Bir kelimenin Türkçeden türediğini kanıtlamalarını istediği dil uzmanlarına verdiği, “Arayınız

eserle birlikte artık Osmanlı öncesi kısa ve önemsiz bir dipnot muamelesi gören İslam Öncesi Türklerin artık eski ve parlak geçmişi üzerine yoğunlaşmıştır. Hanioğlu, *Atatürk Entelektüel Biyografisi*, 71.

²⁴ Onur Atalay, *Türk'e Tapmak* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2022) 203.

²⁵ “TTT'nin İslam'a saldırısı iki yönlüdür: ilk olarak İslam'ın eski Türk'ün tarih bilincinde taşıdığı özgül ağırlığı marjinalleştirir. İnsanların sahip oldukları İslami hafızayı, seküler hafıza ile değiştirir. İkinci olarak da onun teolojik temellerine saldırır. İslam tarihini marjinalleştirmek için, TTT, Osmanlı'yı (ve daha genel manada İslam'ı) büyük anlatının merkezinden çıkarıp onları çok daha büyük bir anlatının, görece önemsiz, değersiz bir ayrıntısı yapar.” Onur Atalay, *Türk'e Tapmak*, 203.

²⁶ Hanioğlu, *Atatürk Entelektüel Biyografisi*, 527-528. Benzer girişim ve demeçleri yine Adana ve özellikle Hatay için “kırk asırlık Türk yurdu ecnebi elinde esir olamaz” görmekteyiz.

bulacaksınız” talimatı, onun konuya bakışının ve metodolojisinin özünü yansıtmaktadır. Reiscumhur söz konusu tezi bir tarihçi yahut antropolog olarak geliştirmemiştir. O, “tarih ilmi”nin a priori önermelerinden yola çıkarak, proto-Türklerin dünya medeniyetini kurduğu, yaydığı, Anadolu'nun ilk devletini tesis ettiğini “meydana çıkarması”nı, antropolojiden bunu onaylamasını, “ethnogenesis”i araştırarak arkeolojiden gerekli bulguları elde etmesini, kültürel coğrafyadan doğanın bu süreçte oynadığı ortaya koymasını, antropometriden maddi ölçümler sunmasını, paleolinguistikten destekleyici malzeme üretmesini talep etmiştir.”²⁷

şeklinde ifade etmiştir.

Özellikle 19.ve20. asırlarda ileri sürülen Türklerin “sarı ırka” mensup olduğu fikrinin çürütülmesi için yine bizzat Mustafa Kemal tarafından antropolojiye büyük ilgi duyulmuştur. Bu bağlamda 1925 yılında Dârülfünun Tıp Fakültesi’nde “İnsanlar arasında Türk ırkının layık olduğu yerin tespit edilmesi” amacıyla Türkiye Antropoloji Tetkikat Merkezi’nin kurulması ve yine aynı yıl *Türk Antropoloji Mecmuası* yayın hayatına girmiştir. Yaklaşık on yıl sonra 1935 yılında Kurulan Dil Tarih Coğrafya Fakültesi ve bünyesinde Sümeroloji, Hititoloji gibi bölümlerin varlığı tamamen Sümer ve Hititlerin Türk olduğunu ispata matuf olarak kurulmuştu.²⁸

Türk Tarih Tezi’nin inşasında antropolojiye yönelinmesi aslında daha önce Türkçü mahfillerde tartışılan ve Ziya Gökalp’in başını çektiği, milleti hars/kültür temelinde inşa etme anlayışının reddedilmesi demek oluyordu. Mustafa Kemal’e göre mega projenin oluşturulmasında antropoloji ve arkeolojinin somut kanıtlarına ihtiyaç duyulmaktaydı. Kendisi de bir pozitivist olan Mustafa Kemal ve onun tarih tezi muhakkak bilim sosuna bulanmalıydı. Biz bu durumun yansımasını antropolojiyle görmekteyiz. Bu konuya farklı bir perspektif olarak Osmanlı tarihini ötekileştirilmesi ve bu bağlamda Anadolu uygarlıklarının Türklüğü ve Türklerin İslam öncesi tarihlerine yapılacak atıf ve aslında tarihi akışı Osmanlı daha doğrusu İslam dönemlerinden sonra yeniden yerli yerine oturtma girişimi “gerçeklere” yani bilime dayandırılmalıydı. İşte bu diyalektik kurulurken antropoloji araçsallaştırılacaktı.²⁹

²⁷ Hanioglu, *Atatürk Entelektüel Biyografisi*, 531.

²⁸ Halil Berktaş, “Meraklısına, bilim, tarih, Sümeroloji ve Asuroloji hakkında notlar”, *Serbestiyet* (24 Kasım 2024). Ayrıca; Halil Berktaş, “Kültür bakanına birkaç soru”, *Serbestiyet* (19 Kasım 2024).

²⁹ Suavi Aydın, “Cumhuriyet’in Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü: Irkçı Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü”, 345.

Mustafa Kemal'i bu fikre sürükleyen eser, daha sonraları ırkçılığın fikri altyapısını oluşturmakla suçlanacak olan Arthur de Gobineau'nun *Essai sur l'inegalite des races humaines* isimli eser olacaktır. Bu eserin yanında A.C. Haddon ve Geroge Montandon gibi antropologların eserlerini gözden geçiren Mustafa Kemal, konuya bir akademisyen olarak yaklaşmaktansa daha çok okuduğu eserlerde, hipotezlerini destekleyecek bilgileri itinayla seçerken yanlışlığını ortaya koyabilecek olanları göz ardı etmiştir.³⁰

Saydığımız isimlerin yanında Türk Tarih Tezinin bel kemiğini oluşturacak, ona adeta can suyu verecek olan isim Eugene Pittard olacaktır. 1926 yılında *Türk Antropoloji Mecmuası* 'nın başına getirilen Pittard, takip eden yıllarda Türkiye'ye gelerek Anadolu'daki Paleolitik uygarlıklar üzerine araştırmalar yapmış, Maarif Vekaletinin yardımıyla askeri birliklerde antropometrik ölçümler gerçekleştirmiştir. Pittard, yaptığı bu çalışmalarla Mustafa Kemal'in kafasındaki tasavvurun bilimsel altyapısını oluşturacaktır.³¹ Özellikle Pittard'ın ileri sürdüğü "her şeyin Asya'dan geldiği" iddiası önemli bulunacaktır. Her ne kadar Türk Tarih Tezi'nin oluşumunda ilham kaynağı da olsa Pittard Avrupa'ya döndüğünde daha ihtiyatlı davranmayı tercih edecektir. Pittard, akademik yayınlarında ve bildirilerinde Türk Tarih Tezi'ne açık destek vermek konusunda ihtiyatlı hareket edecektir.³²

1930 yılında *Türk Tarihinin Ana Hatları* 'nın, ertesi sene de tarih ders kitaplarının basımıyla çerçevesi çizilen Türk Tarih Tezi, Mustafa Kemal'in önderliğiyle değişik alanlarda yapılan çalışmalarla içi doldurulmaya çalışılmış. 1932 yılında toplanan Türk Tarih kongresi bu alanda yapılmış ilk büyük girişimdir. Daha çok Afet İnan'ın önderliğinde şekillenen bu Kongrede, "Orta Asya'nın medeniyetin beşiği olduğu", "bütün Dünya'ya buradan medeniyet taşındığı" gibi tezler ifade edilmiştir. Yakın çevresinden yönlendirdiği arkadaşlarının Kongrede ileri sürdüğü fikirler geliştirdiği tezinin çatısının inşa ettiren Mustafa Kemal, vefatına kadar bunun içini doldurmaya gayret edecektir.

Konu üzerine çalışmak için Cenevre'ye gönderilen (1927-1938 yılları arasında pek çok kişi gönderilmişti) Afet İnan, 1936 yılında antropometrik bir anket yapılması arzusunu

³⁰ Hanioğlu, *Atatürk Entelektüel Biyografisi*, 546.

³¹ "Dünya tarihini Wells, İslamiyet'in doğuşunu Caetani'nin kitaplarına dayanarak analiz eden reisicumhur; Türklere vereceği yeni kimlik ve parlak geçmişi, büyük çapta, Pittard'ın yazdıklarının liberal yorumları üzerinden şekillendirecektir." Hanioğlu, *Atatürk Entelektüel Biyografisi*, 551.

³² "Başka bir deyişle Pittard ya da herhangi başka bir 'asyalog' Türklerin ulusçu tarih tezini oluşturmak için bir çerçeve çizmemişlerdi; ulusçu tarihçilerimiz bunların bölük pörçük görüşlerini yine aynı şekilde ele alarak kendi ırksal açıklama eğilimlerine bilimsel dayanaklar temin ettiklerini düşünüyorlardı. Pittard kitabı *İrk ve Tarih*'te tarih, antropoloji, etnoloji ve "asyaloji" arasında kararsızlık içindeydi. Ancak başka kitaplarda daha da vulgarize edilmiş Türk rollerine rastlanabiliyordu. Bu tür kitaplar dönemin siyasetçi pragmatik tarihçileri üzerinde bir çekicilik yaratmıştı." Ersanlı, *İktidar ve Tarih*, 188.

dile getirir. Bu arzuyu onaylamanın da ötesinde teşvik eden Atatürk'ün emriyle proje uygulamaya konulur. Bu çerçevede, Anadolu ve Trakya'da 64 bin insanın kafatası ölçümü yapılacaktır.³³ 2 milyondan fazla kayıt fişi elde edilen bu çalışma iki savaş arasındaki dönemde en çarpıcı antropometrik çalışma olarak dikkat çekmiştir. 1937 yılında İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından kısmi neticeleri yayımlanan çalışmada, Birinci Türk Tarih Kongresi'nde sınırlı delillere dayanarak verilen hükümler, antropometrik ölçümlerle onaylanmıştır. Aynı zamanda bu ankette Türkiye'de Laz-Kürt gibi farklılıkların anlamsız olduğu, Türkiye'de bir ırk birliği bulunduğu ileri sürülmüştür.

İki savaş arası dönemde yaygınlık kazanan ırk temelli tarih tezlerinin de fevkine çıkan Türk Tarih Tezi, üzerinde kurulduğu toprakların otokton ahalisinin Türkler olduğunu ispatlamalı ve bu alanda medeniyetin başladığı günden güncele ulaşan bir ırk devamlılığı oluşturularak, unutulmuş atalar sahneye çıkarılmalıdır. Özellikle bu tezin bilimselliğini sağlamaya dönük olarak arkeolojiye başvurulacaktır.³⁴ Özellikle "Hititlerin Türk olduğunun" ispatına matuf³⁵ olarak yapılan bu kazıların ilki Ahlatlıbel kazısı ile başlamış, akabinde Karalar, Alacahöyük, Çankırıkapı, Etiyokuşu, Gavurkale, Göllüdağ, Karaoğlan, Pazarlı gibi yerlerde yapılan kazılarla Hitit dönemine ait bulgular elde edilecektir. Yapılan bu kazı faaliyetleriyle alakalı olarak Hanioglu:

"Ancak, onun konuya bir arkeolog gibi yaklaşmadığı; son tahlilde, bu disiplini "Milliyetçi/vatanseverlik duyguları" çerçevesinde, millet inşa projesi hizmetinde işlevselleştirdiği gözden kaçırılmamalıdır. Antropologların üzerinde antropometrik ölçümler yaptıkları brakisefal kafatasları gibi kazılarda çıkarılan ve liderin "maddi belgeler" olarak tanımladığı sanat eserleri, âlet ve tabletlerde Anadolu'da asırlar önce yaşayanların modern Türklerin ataları olduğunu kanıtlamamıştır. Buna karşılık "bulgulara dayalı tez" geliştirmeyerek, "bulguları tezine uydurmaya" çalışan Mustafa Kemal için bu, önemsiz bir ayrıntı olmaktan öteye gitmemiştir."³⁶

³³ "...Bir aralık brakisefal olduğumuz keşfolunmuştu. Bazen de, aksi ispat ediliyordu. O zaman yeni ölçmeler, yeni biçmeler ve muazzam bir zaman kaybı." Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam* (İstanbul: Remzi Kitapevi, 2021) 366.

³⁴ "Türklerin Anadolu üzerindeki tarih öncesi kalıntılarını kanıtlamak, arkeolojiyi sadece buna tanıklık yapmaya zorlamak böylece Türklerin bir "ulus" olarak büyük bir uygarlık sahibi olduklarını çıkarsamak esas amaçtı. Aslında Türkler dünyadaki tüm kayda değer ırkların babası olarak görülüyor ve başlıca ırk addediliyordu. Bu inancın yaygınlaştırılması yeterli kanıtlarla desteklenmesinden daha önemli görülmüştü." Ersanlı, *İktidar ve Tarih*, 227.

³⁵ "Gazete ve dergilerde kendilerine Osmanlılardan daha fazla yer bulan Hitit (Eti)ler ders kitapları aracılığıyla yeni nesillere "Ortaasya yaylâsından" göç ederek küçük Asya'ya gelen "Hata Türkleri" olarak tanıtılmış, dillerinin Türkçe "asıllı," kafataslarının da "brakisefal" olduğu öğretilmiştir." Hanioglu, *Atatürk Entelektüel Biyografisi*, 573.

³⁶ Hanioglu, *Atatürk Entelektüel Biyografisi*, 527.

Buna rağmen arkeolojik tezler 1933 yılında yayın hayatına giren *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi* ve daha sonra neşredilen *Belleten* gibi delgilerde dile getirilerek “bilimsel” altyapıları oluşturulmaya çalışılmıştır.³⁷ Bu çaba ile alakalı olarak Onur Atalay:

“Şunu akılda tutmak önemlidir ki bilime iman etmiş Kemalistler için "bilimsel olarak doğru olan bir şeyin ahlaki olarak yanlış olması söz konusu olamaz." Öyleyse Türk ırkının üstün vasıllarını bilimsel olarak ispatlarsa, bu onların hakimiyetinin ahlaki temelini de oluşturacaktır.”³⁸

Diyerek konunun etik boyutuna önemli bir izah getirmiştir.

Mustafa Kemal’in tarih tezinin bir diğer özelliği “Türklerin medenileştirme misyonuna” sahip olduğu fikriydi. Bu fikirden hareketle Mustafa Kemal, tarihin bilinen devirlerindeki medeniyetlerde Türklerin izlerini bulmaya çalışmıştır. Öncelikle Mezopotamya Medeniyetleri (Sümerler) başta olmak üzere; Mısır³⁹, Akdeniz, Ege ve Çin uygarlıklarının “Türk kökenleri” üzerine fikirler ortaya atılmıştır. Hatta James Churchward’ın on binlerce yıl önce yüksek bir medeniyete ev sahipliği yaptığını ileri sürdüğü bilim-kurgusal uygarlıkta dahi Meksika maslahatgüzarı Tahsin Mayatepek aracılığıyla Türk izleri aranmaya çalışılmıştır.

Takvim 1937 yılını gösterdiğinde İkinci Türk Tarih Kongresi toplanmıştır. Bizzat Mustafa Kemal tarafından organizasyonun planlaması yapılmış, tebliğler özden geçirilerek uluslararası bir tanıtıma dönüştürülmüştür. İlk kongrenin aksine iddialı kurama itiraz yahut çatlak ses duyulmamıştır. Mustafa Kemal, kısa sayılabilecek bir zaman dilimi içinde mega bir tez inşa etmiştir.

Özetle Mustafa Kemal’in Türk Tarih Tezinin oluşmasında takip ettiği metodu Hanioglu’nun şu tespitiyle izah etmek istiyoruz:

“Belirttiğimiz gibi, bu çalışmalara dayanarak bir neolitik Türk medeniyet taşıyıcılığı iddiası ortaya koymak, ancak liberal yorumlar yapmak ve kıtalar

³⁷ Türk arkeologlar Anadolu metelarından kazarak ne çıkarırlarsa bunun eski Türk tarihine ait olacağına inanmak istiyorlardı. Daha sonra, bu bulguların bütününe ya da bir kısmını "Türk uygarlığı" ya da çok yanlış bir biçimde tarih öncesindeki ve tarihin ilk dönemlerindeki "Türk ulusu" olarak adlandırıyorlardı. Birçok uygarlığın Anadolu toprakları üzerinde yaşamış olması hem arkeologları hem de tarihçileri bir bilmecenin içine sürüklüyordu. Türk Tarih Tezinin savunucuları bu çekici bilmecenin büyümesini pragmatik kaygılarla bozdular ve Anadolu’da birçok uygarlığın yaşamış olması gerçeğini yanlış bir yorumla mutlak bir Türk kökenine bağlamaya çalıştılar.” Ersanlı, *İktidar ve Tarih*, 215-216.

³⁸ Onur Atalay, *Türk’e Tapmak*, 207.

³⁹ Mustafa Kemal bu konudaki tezini ilk kez Birinci Türk Tarih Kongresi’nde hukuk müderrisi Yusuf Ziya (Özer)’e “Mısır Din ve İlahlarının Türklükle Alakası” bildirisiyle savundurtmuştur. Hanioglu, *Atatürk Entelektüel Biyografisi*, 582. Devam eden sayfalarda özellikle Mısır medeniyetinin Türk kökenlerinin ispatı için hayli efor sarf edildiği takip edilebilir.

genişliğindeki coğrafyaların tarihindeki binlerce yıllık boşlukları spekülâtif değerlendirmelerle doldurmakla mümkündür. Fakat, Mustafa Kemal'in bu alanda yapılacak itirazları dinleyerek tasavvurunun ana fikri tartışmaya açmaya niyeti yoktur. Bu nedenle, varsayımlarını destekleyebilecek çalışmaları toplatarak, bunları okumayı tezinin kanıtlanması için yönlendirdiği arkadaşlarına yorumlatmayı sürdürmüştür.”⁴⁰

Ancak, bir devlet başkanı tarafından seçisi okumalar aracılığıyla geliştirilen tezin, son tahlilde, akademik bir kuram olmadığı, millet inşa sürecinde değişik siyasi amaçlarla geliştirildiği unutulmamalıdır.⁴¹Ersanlı tarihe yüklenen misyonla millet inşa etmek amacına tam olarak ulaşılmadığını ortaya tatmin edici bir tez konulamadığı fikrindedir.⁴²Türk Tarih Tezinin bir diğer önemli amacı ise İslam dininin toplum nezdinde mevcut etkilerinin törpülenmesi ve o törpülenmeden dolayı oluşacak “manevi boşluk” tedirginliğini ortadan kaldırmaktır. Böylelikle İslam dini haricinde yeni bir ortak bağ inşa edilecekti.⁴³

Son bir örnek olarak dönemin önemli aydınlarından, “kemalizm”i bir ideoloji olarak sistemleştirme amacına matuf bir araya gelen Kadro Hareketinin önemli isimlerinden, yazdığı Atatürk biyografisi bugün hâlâ muteber kabul edilen Şevket Süreyya Aydemir; Osmanlının Tanzimat döneminden itibaren mevcut modernleşme çabasının yok sayıldığını bunun da yapılan inkılapta temele oturtma problemine sebep olduğunu dile getirir. Atatürk’ün başlattığı tarih ve dil çalışmaları, muhitindeki zevat tarafından ifrat derecesine varıyordu:

“Örneğin bir komisyonun bir toplantısında bir sabah keşfolunan bir dil veya tarih hakikatinin, aynı gün akşam saatlerinden itibaren düştüğü ve bunun yerine gene birkaç günlük ömrü olan kelimeler veya tarihi hakikatler konulduğu görülüyordu.”⁴⁴

Aydemir’e göre Atatürk aslında yapılan bütün bu çalışmaların kısa ömür olduğunu ve ortaya tam teşekküllü bir tezin çıkarılamayacağını biliyordu. Ona göre asıl sentezler istikbaldeydi. Kendisi bunları göremeyecekti. Atatürk’e göre mesele “*bir nesil ve metot*”

⁴⁰ Hanioglu, *Atatürk Entelektüel Biyografisi*, 575.

⁴¹ “... bu mütehakkimâne değerlendirme, topluma yeni kimlik, aidiyet, geçmiş ve atalar vermeye çalışan yeni Milliyetçiliğin zaferini ilân etmiştir. Atatürk, marjinal ve spekülâtif bulunan dağınık fikirlerden yola çıkarak, Türkçülüğü, kimsenin hayal edemeyeceği bir ufka taşımış, ona farklı bir içerik kazandırmıştır. Bunu yaparken inşa ettiği milleti de kültürel antropoloji ve ontropometri yardımıyla yeniden tanımlamıştır. Bu, şüphesiz, entelektüel faaliyetinin en önemli ürünlerinden biridir.” Hanioglu, *Atatürk Entelektüel Biyografisi*, 592.

⁴² “... Gedikler disiplinlerarası bilgilerle doldurulmuyordu, böylece vatandaşa ve öğrenciye kendine güven hissi de verilememiş oluyordu. Kısaca kuvvetli bir tez yaratılamamıştı. Halbuki CHP’nin ve onun partili tarihçilerinin en önemli amacı bu değil miydi?” Ersanlı, *İktidar ve Tarih*, 226.

⁴³ Onur Atalay, *Türk’e Tapmak*, 202.

⁴⁴ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, 366.

meselesiydi. Fakat nihayetinde Aydemir'in ifadesiyle Atatürk, "*davayı attığına ve alakayı istikametlendirdiğine*" kaniydi.⁴⁵

Sonuç

Sonuç olarak Türk Tarih Tezi, tarih düşüncesinde bir süreklilik kazanamamıştır. Daha çok mevcut siyasal iktidarın kısa vadeli amaçlarını gerçekleştirebilmesi için araçsallaşmakla kalmıştır (Diğer ülkelerin ulus inşalarına nazaran daha radikal bir biçimde⁴⁶). Özellikle Osmanlı ve İslam dönemleri göz ardı edilerek tarih öncesi (yani İslam öncesi) dönemlerden bir tarih tasavvuru oluşturulmaya çalışılmıştır. Tabi bu yapılırken bilimsel metotlar kolayca görmezden gelinmiş ve pragmatist bir yaklaşımla ele alınmıştır. Türk Tarih Tezi aslında çok gereği de olmamasına rağmen "İslamsız" bir Türk tanımına gitmişti.⁴⁷ Fakat tarihsel sürece bakıldığı zaman bunun ortaya konulabilmesi mümkün görünmemektedir.⁴⁸ Zaten Türk Tarih Tezi de bunu başaramamıştır.⁴⁹ Bu başarısızlığının sebebi olarak muhtemelen eleştirel bakış açılarını bastırması ve hatta tasfiyeden süreçlere çoğu zaman başvurmasıdır.

Kaynakça

- Akün, Ömer Faruk. "Mehmed Fuad Köprülü". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 28/471-486. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Atalay, Onur. *Türk'e Tapmak*. Ankara: İletişim Yayınları, İstanbul, 3. Basım, 2022.
- Aydemir, Şevket Süreyya. *Sıyu Arayan Adam*. İstanbul: Remzi Kitapevi, İstanbul, 12 Basım, 2021.
- Aydın, Suavi. "Cumhuriyet'in Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü: Irkçı Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Kemaliz*, ed. Tanıl Bora-Murat Gültekingil. 2/344-350. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Berktaş, Halil. "Kültür bakanına birkaç soru". *Serbestiyet* (19 Kasım 2024).
- Berktaş, Halil. "Meraklısına, bilim, tarih, Sümeroloji ve Asuroloji hakkında notlar". *Serbestiyet* (24 Kasım 2024).
- Dervişoğlu, Fatih M.. *Türk Tarih Düşüncesinin Modernleşmesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2. Basım, 2015.
- Ersanlı, Büşra. *İktidar ve Tarih-Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 4.Basım, 2021.

⁴⁵ "Evet. Bunda bizim bilmediğimiz, bizim anlamadığımız hatta bizden sakladığı bir sır, bir zevk, bir ruh tatmini olsa gerekti..." Aydemir, *Sıyu Arayan Adam*, 370.

⁴⁶ "Erken Cumhuriyetin yönetici seçkinleri, kendi doğrularından çok emindiler. Bunları topluma kabul ettirmek için, gelenekle uzlaşmayı düşünmüyorlardı." Mete Tunçay, "İkna (İnandırma) Yerine, Tecebbür (Zorlama)", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Kemaliz*, ed. Tanıl Bora-Murat Gültekingil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 2/96.

⁴⁷ "Kısacası Kemalist tarih tezinde, Osmanlı veya İslam ya değersizdir ya hiç yoktur ya da "öteki"yi tanımlamak açısından işlev görür." Onur Atalay, *Türk'e Tapmak*, 204. "Kısaca Kemalizm İslam'dan boşalan alanı 'Türk'ü kutsayarak doldurmak niyetindedir." Onur Atalay, *Türk'e Tapmak*, 206.

⁴⁸ "Türk Tarih Tezinin ve Güneş Dil Teorisinin dayandığı devamlılık neolitik uygarlık ile laik Cumhuriyetin kültür devrimi arasında kurulan köprüden başka bir şey değildi. Devamlılık bir anlam da terk edilmişti, çünkü bu tür bir "devamlılık" İslam dininin Anadolu Türkleri üzerindeki etkisini ve 600 yıllık Osmanlı İmparatorluğunun siyasal egemenliğinin yarattığı kimlik neredeyse yok sayıyordu." Ersanlı, *İktidar ve Tarih*, 239.

⁴⁹ Ersanlı, *İktidar ve Tarih*, 234-235. Devam eden sayfalarda bilimsel gelişime ve kültürel atılıma engel olduğunu da ileri sürmektedir. Ersanlı'ya göre bu tarih anlayışı "darbeci" bir anlayıştır.

- Güleç, İsmail. "Türkiyat Araştırma Enstitüsü". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 41/560-561. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Halaçoğlu, Yusuf. "Türk Tarih Kurumu". *TDV İslâm Ansiklopedisi* 41/547-549. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Hanioğlu, M. Şükrü. *Atatürk Entelektüel Biyografisi*. İstanbul: Bağlam Yayınları, İstanbul, 1.Basım, 2023.
- Kara, İsmail. *Resimli Cumhuriyet Din Kitabı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1. Basım, 2024.
- Oral, Mustafa. *Türkiye’de Romantik Tarihçilik*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 1.Basım, 2019.
- Pontus Meselesi*. Yayına Hazırlayan: Kazım Kurt. Ankara: TBMM Basımevi, 1.Basım, 1995.
- Toprak, Zafer. "Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Tarihçilik". *Bugünün Bilgileriyle Kemal’in Türkiye’si- La Turquie Kamâliste*. ed. Nilgün Uysal, Serra Tüzün. 176-181. İstanbul: Boyut Yayıncılık, 1.Basım, 2012.
- Tunçay, Mete. "İkna (İnandırma) Yerine, Tecebbür (Zorlama)", *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Kemaliz*. ed. Tanıl Bora-Murat Gültekingil. 2/92-97. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Türk Tarihinin Ana Hatları*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1930.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi

Eskisehir Osmangazi University History Journal

e-ISSN: 2687-3842 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esogutd>, 8/1, Mayıs 2025

DOI: 10.47437/esogutd.1650865

Araştırma Makalesi

Türk Bağımsızlık Savaşı ve Sonrası Mevlevîler ve Bektaşîler

İrfan Kaymak*

Öz

Türk Bağımsızlık Savaşı, Osmanlı Devleti'nin ve akabinde yeni Türkiye'nin, II. Viyana Savaşı'ndan sonraki en büyük başkaldırısını simgelemektedir. Osmanlı Devleti, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Batı'da gerçekleşen gelişmelere ayak uyduramamış, Coğrafi Keşiflere katılmamış ve XVI. yüzyıldaki zirve anlayışıyla yönetilmeye devam etmiştir. Ancak XVII. yüzyıldan itibaren birtakım sorunların farkına varılmış ve XVIII. yüzyıl itibarıyla çeşitli ıslahat hareketleri başlatılmıştır. Fakat bu ıslahatlar batılı devletlerle rekabet etmeye yetmemiştir. Zira Osmanlı Devleti, ıslahat çabaları sırasında birçok dahili sorunla da uğraşmak zorunda kalmıştır. Yeniçeri, ulema ve tasavvuf erbabı gibi unsurlar, ıslahat sürecine muhalefet etmiş; bu da ıslahatı baltalamıştır. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda büyük bir gerileme sürecine girmiş, Fransız İhtilali'nin getirdiği milliyetçi hareketlerin de etkisiyle, XIX. yüzyıl boyunca ciddi siyasi, sosyal, dinî ve askerî krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Nitekim I. Dünya Savaşı'nın mağlubiyetle sonuçlanması Osmanlı Devleti için ağır bir ateşkes antlaşmasını beraberinde getirmiştir. Mondros Mütarekesi, fiilen Osmanlı Devleti'nin sona erdiğini gösterirken, işgallerin başlamasıyla Anadolu'nun bağımsızlık mücadelesi kaçınılmaz hâle gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışı, Türk Bağımsızlık Savaşı'nın fitilini ateşlemiştir. Türk halkı, emperyalist Batı'ya karşı inanç ve kararlılıkla mücadeleye girişmiş ve bağımsızlığını kazanmıştır. Bu süreçte, Mevlevîlik ve Bektaşîlik başta olmak üzere, birçok dinî yapılanma da mücadeleye önemli katkılarda bulunmuştur. Ancak, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, yeni devlet, modernleşme süreci kapsamında tarikat ve cemaatlerle arasına mesafe koymuştur. Halifeliğin kaldırılmasıyla bu ayrışma derinleşmiş, nihayetinde "Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması" kanunu ile Mevlevîlik ve Bektaşîlik tarikatları resmen yasaklanmıştır. Bu çalışmada, Mevlevîlik ve Bektaşîlik tarikatlarının yakın dönem tarihine, Türk Bağımsızlık Savaşı'ndaki rollerine ve Cumhuriyet sonrası süreçte yaşadıkları dönüşüme değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele. Osmanlı Devleti. Türkiye. Mevlevîler. Bektaşîler.

The Mevlevis and Bektashis During and After the Turkish War of Independence

Abstract

The Turkish War of Independence marked the most significant uprising of the Ottoman Empire and later the new Turkey since the Second Siege of Vienna. The Ottoman Empire failed to

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, İstanbul Türkiye, irfan.kaymak@std.yildiz.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-4765-9776>.

keep up with Western advancements in the 17th and 18th centuries, missing the Geographical Discoveries and continuing to govern with a 16th-century mindset. Although some reforms were attempted in the 18th century, they were insufficient due to internal opposition from the Janissaries, ulema, and Sufi orders. By the 19th century, the Ottoman Empire faced a serious decline and was further weakened by nationalist movements inspired by the French Revolution. The defeat in World War I resulted in the Armistice of Mudros, which marked the empire's de facto end. The occupation of Anatolia made the independence struggle inevitable. Mustafa Kemal Pasha's arrival in Samsun in 1919 ignited the resistance movement, and the Turkish people fought with determination against Western imperialism, ultimately securing their independence. During the war, religious orders, particularly the Mevlevi and Bektashi orders, played a crucial role in supporting the nationalist movement. However, with the proclamation of the Republic, the new state distanced itself from religious institutions as part of its modernization efforts. The abolition of the Caliphate in 1924 deepened this separation. Finally, with the Law on the Closure of Dervish Lodges and Zawiyas (1925), the Mevlevi and Bektashi orders were officially banned. This study examines the historical transformation of these religious orders, their role in the independence struggle, and their status in the post-Republican period.

Keywords: Turkish War of Independence. Ottoman Empire. Türkiye. Mevlevi Sufism. Bektashism.

Giriş

Tarih bilminde kavramlar ve tarihî perspektif büyük önem taşımaktadır. Okuyucunun bu tür bilgilere vâkıf olması, anakronizme düşme riskini azaltarak tarihî olayları kendi bağlamı içinde değerlendirmesine olanak tanır. Bu çalışma, genel hatlarıyla XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın ilk çeyreğini, yani Osmanlı İmparatorluğu'nun son yılları ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerini ele almaktadır. Bu dönemin toplumsal dokusunu anlamlandırabilmek için, özellikle Osmanlı'nın çok dinli ve çok milletli yapısı ile bu yapının içinde yer alan dinî-tasavvufî oluşumlara odaklanmak gerekmektedir.

Osmanlı Devleti, yapısı gereği kozmopolit bir imparatorluk olup farklı dinî ve etnik gruplardan oluşmaktadır. Devlet, halife-sultan tarafından yönetildiği için aynı zamanda dinî bir kimliğe de sahiptir. Osmanlı Devleti'nde bireyler din ve vicdan özgürlüğüne sahip olup, yasalar çerçevesinde diledikleri gibi kurumsallaşabilmiştir. Klasik dönemde devlet, bireyleri Müslim ve zimmî olarak sınıflandırmışsa da 1839'da ilan edilen Gülhâne Hatt-ı Hümayunu (Tanzimat Fermanı) ile birlikte bu ayrım kaldırılarak tebaa sistemine geçilmiştir. Bu reform, devletin bekâsını sağlamaya yönelik önemli bir adımdır.

Osmanlı toplumu, farklı dinî gruplara mensup bireylerden oluşmaktaydı. Müslüman toplum içinde ise tebaa-halk, bürokrasi-ulema ve sûfiler olmak üzere farklı katmanlar mevcuttu. Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte tasavvufî tarikatlar ve cemaatler yaygınlaşmış ve Türk-İslam devletlerinde sürekli varlıklarını sürdürmüştür. Bu durum, İslam'ın mistik ve hoşgörülü yönünün Türkler arasında benimsenmesini kolaylaştırmış ve toplum içinde birlik ve beraberliğin tesis edilmesine katkı sağlamıştır.

Osmanlı toplumunda önemli tasavvufî yapılar arasında Bektaşîlik, Mevlevîlik, Nakşibendîlik, Cerrâhîlik, Rufâîlik, Kâdirîlik ve Bayrâmîlik gibi tarikatlar yer almaktadır. Bu çalışmada, Mevlevîlik ve Bektaşîlik tarikatları üzerinde durulacaktır.

Mevlevîlik ve Bektaşîlik, Osmanlı Devleti'nde iki farklı sosyal ve kültürel eğilimi temsil etmektedir. Osmanlı'nın klasik döneminde Yeniçeri Ocağı Bektaşî geleneğini benimserken, bürokrasi ve saray çevresi Mevlevî eğilimliydi. Ancak 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla (Vaka-i Hayriye), Bektaşîlik devlet kademelerinden dışlanmış ve Mevlevîliğe olan ilgi artmıştır. Öyle ki, Sultan V. Mehmet Reşad'ın tahta çıkışı sırasında kılıcını Mevlevî postnişini Abdülhalim Çelebi kuşatmıştır.

Mevlevîlik, Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî'nin vefatından sonra oğlu Sultan Veled tarafından sistemleştirilmiş bir gelenektir. Bektaşîlik ise Hacı Bektaş-ı Velî'ye nispet edilerek gelişmiştir. Bektaşîlik daha çok halk tabakasına hitap ederken, Mevlevîlik daha ziyade elit kesimde etkili olmuştur. İki tarikat arasında tarihsel süreçte rekabet gözlemlense de, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girişiyle birlikte her iki tarikat da devlete destek sağlamış, savaş sırasında büyük fedakârlıklarda bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkması ve ardından gelen Mondros Mütarekesi ile ülkenin fiilen işgal edilmesi üzerine, Anadolu irfanı harekete geçmiş ve Mevlevîlik ile Bektaşîlik başta olmak üzere pek çok tarikat ve dinî grup, Millî Mücadele'ye ve Ankara Hükûmeti'ne destek vermiştir. Aynı zamanda, ulema sınıfı da Anadolu Hareketi'nin meşruiyet kazanmasında önemli bir rol oynamıştır. Ancak Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde tekke ve zaviyeler kapatılmış ve devlet, dinî kurumlar ile dinî kimliği ön planda olan şahsiyetlere mesafeli bir tutum sergilemiştir.

Mevlevîlik ve Bektaşîlik üzerine yapılan çalışmalar genellikle bu tarikatların Osmanlı'daki kültürel etkileri veya Cumhuriyet dönemindeki tasfiyesiyle sınırlı kalmaktadır. Hülya Küçük'ün Arşiv Belgeleri Işığında İstiklal Harbi'nde Mevlevîler ve Bektaşîler (2022) adlı eseri, her iki tarikatın Millî Mücadele'deki rollerini arşiv belgeleriyle birlikte bütüncül biçimde ele alan nadir ve yönlendirici çalışmalardandır. Nuri Köstüklü'nün Mevlevî gönüllü alayları ve Ahmet Cahid Haksever'in tarikat-devlet ilişkisine dair incelemeleri de literatürü tamamlamaktadır. Bu çalışma ise mevcut literatürdeki parçalı yaklaşımların ötesine geçerek, bütüncül anlamda iki tarikatın İstiklâl Harbi'ndeki işlevlerini ve bilhassa cumhuriyet ilanı sonrası süreçteki dönüşümlerini nitel tarihsel analiz yöntemiyle çok yönlü biçimde incelemeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışmada, bahsedilen süreçler ele alınacaktır. Çalışma; önsöz, giriş, ana metin, sonuç ve kaynakça olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır.

Ana metinde, Osmanlı Devleti'nde bürokrasi ve tekke ilişkileri, Mevlevîlik ve Bektaşîliğin I. Dünya Savaşı'ndaki rolleri, Büyük Millet Meclisi Başkan Vekillerinden Bektaşî şeyhi Cemaleddin Efendi ve Mevlevî postnişini Abdülhalim Çelebi gibi önemli şahsiyetlerin faaliyetleri incelenecektir.

Akabinde ise savaş sonrası dönemde Mevlevîlik ve Bektaşîliğin inkılap hareketleri karşısındaki konumları ile Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın bu iki tarikatla olan ilişkileri ele alınacaktır. Bu bağlamda, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde Mevlevîlik ve Bektaşîliğin tarihî rolü bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilecektir.

Osmanlı Devleti'nde Bürokrasi ve Tekke İlişkileri

Türk-İslam tarihinde sûfî çevrelerle bürokrasi arasında genellikle iş birliğine dayalı bir ilişki görülmüş, bu gelenek Osmanlı'da da büyük ölçüde devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin ayırt edici yönlerinden biri, tasavvufî yapılarla devlet arasında kuruluş sürecinden itibaren kurulan yakın ilişkidir. Mevlevîlik bu bağlamda hem Selçuklu hem de Osmanlı döneminde siyasî ve toplumsal yapıyı etkileyen en önemli tarikatlardan biri olarak öne çıkmıştır.

Şeyh Edebali ve Ankara ahilerinin, Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecine olan katkıları açık bir şekilde görülmektedir. Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren farklı dönemlerde çeşitli politikalar benimsemiş olsa da genel itibarıyla tekke ve tarikatleri himaye eden bir siyaset izlemiştir. Bu bağlamda, özellikle Mevlevîlik ve Bektaşîlik tarikatlarının Osmanlı bürokrasisi ile ilişkileri, devlet-tekke münasebetlerini anlamak açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Mevlevîlik, Osmanlı İmparatorluğu'ndan önce de varlık gösteren köklü bir tarıktır. Konya merkezli olan bu tarikat, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye intisap etmekte olup Osmanlı döneminde de önemli bir etkiye sahip olmuştur. Ancak Mevlevîliğin kurumsallaşması ve sistematik bir yapıya kavuşması esas itibarıyla XIII. yüzyılın sonlarında, Mevlâna'nın oğlu Sultan Veled döneminde gerçekleşmiştir.

XIII. yüzyıl Anadolu'su, Türkiye Selçuklu Devleti'nin egemenliğinde olmakla birlikte, Moğol istilalarının etkisiyle II. Beylikler Dönemi'ne geçiş sürecini de barındırmaktadır. Bu çalkantılı dönemde Mevlevîliğin toplumsal ve siyasî etkisi, özellikle Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî'nin Konya'daki konumunda açıkça görülmektedir. Mevlâna, Konya'yı yurt edindikten sonra yalnızca bir sûfî olarak değil, çağdaşlarıyla sürekli etkileşim hâlinde olan, siyasi gelişmelere yön veren, yöneticilere öğütler sunan ve

toplumsal meselelerde rehberlik eden bir fikir adamı olarak öne çıkmıştır. Halkın ve Selçuklu sultanlarının yoğun ilgisine mazhar olmuş, dergâhında inzivaya çekilmek yerine aktif bir toplumsal rol üstlenmiştir.¹

Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî, yalnızca bir sûfî değil, aynı zamanda Selçuklu saray çevresinde büyük itibara sahip bir düşünür ve kanaat önderidir. Konya'ya yerleşmesinin ardından devlet erkânı nezdinde saygın bir konum kazanmış, siyasal gelişmelere doğrudan müdahil olmuştur. Nitekim Sultan Rûkneddin Kılıçarslan'ın başka bir şeyhe yönelmesi üzerine verdiği “*O kendine başka bir baba bulduysa, biz de başka bir evlat buluruz*” sözü, hem kişisel nüfuzunu hem de yöneticilere karşı tavrını göstermektedir. Bu tutum, onun “*Padişah halka, bilginler padişahlara hükmeder*” sözüyle örtüşen bir manevî otorite anlayışını yansıtır.²

Bu durum, tarikatların ve şeyhlerin halk ve bürokrasi üzerinde önemli bir manevî otoriteye sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Beylikler Dönemi'nde de Mevlevîler, yalnızca Osmanlılar nezdinde değil, diğer beylikler üzerinde de siyasi etkilerini hissettirmiş ve yönlendirici bir rol üstlenmişlerdir. Bu bağlamda, Menteşeoğlu Mesud ve oğlu Şecaaddin Orhan, İnançoğlu Denizli Emiri Şecaaddin İnanç ve kardeşi Doğan Paşa, Germiyanoglu Yakup Bey, Aydınoğlu Muhammed Bey, Beyşehirli Eşrefoğlu Muhammed Bey, Afyon'daki Sahip Ataoğulları, Karamanoğulları ve Osmanogulları Mevlevîlerin etkisinin görüldüğü başlıca beylikler arasında yer almaktadır.³

Bu bağlamda Mevlevîler, özellikle Selçuklu sonrası dönemde geniş bir nüfuza sahip olmuşlardır. Rivayetlere göre, Selçuklu saltanatının çöküşü sırasında Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî, Konya'da kısa süreliğine idareyi üstlenmiş; “*Padişah değilim ki tahttan ineyim de tabuta bineyim; benim fermanımın yazısı ebedîliktir*” sözüyle dünyevî iktidardan çok manevî otoriteye verdiği önemi ortaya koymuştur. Klasik anlamda bir şeyhlik iddiasında bulunmayan Mevlâna, insanlık, sevgi ve birlik temelli bir düşünce sistemi geliştirmiştir. Beylikler Dönemi'nde siyasi desteğini Osmanlı Beyliği'ne yönelten Mevlevîler, Osman Gazi'yi “manevî evlat” olarak kabul etmiş ve Mevlâna'nın oğlu Sultan Veled'in ona kılıç kuşandırmasıyla bu desteği sembolik olarak da pekiştirmiştir.⁴

Dolayısıyla Mevlevîlik, Osmanlı Beyliği'nden itibaren devletin üst kademeleriyle yakın ilişkiler kurmuş ve siyasî yapıda etkin bir rol oynamıştır. Bu ilişki zamanla hanedan

¹ İsmet Kayaoğlu; Mevlâna'nın Moğol Yöneticilerle Münasebetleri, (2.Milli Mevlâna Kongresi (Tebliğler); 3-5 Mayıs 1986, Selçuk Üniversitesi Basımevi; Konya 1987).164.

² Ahmet Eflaki, Ariflerin Menkıbeleri (İstanbul, M.E.B. Yayını, 1995, Cilt 1) 165.

³ Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik, (İstanbul: İnkılap ve Aka Kitapevleri 1983), 74.

⁴ Gölpınarlı, Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik, 274.

düzeyine taşınmış; nitekim Yıldırım Bayezid'in bazı oğullarının annesi Mevlâna soyundandır. Birleştirici yapısıyla her dönem devlet erkânının ilgisini çeken Mevlevîlik, Osmanlı tarafından tahsis edilen tekkeler ve vakıf destekleri sayesinde hem ekonomik hem de toplumsal açıdan güçlenmiştir. Osmanlı'nın genişlemesine paralel olarak Mevlevî âsitânesi de kurumsallaşmış ve devlet yapısıyla iç içe geçmiş bir konum kazanmıştır. Bu bütünleşmenin simgesel örneklerinden biri, şehzadelerin Manisa'da sancak beyliği yapmasına karşılık, çelebîlik makamına aday Mevlevîlerin Manisa Mevlevîhanesi'nde şeyhlik görevine getirilmesidir.⁵

Şehzadeler ile Mevlevî şeyhleri arasındaki yakın ilişki, Osmanlı'nın erken dönemlerinden itibaren güçlü temellere dayanmıştır. Padişahların Mevlevîliğe olan ilgisi, bürokrasiyi de Mevlevîhanelere yönlendirmiş ve özellikle XVII. yüzyıldan itibaren Mevlevîlik, adeta bir devlet kurumu niteliği kazanmıştır. Celâli İsyanları ve II. Osman'ın katli gibi olaylar, Bektaşîliğe karşı devlet nezdinde güvensizlik yaratmış; bu durum Mevlevîliğin siyasî meşruiyetini daha da pekiştirmiştir.

Bektaşî tarikatı, Hacı Bektaş-ı Velî'ye dayandırılmakta olup Vilâyetnâme'ye göre kendisi, İmam Musa Kâzım'ın soyundan gelen bir seyyid ve Hoca Ahmed Yesevî'nin mürididir. Ancak tarihî süreç dikkate alındığında, doğrudan Yesevî'ye intisap etmiş olması mümkün görünmemektedir. Kesin olan ise, Hacı Bektaş-ı Velî'nin Horasan erenlerinden biri olduğudur. Türk tasavvuf tarihinde Hacı Bektaş kültü sûfî gruplar arasında yaygın olup, Bektaşîliğin tam anlamıyla bir tarikat yapısına kavuşması XV. yüzyılın sonlarına rastlamaktadır. Osmanlı'daki konumuna gelince, tarikat özellikle Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşundaki rolü nedeniyle Osmanlı yönetimiyle yakın ilişkiler geliştirmiştir.⁶

Bektaşî tarikatı, Osmanlı Devleti'nin yayılma sürecinde hem Anadolu'da hem de Balkanlar'da önemli katkılar sağlamıştır. Gül Baba, Balım Sultan ve Yunus Emre gibi isimler, tarikatın bu dönemdeki etkisini göstermektedir. Ancak zamanla Bektaşîlik, Sünnîlikten uzaklaşarak daha serbest bir yapıya bürünmüş ve özellikle seyfiyye (askerî) sınıfı içinde etkili bir tarikat hâline gelmiştir. Bu durum, 1826 yılında Vaka-i Hayriyye olarak bilinen olay neticesinde II. Mahmud tarafından Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına ve dolayısıyla Bektaşîliğin devlet ve bürokrasiden uzaklaştırılmasına yol açmıştır. Tarikat, Sünnîlikten sapma ve bozulma gerekçesiyle 1242/1826 yılında resmî olarak yasaklanmış, yeni kurulan tekkeleri yıkılmış, mevcut tekkeler ise Nakşibendî tarikatının denetimine

⁵ Gölpınarlı, Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik, 274.

⁶ Ahmet Yaşar Ocak "Bektaşîlik", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/bektasilik>

birakılmıştır. Bu tarihten itibaren, Bektaşî şeyhleri Nakşibendî veya Halvetî tarikatlerinden icazet almak, yani bir bakıma bu tarikatlerden "onaylı" olmak zorunda kalmıştır. Böylece Bektaşîlik üzerindeki devlet kontrolü daha da pekişmiş ve bağımsız yapısı büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştır.⁷ Bu süreç, 1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılmasına kadar bu şekilde devam etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nda Mevlevîler ve Bektaşîler

Mevlevîler

Mevlevîlik tarihindeki önemli gelişmelerden biri de I. Dünya Savaşı sırasında Mevlevî Taburu'nun oluşturulması ve savaşa katılımıdır. Sultan Reşad'ın (1909-1918) isteği üzerine kurulan bu birlik, özellikle Suriye Cephesi'nde görev almış ve Osmanlı askerlerinin maneviyatını güçlendirmeyi amaçlamıştır. Mevlevî dervişleri, savaş sırasında yalnızca manevi rehberlik yapmakla kalmamış, aynı zamanda fiilen cephede savaşarak Osmanlı ordusuna destek vermiştir. Bu durum, Mevlevîliğin Osmanlı yönetimi ile olan güçlü bağlarını ve devlet nezdindeki prestijini bir kez daha ortaya koymuştur.

Süheyl Ünver'in tespitlerine göre, Mevlevî Taburu 47 Mevlevîhane ve çeşitli tekkelerden gelen 1026 kişiden oluşmaktaydı. O dönemde çelebilik makamında bulunan Veled Çelebi (İzbudak) kumandanlığında, cephede doğrudan savaşmaktan ziyade manevî destek sağlamak amacıyla Şam'a gönderilmiştir. Daha sonra bu birlik, taburdan alaya dönüştürülmüş ve Mücahidîn-i Mevlevîyye Alayı adıyla da anılmıştır. Mevlevîler, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusunun moral ve motivasyonunu güçlendirmeye yönelik faaliyetlerde bulunarak, Osmanlı yönetimiyle tarihsel bağlarını bir kez daha pekiştirmiştir.⁸

Bu durum, Mevlevîlerin yalnızca Osmanlı toplumunda sosyolojik ve siyasi meselelerle ilgilenen birleştirici bir rol üstlenmekle kalmayıp, aynı zamanda cephe hattında da aktif bir şekilde yer aldığını göstermektedir. Hem iç istikrarın sağlanmasında hem de savaş sürecinde manevî ve fiilî destek sağlamaları, Mevlevîliğin Osmanlı Devleti içindeki stratejik konumunu ve devletle olan güçlü ilişkisini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Konuyla ilgili olarak Veled Çelebi (postnişîn 1910-1919) hatıralarında şu ifadelerle yer vermektedir: *"Umûmî harpte cihâd-ı ekber ilan edildi. Bu dönemde teşkilâtı tam ve bağımsız hareket eden iki büyük tarikat vardı: Mevlevîler ve Bektaşîler. Meclis-i Meşâyih bu iki tarikatın iç işlerine müdahale etmez, kendi yönetimlerini kendileri sağlarlardı. Sultan Reşad'ın Mevlevî tarikatına mensubiyeti nedeniyle, bir Mücâhidîn-i Mevlevîyye Alayı teşkil*

⁷ Hülya Küçük, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş* (İstanbul: Ensar Yayınları, Şubat 2019), 331.

⁸ Nuri Köstüklü, *Vatan Savunmasın da Mevlevihaneler*, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2005), 91, 98.

*edilmesini arzu etti. Padişah, bu alaya bir bayrak ve kılıç gönderdi. Komutan olarak ben tayin edildim ve alay Konya'da toplandı. Bektaşiler ise Kafkas Cephesi'ne yönlendirildi. Alayın bayraktarı Ankara Mevlevî Şeyhi Mustafa Nuri Dede idi. Mevlevîlere silah verildi ve alay trenle Şam'a gönderildi. Karargâhımız Cebel-i Lübnan'da bulunuyordu. Burada eğitimlerimize devam ettik, ancak doğrudan harbe katılmadık. Ordunun maneviyatını yükseltmek amacıyla teşkil edilen bu birlikle Cemal Paşa da yakından ilgilendi. Üç yıl boyunca Şam'da kaldık, ancak Suriye bozgunu başlayınca Konya'ya geri döndük. Böylece bu tarihi Mevlevî alayı dağılmış ve mensupları dergâhlarına dönmüştür."*⁹

Bu ifadeler, Mevlevîlerin I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ne manevi destek sağlamak amacıyla nasıl bir askerî yapılanmaya girdiğini ve savaş koşullarında nasıl bir rol üstlendiğini açıkça ortaya koymaktadır.¹⁰

Bektaşiler

I. Dünya Savaşı sırasında Mücâhidîn-i Bektaşîye adıyla bir Bektaşî alayı kurulmuş ve savaş sürecinde önemli bir rol üstlenmiştir. Başlangıçta Gönüllü Bektaşî Taburu olarak anılan bu birlik, zamanla artan katılımlar sonucunda alaya dönüştürülmüştür. Bu alaya ait olduğu söylenen sancak günümüzde Cemaleddin Çelebi'nin Hacıbektaş'taki türbesinde, başucunda bulunmaktadır.

Kaynaklarda alayın mevcudu konusunda farklı rakamlar yer almakta olup, bazı tahminlere göre 40.000 kişiden oluştuğu iddia edilse de bu sayının abartılı olduğu kabul edilmektedir. Daha güvenilir verilere göre, Bektaşî alayının mevcudu 7.000'den fazla olup, bu derviş askerler Kafkas/Doğu Cephesi'nde görevlendirilmiştir. Savaşın ardından, mütareke sonrası bu alay Doğu Cephesi'ndeki 3. Kolorduya bağlanarak İran, Azerbaycan ve Dağıstan'da konuşlandırılmıştır. Ancak 31 Ocak 1919 tarihinde, Büyük Britanya İmparatorluğu ile yapılan anlaşma gereği terhis edilmişlerdir. Terhis edilen askerler, Osmanlı ordusunun İstanbul, Sivas-Samsun ve Van-Erzurum bölgelerindeki birliklerine dağıtılmıştır. Bu süreç, Bektaşîlerin Osmanlı ordusundaki etkinliğini ve savaş sürecinde oynadıkları kritik rolü göstermektedir.¹¹

⁹ Veled Çelebi İzbudak, Hatıralarım, (İstanbul: 1946), 54-55. (Haz: Yakup Öz, Yusuf Öz, Tekke'den Meclis'e, Timaş Yayınları, 2. Basım) 123-24.

¹⁰ Alay, 1918 Eylül'ü sonlarında mütareke ile dağılmıştır. Detaylı bilgi için: Bkz. Köstüklü, Vatan Savunmasında Mevlevîhaneler, s. 79, 88, 91, 120. Bu hadiseyle ilgili mülahazalar için bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlâna 'dan Sonra Mevlevîlik, 2. bs., İst., 1983, s. 177 178, 273 vd.

¹¹ Hülya Küçük, Arşiv Belgeleri Işığında İstiklal Harbi'nde Mevlevîler ve Bektaşiler, (Konya: Nefes Yayınları, Aralık 2019), 129, 130, 131.

Türk Bağımsızlık Savaşı'nda Mevlevîler ve Bektaşîler

Türk Bağımsızlık Mücadelesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılmasının ardından, Türk milletinin tüm maddî ve manevî imkânlarını seferber ettiği bir süreci kapsamaktadır. Batı dünyası, Anadolu'nun Türkleşmesini tarihsel bir meydan okuma olarak görmüş ve bu durumu tam anlamıyla kabullenememiştir. Bu tarihsel tavır, ilerleyen yüzyıllarda Türk varlığını Anadolu'dan silmeye yönelik siyasi ve askerî müdahaleleri beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, I. Dünya Savaşı'nı takiben 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti fiilen sona erme sürecine girmiştir. Mütareke hükümlerine dayanarak, İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan başta olmak üzere çeşitli işgalci güçler Anadolu'nun stratejik bölgelerini ele geçirmiş ve mütareke koşullarını defalarca ihlal ederek Osmanlı toprakları üzerindeki hâkimiyetlerini pekiştirmeye çalışmışlardır. Bu gelişmeler, Türk milletinin bağımsızlık ve egemenlik hakkını koruma adına millî mücadeleye girişmesini zorunlu kılan temel etkenlerden biri olmuştur.

Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk'a başlarken şöyle seslenir: “ 1335 (1919) senesi Mayıs 'ının on dokuzuncu günü Samsun 'a çıktım. Vaziyet ve manzara-i umumiye: Osmanlı Devleti 'nin dâhil bulunduğu grup, Harb-i Umumî 'de mağlûp olmuş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şerâiti ağır bir mütarekenâme imzalanmış. Büyük harbin uzun seneleri zarfında millet yorgun ve fakir bir halde. Millet ve memleketi Harb-i Umumî 'ye sevk edenler kendi hayatları endişesine düşerek memlekette firâr etmişler. Saltanat ve hilâfet mevkiini işgal eden Vahdeddin, mütereddi, şahsını ve yalnız tahtını temîn edebileceğini tahayyül ettiği denî tedbirler araştırmakta. Damat Ferit Paşa 'nın riyâsetindeki kabine âciz, haysiyetsiz, cebîn, yalnız padişahın iradesine tâbi ve onunla beraber şahıslarını vikaye edebilecek herhangi bir vaziyete razı. Ordunun elinden esliha ve cephanesi alınmış ve alınmakta... İtilâf Devletleri, mütareke ahkâmına riayete lüzum görmüyorlar. Birer vesile ile İtilâf donanmaları ve askerleri İstanbul 'da. Adana vilâyeti, Fransızlar; Urfa, Maraş, Ayıntap, İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konya 'da, İtalyan kıtaat-ı askeriyesi, Merzifon ve Samsun 'da İngiliz askerleri bulunuyor. Her tarafta ecnebi zâbit ve memurları ve hususî adamları faaliyette. Nihayet, mebd-i kelâm kabul ettiğimiz tarihten dört gün evvel, 15 Mayıs 1335 'te İtilâf Devletleri 'nin muvâfakatiyle Yunan ordusu İzmir 'e ihraç ediliyor. Bundan başka, memleketin her tarafında, anâsır-ı Hristiyanîye hafî, celî, hususî emel ve maksatlarının temîn-i istihsaline, devletin bir an evvel çökmesine sarf-ı mesâi ediyorlar. Bi'l-âhire elde edilen mevsûk ma'lumât ve vesâik ile teyyüd etti ki İstanbul Rum Patrikhanesi 'nde teşekkül eden Mavri Mira Heyeti, vilâyetler dahilinde

çeteler teşkil ve idâre etmek, mitingler ve propagandalar yaptırmakla meşgûl. Yunan Salibi-i Ahmer'i, Resmî Muhâcirîn Komisyonu, Mavri Mira Heyeti'nin teshîl-i mesâisine hâdim. Mavri Mira Heyeti tarafından idâre olunan Rum mekteplerinin izci teşkilâtları, yirmi yaşını mütecâviz gençler de dahil olmak üzere her yerde ikmâl olunuyor. Ermeni Patriği Zaven Efendi de Mavri Mira Heyeti'yle hem-fikir olarak çalışıyor. Ermeni hazırlığı da tamamen Rum hazırlığı gibi ilerliyor. Trabzon, Samsun ve bütün Karadeniz sahillerinde teşekkül etmiş ve İstanbul'daki merkeze merbût Pontus Cemiyeti sühûletle ve muvaffakiyetle çalışıyor.'¹²

Her ne kadar Nutuk, dönemin siyasi konjonktürünü (1925-1938) yansıtsa da, genel hatlarıyla o dönemdeki sosyo-politik ve askerî durumu bizlere aktarmaktadır. Padişah-Halife ve Osmanlı bürokratları, İtilaf Devletleri'nin baskısı altında etkisiz hâle getirilmiş, adeta pasif bir konuma itilmiştir. Halk ise, yaklaşık on yıldır süregelen savaşlar (Balkan Savaşları, Trablusgarp Harbi ve I. Dünya Savaşı) nedeniyle büyük bir yorgunluk, açlık ve sefalet içindedir. Böylesine kritik bir dönemde, halkı bu ağır duruma karşı direnmeye çağıran en önemli toplumsal kesimlerden biri de ulemâ ve sûfî çevreler olmuştur. Hocalar, şeyhler ve dervişler, millî mücadelede önemli bir rol üstlenerek halkın bilinçlenmesine katkı sağlamışlardır. Mustafa Kemal Atatürk'ün Nutuk'ta belirttiği gibi, o dönemde halk, içinde bulunduğu gerçek durumu tam olarak kavrayamamış ve büyük bir zihinsel karmaşa içinde bulunmaktaydı. Ancak, doğru yolu gösteren vaazlar ve nasihatler sayesinde halk, hakikati idrak etmiş ve bağımsızlık mücadelesine destek vermeye başlamıştır. (Detaylı bilgi için bkz.)¹³

57

Örneğin, İzmir'in işgalinden yalnızca dört saat kadar kısa bir süre sonra düzenlediği mitingde, "İşgal edilen memleket halkının silaha sarılması dinî bir görevdir." diyerek halkı direnişe çağıran Denizli Müftüsü Ahmed Hulûsî Efendi, millî mücadelenin manevi önderlerinden biri olmuştur. Onun bu çağrısı, Denizli halkını hızla harekete geçirmiş ve halk, millî direniş ruhu etrafında kenetlenmiştir. Bu örnek, ulemâ ve sûfî çevrelerin bağımsızlık mücadelesindeki etkisini ve halk üzerindeki mobilize edici gücünü açıkça ortaya koymaktadır.¹⁴

Osmanlı Devleti'nde tekkeler resmî ve hususî olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Resmî tekkeler, doğrudan Meclis-i Meşâyih¹⁵ tarafından atanan şeyhler tarafından

¹² Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951), Cilt I, s. 1-2.

¹³ Ali Sarıkoyuncu, Mili Mücadelede Din Adamları, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), I. Cilt.

¹⁴ Sarıkoyuncu, Mili Mücadelede Din Adamları, 19,20.

¹⁵ Meclis-i Meşâyih, Osmanlı İmparatorluğu'nda tekkeleri denetlemek ve idari işleyişlerini kontrol etmek için kurulan kurum (1868-67). Taşradaki şubelerinin adı ise Encümen-i Meşayih'tir.

yönetilmekteydi. Bu sistem, devletin tarikatlar üzerindeki kontrolünü sağlamayı amaçlamakta ve sûfî yapıları belirli bir düzen içinde tutmaya yönelik bir mekanizma işlevi görmektedir. Din adamları, Millî Mücadele sürecinde yalnızca halkı örgütlemek ve moral vermekle kalmamış, bizzat cephede de savaşmışlardır. Aynı şekilde, sûfî çevreler de mücadeleye aktif olarak katılmış, özellikle Mevlevîler ve Bektaşîler bu süreçte gösterdikleri gayretle dikkat çekmiştir. Tarikatlar, bu dönemde eski hak ve görevlerini koruyarak dinî, sosyal ve siyasî roller üstlenmeye devam etmişlerdir. Ancak bu roller, 1925 yılında çıkarılan Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Hakkında Kanun ile sona ermiştir. Millî Mücadele döneminde faal olan Mevlevî tekkelerinin sayısı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Veled Çelebi (İzbudak), Menâkıb-ı Mevlânâ adlı eserinde yetmiş yedi Mevlevî tekkesinin adını zikretmektedir. Bazı tekkelerin karşısında şeyhlerinin isimleri yer almasa da bu liste, Mevlevîliğin o dönemdeki geniş etkisini göstermektedir.

Husûsî tekkeler, kendilerine ait mekânlarda faaliyet gösteren ve merkez tekkeleri tarafından atanan şeyhler tarafından yönetilen yapılarıdır. Örneğin, Mevlevî tekkeleri Konya Mevlevîhanesi'ne bağlı olarak faaliyet gösterirken, Bektaşîlik de gayr-ı resmî bir statüde benzer bir yapılanma içindeydi. Ancak, resmî veya husûsî fark etmeksizin, tüm tekkeler nihayetinde Osmanlı Devleti'nin tarikatları denetleyen kurumu olan Meclis-i Meşâyih'e bağlıydı. Mevlevîlik, bu dönemde diğer tarikatlar gibi yalnızca dinî değil, aynı zamanda siyasî roller de üstlenmiştir. Tarikat şeyhleri, askerleri savaşa teşvik etmek amacıyla cepheye katılmış ve hatta gönüllü olarak orduda görev almışlardır. Bu durum, şeyhler ve tarikat mensupları için bir zorunluluk olmamakla birlikte, pek çok sûfî liderin cihad fikriyle hareket ederek mücadeleye katıldığını göstermektedir. Tanzimat Fermanı ile birlikte, tarikat şeyhlerinin ordu içerisindeki resmî statüsü kaldırılmış olsa da, gayr-ı resmî olarak bu uygulama 1925 yılında Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Hakkında Kanun'a kadar varlığını sürdürmüştür. (Detaylı bilgi için bkz.)¹⁶

Şeyhler tarafından düşmana karşı cihad ilan edilmesi veya dervişlerin cihad amacıyla askere gönüllü yazılması, tarikatların savaş dönemlerindeki etkin rollerine dair önemli örnekler arasındadır. Bu bağlamda, 1915 yılında Kanal Cephesi için oluşturulan Mücâhidîn-i Mevlevîye Alayı, bu tür katılımların en somut örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Benzer şekilde, Kafkas Cephesi'ne gönderilen Bektaşî Alayı da tarikat mensuplarının Osmanlı ordusu içindeki aktif rolünü gözler önüne sermektedir.

¹⁶ M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarihi ve Deyimleri Sözlüğü, (İstanbul: MEB Yayınları, 1983), IIc,729.

Kanal Cephesi'ne sevk edilen Mevlevî Alayı'nın komutanlığı, dönemin Mevlevî postnişini Veled Çelebi (İzbudak) tarafından yürütülmüştür. Veled Çelebi, aynı zamanda bir İttihatçı olup, Türkçü ideolojiye sahip ilginç bir karakter olarak öne çıkmaktadır. Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen inkılaplar sürecinde de aktif bir rol üstlenmiş ve bir Mevlevî torunu olarak birçok yeniliğe bizzat destek vermiştir. Bu konuya, ilerleyen bölümlerde inkılaplar çerçevesinde daha detaylı şekilde değinilecektir. I. Dünya Savaşı sırasında Mevlevî çelebilik makamı, genel anlamda İttihat ve Terakki yönetimi ile yakın ilişkiler içerisindeydi. Bu nedenle, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi sonrasında İttihatçılar ülkeyi terk edince, Osmanlı tahtına geçen VI. Mehmed Vahdeddin, İttihatçı kimliğiyle bilinen Veled Çelebi'yi çelebilik makamından azletmiştir. Yerine ise son Konya Baş Mevlevîhanesi postnişini olan Abdülhalim Çelebi atanmıştır. Bu durum, Mevlevîliğin Osmanlı yönetimiyle olan ilişkilerinin siyasi dalgalanmalardan doğrudan etkilendiğini göstermesi açısından önemli bir örnek olup, Osmanlı Devleti'nde şeyhler ve ulemâ, halk nezdinde en nüfuzlu ve etkin tabakalardan biri olarak kabul edilmekteydi. (Bu konuda detaylı bilgi için bkz.)¹⁷

Bu durum, bürokrasi açısından göz ardı edilemez bir gerçeklik olup, bu gruplarla ittifak kurma çabalarını da beraberinde getirmiştir. Tarikatların ve ulemânın halk üzerindeki etkisi, Osmanlı yönetimi tarafından zaman zaman denetlenmeye çalışılmış, ancak aynı zamanda devlet otoritesini güçlendirmek için bu yapılarla iş birliği yolları da aranmıştır. Özellikle kritik dönemlerde, devletin istikrarını sağlamak ve toplumsal düzeni korumak amacıyla şeyhler ve ulemâ, Osmanlı siyaseti içerisinde önemli bir rol oynamışlardır.¹⁸

Türk Bağımsızlık Savaşı sürecinde hem Ankara Hükûmeti hem de İstanbul'daki merkezi Osmanlı Hükûmeti, halkı ikna etmek ve meşruiyet sağlamak adına dönemin şeyhleri, mollaları ve hocaları ile iş birliği yapmıştır. Dinî otoriteler, toplum üzerindeki etkileri nedeniyle siyasî aktörler tarafından önemli bir destek unsuru olarak görülmüş, bu bağlamda tarikat mensupları ve ulemâ, millî mücadelenin içinde aktif rol almıştır. Özellikle işgal yıllarının ağır koşullarında, tarikat ehli ve dinî çevreler köşelerine çekilerek sessiz kalmamış, bilakis halkı örgütleyerek işgalci güçlere karşı mücadelede önemli bir misyon üstlenmişlerdir. Bu süreçte, inanç ve iradeleri doğrultusunda hareket eden tarikat mensupları, maddî ve manevî imkânlarını seferber ederek millî direnişe katkı sağlamış,

¹⁷ Küçük, İstiklal Harbi'nde Mevleviler ve Bektaşiler, 72-73-74.

¹⁸ Fırat Mehmet Şerif, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1981), 165-170-171.

bağımsızlık mücadelesinin dinî ve sosyal boyutunun şekillenmesinde belirleyici olmuştur ve Millî mücadelenin içinde aktif rol almıştır. Bu genel katılımı somut örneklerle görmek de mümkündür. Örneğin, İzmir'in işgali sırasında, aralarında Mevlevî Şeyhi Nuri Efendi'nin de bulunduğu bir grup, Redd-i İlhak Cemiyeti¹⁹ adına şehri Ödemiş'ten savunma kararı aldıklarını dönemin İzmir valisine bildirmiştir. Bu grup, aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti²⁰ mensubu ve eski Teşkilât-ı Mahsûsa üyesi olan Celal Bey'in (Bayar) de²¹ Ödemiş'te bulunduğunu belirtmiştir. Ancak, Osmanlı yönetimi işgale karşı pasif bir tutum sergilemiş ve vali, İzmir'in işgalini bu gruptan gizlemiştir. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali, Millî Bağımsızlık hareketinin hızlanmasına neden olmuş ve bu sürecin dönüm noktalarından biri olmuştur. Bu gelişmenin hemen ardından, 19 Mayıs 1919'da Dokuzuncu Ordu Müfettişi olarak görevlendirilen Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıkarak Havza üzerinden Millî Mücadele'yi fiilen başlatmıştır. İşgalin ardından, Türkiye'nin çeşitli şehirlerinde protestolar düzenlenmiş, bu süreçte Mevlevî şeyhleri de aktif rol oynamıştır. Konya'da Ahmed Âdil Çelebi, Isparta'da Ali Dede, Bursa'da Şemseddin Efendi ve Kastamonu'da postnişin Âmil Çelebi gibi isimler, işgali kınayan protestolara katılmış ve Wilson İlkeleri'ne²² atıfta bulunarak bağımsızlık vurgusu yapmışlardır. Öte yandan, Millî Mücadele'nin önemli belgelerinden biri olan Amasya Genelgesini imzalayanlar arasında Amasya Mevlevîhanesi postnişini Cemaleddin Efendi de bulunmaktaydı. Ayrıca, 12 Haziran 1919'da Amasya'ya gelen Mustafa Kemal Paşa, Cemaleddin Efendi ve Amasya Müftüsü'nün de içinde bulunduğu bir grup tarafından karşılanmış, bu sıcak karşılamadan duyulanarak gözyaşlarını tutamamıştır. Bu olay, dinî

¹⁹ İzmir Redd-i İlhak Cemiyeti-Grubu, İzmir'in işgali -Mayıs 1919- üzerine kurulmuş bir milli cemiyettir. Kurucuları arasında Hüseyin Vasıf Çınar yer almaktadır. Cemiyet, Kuvva-yı Milliye hareketinin başlamasını sağlamış ve İzmir'in Yunanlarca işgaline karşı koymuştur. Ayrıca, Balıkesir Kongresi ve Alaşehir Kongresi'ni düzenlemiştir.

²⁰ Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1889-1918 yılları arasında farklı yapılar ve organizasyonlar altında faaliyet göstermiş, Osmanlı siyasi tarihinde önemli bir rol oynamış bir firkadır. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanı (1908), Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi (1909) ve Bab-ı Âli Baskını (1913) gibi kritik olaylarla yönetimde etkin bir konuma gelmiştir. Bu süreçte, 1912-1913 Balkan Savaşları ve sonrasında siyasi ve askerî karar mekanizmalarını büyük ölçüde kontrol eden İttihat ve Terakki, 1914 yılında Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesinde belirleyici bir rol üstlenmiştir. Ancak, savaşın Osmanlı açısından mağlubiyetle sonuçlanmasının ardından, 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile İttihat ve Terakki yönetimi fiilen sona ermiş, lider kadrosu ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.

²¹ Mahmud Celaleddin Bayar (16 Mayıs 1883- 22 Ağustos 1986), Türk ekonomist ve siyasetçi. Çağdaş Türkiye'nin siyasi yaşamının muhtelif evrelerinde mühim roller oynamış olan Bayar, Mebusan Meclisi azası, cumhuriyet döneminde iktisat vekili, Mustafa Kemal Atatürk'ün son başbakanı ve 1950-1960 yılları arasında DP iktidarı esnasında Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü ve asker kökenli olmayan ilk cumhurbaşkanı olarak görev yaptı.

²² Amerikan Başkanı Wilson'ın 8 Ocak 1918 günü ABD Kongresi'nde yaptığı konuşmada bahsettiği ilkelerdir. Amerika Birleşik Devletleri'nin, I. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulmasını istediği dünya düzenine ilişkin görüşlerini ifade eder. 14. Maddeden oluşup, Osmanlı Devleti, Ankara Hükümeti ve hulusa yakın tarihimizi yakından ilgilendirir.

ve tasavvufî çevrelerin Millî Mücadele'ye olan desteğinin sembolik bir göstergesi olarak tarihe geçmiştir.²³

Cemaleddin Efendi'nin karizmatik bir şahsiyet olarak Amasya'da bulunması, dönemin dinî ve siyasî dinamikleri göz önüne alındığında anlaşılabilir bir durumdur. Ancak burada bahsedilen Cemaleddin Efendi'nin kimliği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı kaynaklar, Amasya Genelgesi'ni imzalayan ismin Mevlevî postnişini Cemaleddin Efendi olduğunu belirtirken, bazı iddialar ise bu şahsın Bektaşî Şeyhi Cemaleddin Çelebi olduğunu öne sürmektedir.²⁴

Dolayısıyla, her iki dinî liderin de bu süreçte yer almış olabileceğini düşünmek mümkündür. Nitekim her ikisi de Millî Mücadele'nin aktif neferleri arasında bulunmuş, halkın direniş ruhunu güçlendirme noktasında önemli roller üstlenmiştir. Ancak söz konusu şehir Amasya olduğundan, burada bahsedilen şahsiyetin Amasya Mevlevîhanesi postnişini olan Cemaleddin Efendi olma ihtimali daha güçlü görünmektedir. Öte yandan, Abdülhalim Çelebi, Konya'nın İtalyan işgalini protesto amacıyla düzenlenen mitinglere halkın katılımını sağlamak için büyük çaba göstermiştir. Onun bu süreçteki faaliyetleri, Mevlevîliğin Millî Mücadele'deki etkin rolünü gözler önüne sermekte ve Mevlevî şeyhlerinin yalnızca dinî rehberler değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasî liderler olarak da hareket ettiklerini kanıtlamaktadır.²⁵

61

Vatanın kurtuluşu için merkezi bir hükûmete, yani mücadelenin sürdürülebileceği güçlü bir merkeze ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu doğrultuda, 23 Nisan 1920'de Ankara merkezli Büyük Millet Meclisi açılmış ve Millî Mücadele'nin siyasî merkezi resmen teşkil edilmiştir. Meclis'e, İstanbul ve diğer vilayetlerden kaçarak gelebilen mebuslar da katılmıştır. Bu mebusların büyük çoğunluğu, geldikleri bölgelerde saygınlığı olan, halk üzerinde etkili eşraf, ulemâ ve özellikle meşâyih sınıfına mensup kişilerden oluşmaktaydı. Bu durum, Millî Mücadele'nin yalnızca askerî bir hareket değil, aynı zamanda geniş halk kitlelerini içine alan toplumsal ve dinî destekle yürütülen bir direniş olduğunu göstermektedir. Tarikat şeyhleri ve din adamlarının da Meclis'te yer alması, halkın güvenini kazanma ve millî birlik ruhunu pekiştirme açısından önemli bir unsur olmuştur.²⁶

I. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 437 milletvekili yer almakta olup, bunlar arasında sûfî meşrep ve tarikat şeyhi olan en az dokuz isim bulunmaktadır. Bu durum, Millî

²³ Köstüklü, Vatan Savunmasında Mevlevihaneler, 131.

²⁴ Cemal Kutay, Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları, (Ankara: DİB Yayınları, 1973), 253-54.

²⁵ Köstüklü, Vatan Savunmasında Mevlevihaneler, 134.

²⁶ İhsan Ezherli, Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı (1887-1920), (Ankara: TBMM Yayınları, 1992).

Mücadele’de din adamlarının etkin rol oynadığını göstermektedir. 23 Nisan 1920’de Hacı Bayram-ı Velî Camii’nde kılınan namaz ve yapılan dualarla açılan Meclis, millî ve manevî kimliğini bu şekilde ortaya koymuştur. Mevlevîler ise hem insan kaynağı hem de maddî-manevî destek açısından Ankara Hükûmeti’ni desteklemiş, halkı direnişe teşvik etmiş ve bazıları bizzat cephede savaşmıştır.

Öte yandan, Veled Çelebi, her ne kadar 1921 yılına kadar İstanbul’da kalmış olsa da, aynı yıl bir İtalyan vapuruyla Antalya’ya geçmiş ve oradan Ankara’ya ulaşmak için girişimlerde bulunmuştur. Bu süreçte, yakın dostu Bektaşî Samih Rifat’a 32 telgraf çekmiş, Samih Rifat²⁷ da ilgili makamlara başvurarak Veled Çelebi’nin Ankara’ya intikalini sağlamıştır. Bu noktada, Samih Rifat’ın Veled Çelebi’ye yardım edilmesini arzu ederek kaleme aldığı sanatlı rubâîyi paylaşmak yerinde olacaktır:

‘‘Duydum Antalya’ya gelmiş Çelebi,
Onu gurbette süründürmeyiniz,
Ana yurdundan edip avare,
Mevlevîdir deye döndürmeyiniz.’’²⁸

Veled Çelebi, Ankara’ya ulaştığında Ankara Mevlevîhanesi’nde misafir edilmiştir. Ayrıca, Gazi Mustafa Kemal Paşa, geçimini sağlamasına destek olmak amacıyla kendisine bir miktar maddî yardımda bulunmuştur. Ankara’ya yerleşmesinin ardından, Veled Çelebi Gazi Paşa ile sürekli diyalog halinde kalmış ve Cumhuriyet yönetimiyle yakın ilişkisini sürdürmüştür. Daha sonra Maarif Vekâleti (Millî Eğitim Bakanlığı) tarafından Ankara Lisesi Farsça öğretmenliğine atanmış, ardından Te’lif ve Tercüme Encümeni’nde Ziya Gökalp ile birlikte görev yapmıştır.²⁹ Bu süreç, onun hem Millî Mücadele’ye hem de Cumhuriyet’in kültürel ve eğitim politikalarına katkıda bulunmaya devam ettiğini göstermektedir.

Ancak arşivlere bakıldığında Veled Çelebi’nin İttihatçı zümrenin ilmiye sınıfından olmasından mütevellit kendisinden eğitimden başka bir şey beklenmediği ve bu sebeple de İstiklal Harbi faaliyetleri için herhangi bir belgeye ulaşılamamıştır.³⁰

Bir mücadele, yalnızca maddî kaynaklarla değil, aynı zamanda manevî destekle de yürütülür. Bu bağlamda, Mevlevîler ve Bektaşîler başta olmak üzere birçok tarikat, Millî Mücadele’ye hem manevi hem de maddî açıdan katkıda bulunmuştur. Sûfî çevreler, halkın

²⁷ Mustafa Samih Rifat Bey, Türk şair ve dil bilimci ve siyasetçi.

²⁸ Samih Rifat, tenasüb edebi sanatını kullanmaktadır. Çünkü ‘‘dönmek’’ kelimesini, hem Mevlevî gibi dönmek, hem de ‘‘geri çevirmek’’ manasında kullanmıştır.

²⁹ a.g.e Veled Çelebi, Hatıralarım.

³⁰ Küçük, İstiklal Harbi’nde Mevlevîler ve Bektaşîler, 88.

moral ve motivasyonunu diri tutmanın yanı sıra, Ankara Hükûmeti'ne ekonomik destek sağlamış, lojistik imkânlar sunmuş ve mücadelenin başarıya ulaşması için ellerinden gelen gayreti göstermiştir.³¹ Bu durum, tarikatların yalnızca dinî değil, toplumsal ve siyasî alanda da önemli roller üstlendiğini kanıtlamaktadır.

Türk milletinin büyük çoğunluğu gibi, kadınlar da İstiklâl Mücadelesi'nde aktif rol almış, doğrudan cephede savaşmasalar bile ellerinden gelen desteği sağlamışlardır. Türk kadını, çeşitli şehirlerde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurarak Millî Mücadele sürecine örgütsel katkı sunmuş ve gelişmeleri yakından takip etmiştir. Bunun yanı sıra, cephede bizzat müfreze kurarak savaşan kadınlar da önemli bir yer tutmuştur. Bu kahraman kadınlar arasında en tanınan figürlerden biri, müfrezesiyle doğrudan mücadeleye katılan Kara Fatma olmuştur.³² O, Millî Mücadele'de kadınların da en az erkekler kadar fedakârlık gösterdiğini simgeleyen önemli bir isimdir.

Tüm bu fedakârlıklar, Mevlevî hanımlar için de geçerlidir. Konya Mevlevîhanesi postnişini Abdülhalim Çelebi'nin eşi Kevser Hanım ve Kastamonu Mevlevîhanesi şeyhi Âmil Çelebi'nin eşi Zekiye Hanım, Millî Mücadele'ye katkıda bulunan önemli isimler arasındadır. Bu hanımefendilerin faaliyetlerine dair çeşitli resmî belgeler mevcut olup, onların maddî ve manevî destek sağladıkları, örgütlenme çalışmalarına katıldıkları ve mücadelede aktif roller üstlendikleri bilinmektedir.³³ Bu durum, Mevlevî kadınlarının da tıpkı diğer vatansever Türk kadınları gibi, bağımsızlık mücadelesinde önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, Mevlâna Dergâhı başta olmak üzere Mevlevîlerin büyük çoğunluğu, Kuvâ-yi Milliye'yi ve Meclis Hükûmeti'ni desteklemiştir. Bu destek, yalnızca manevî ve sosyal boyutta kalmamış, Mevlevî şeyhleri siyasî alanda da aktif rol üstlenmiştir. Bu bağlamda, 28 Nisan 1920'de Konya Mebusu Abdülhalim Çelebi, Büyük Millet Meclisi'nde yapılan oylamada 120 vekilden 91'inin oyunu alarak oy çokluğuyla 1 Mart 1921'e kadar Meclis I. Reis Vekili olarak görev yapmıştır.³⁴ Bu gelişme, Mevlevîliğin Millî Mücadele'ye olan desteğinin Meclis nezdinde de somut bir şekilde karşılık bulunduğunu göstermektedir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarikatlar ve dervişler lehine görece olumlu bir atmosferin varlığından söz edilebilir. Türkiye gibi tasavvufî geleneğin toplumsal yapıya

³¹ Küçük, İstiklal Harbi'nde Mevlevîler ve Bektaşiler, 89-90.

³² Ş. Barıhüda Tanrıkorur, "Kilis Mevlevîhanesi", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kilis-mevlevihanesi>

³³ F. A Tansel, İstiklal Harbi'nde Mücahid Kadınlarımız, Ankara 1988; Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Kadınları, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.

³⁴ Ahmet Cahid Haksever, Modernleşme Sürecinde Mevlevîler ve Jön Türkler, (İstanbul: H Yayınları, Nisan-2009), 158.

derinlemesine nüfuz ettiği bir ülkede, halkın inanç dünyasını yok sayarak köklü reformlar gerçekleştirmek mümkün değildi. Mustafa Kemal Atatürk de bu durumu erkenden fark etmiş ve reformlarını toplumsal gerçeklikleri gözeterek şekillendirmiştir. Bernard Lewis'in de belirttiği üzere, Cumhuriyet inkılaplarının temelinde halkın emeği, inancı ve beklentileri yer almıştır. Bu çerçevede, Cumhuriyet'in başlangıcındaki politikalar, tarihsel mirası tümüyle reddetmektense, dönüşümü toplumsal yapı ile uyumlu kılmayı hedeflemiştir.

Bektaşî şeyhlerinin ve ailelerinin de bu süreçte Millî Mücadeleye büyük katkıları olmuştur. Mustafa Kemal henüz Millî Mücadele'nin başlarında, Havza'ya gittiği ve 25 Mayıs 1919 da halkın karşısına çıktığı zaman ona destek olan kişilerden biri, Ali Baba adında nüfuzlu bir Bektaşî babası idi. Ali Baba, sahibi olduğu Mesûdiye Otel'i'ni 22 gün boyunca Atatürk'e tahsis etmiş ve Mustafa Kemal'in Havza Belediye Başkanı İbrahim Bey ile ilişki kurmasına yardım etmiştir.³⁵

13 Haziran'da Mustafa Kemal Paşa, karargâhıyla birlikte Amasya'ya geçmiş, burada yapılan toplantılar sonucunda Amasya Genelgesi hazırlanmıştır.³⁶ Daha önce belirtildiği gibi, Mustafa Kemal'i Amasya'da karşılayan ve Amasya Genelgesi'ne destek veren isimler arasında Bektaşî Şeyhi Cemaleddin Çelebi de yer almıştır. Bu durum, Cemaleddin Çelebi'nin Millî Mücadele'nin başından itibaren Mustafa Kemal ile iş birliği içinde olduğunu ve bağımsızlık sürecinde aktif bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır. Onun bu tutumu, tarikat çevrelerinin Millî Mücadele'ye verdiği desteğin somut ve sembolik bir örneği olarak değerlendirilebilir.³⁷ Amasya Genelgesi'nin etkileri kısa sürede kendini göstermiş ve ulusal direnişin örgütlenmesi hız kazanmıştır. Bu süreçte, Sivas'ta toplanacak olan Ulusal Kongre öncesinde Mustafa Kemal Paşa aleyhine bazı faaliyetlerin başladığı haber alınmış, bunun üzerine gerekli tedbirler alındıktan sonra Mustafa Kemal Paşa gizlice Tokat'a geçmiştir.³⁸ Mustafa Kemal Paşa, 26 Haziran 1919'da Amasya'dan hareketiyle ilgili olarak şu ifadeleri kullanmaktadır: “6 Haziran da Amasya'dan yola çıktım. Tokat'a varır varmaz telgrafhaneyi gözaltına alarak benim varışımın Sivas'a ve hiçbir yere bildirilmemesini sağladım. 26/27 gecesini orada geçirdim.”³⁹ Geceyi Tokat'ta geçiren Gazi Paşa, bazı kaynaklara göre Bektaşî müridi olduğu bilinen Samih Rifat Bey'in

³⁵ Hülya Küçük, Kurtuluş Savaşında Bektaşiler, (İstanbul: Kitap Yayınevi, Haziran 2003) s. 122.

³⁶ Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1992), 424-425.

³⁷ Kutay, Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları, 253-54.

³⁸ Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi 1918-1938, (Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1978) s.335

³⁹ Atatürk, Nutuk, Cilt I, 40.

evinde misafir edilmiştir.⁴⁰ Mustafa Kemal, Samsun'a çıktıktan sonra halkın ve farklı sosyal grupların nabzını yoklayarak Millî Mücadele'ye destek sağlayabilecek güçlerle bağlantı kurmaya çalışmıştır. Osmanlı toplumunun feodal ve geleneksel yapısı göz önünde bulundurulduğunda, dinî etkenin küçümsenmemesi gerektiğini fark etmiş ve özellikle şeyhler ve tarikat önderlerine mektuplar göndererek onları Millî Mücadele'ye kazanmaya çalışmıştır. Bu süreçte, Atatürk'ün en çok destek sağladığı dinî çevrelerden biri Bektaşîler olmuştur. Bektaşî tekkelerinin, Alevî-Bektaşî halk üzerindeki etkisinin farkında olan Atatürk, bu kesimi Millî Mücadele'ye dâhil etmenin önemini kavramış ve bu yönde girişimlerde bulunmuştur. Alevî-Bektaşî toplumu, Türkiye genelinde dikkate değer bir nüfusa sahip olduğundan, onların bağımsızlık mücadelesine katılımı Millî Mücadele'nin başarısı açısından stratejik bir öneme sahipti.⁴¹

Atatürk, Erzurum ve Sivas Kongrelerini tamamladıktan sonra, Ankara'ya gitmek üzere 18 Aralık 1919'da Sivas'tan hareket etmiş ve 19 Aralık'ta Kayseri'ye ulaşmıştır. Ancak, Kayseri'den doğrudan Ankara'ya gitmek yerine Hacıbektaş'a uğramaya karar vermiştir. Bunun temel nedeni, Orta Anadolu'da Kızılbaş ve Bektaşîlerin önemli bir nüfusa ve etkiye sahip olmasıdır. Atatürk, sayıları milyonları bulan bu zümreyi ihmal edemeyeceğini bilerek onları Millî Mücadele'ye kazanmaya yönelik bir strateji izlemiştir. Bu çerçevede, Millî Mücadele kadroları Anadolu'daki pek çok Bektaşî tekkesini ziyaret etmiş, Bektaşîler de mücadeleye aktif destek vermiştir. Büyük Millet Meclisi açıldığında, Abdülhalim Çelebi ile birlikte Meclis'in diğer başkan vekili Bektaşî Şeyhi Cemaleddin Çelebi olmuştur. Bu durum, Bektaşîlerin millî bağımsızlık hareketine olan güçlü bağlılığını ve Ankara Hükûmeti'ne verdikleri desteği açıkça göstermektedir. Cephede ve cephe gerisinde, her iki tarikat da (Mevlevîlik ve Bektaşîlik) büyük ölçüde Millî Mücadele'yi desteklemiştir. Her ne kadar içlerinde karşıt görüşler taşıyan bireyler olsa da, bunlar azınlıkta kalmıştır. Bektaşîler de tıpkı Mevlevîler gibi, Mücâhidîn-i Bektaşîyye adlı bir askerî birlik kurmuşlardır. Bu alay, Millî Mücadele sürecinde kritik bir rol üstlenmiş olup, varlığına dair resmî arşivlerde belgeler bulunmaktadır.⁴²

Sonuç olarak, Mevlevîlik ve Bektaşîlik tarikatları, Türk Bağımsızlık Savaşı'nda manevî ve maddî destekleriyle Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasında önemli rol oynamıştır. Halkın moralini yükseltmenin ötesinde, doğrudan mücadeleye katkı sunmuş ve

⁴⁰ Abdullah İlgazi, "Atatürk'ün Tokat Gezileri" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Cilt: XVIII / Mart 2002 / Sayı: 52.

⁴¹ Yaşar Nuri Öztürk, Tarihi Boyunca Bektaşîlik, (İstanbul: Yeni Boyut, 1990) 198. (Ayrıca Bkz.) Baki Öz, Kurtuluş Savaşı'nda Alevî-Bektaşîler, (İstanbul: Can Yayınları, Haziran-2003), 42.

⁴² Küçük, İstiklal Harbi'nde Mevlevîler ve Bektaşîler, 129, 30, 31.

toplumsal bir dayanak hâline gelmişlerdir. I. TBMM’de Meclis başkan vekilliği görevini Mevlevî Abdülhalim Çelebi ile Bektaşî Cemaleddin Çelebi’nin üstlenmesi, tarikatların bu süreçteki etkinliğini açıkça göstermektedir. Her iki isim de yalnızca dönemsel katkılarla sınırlı kalmayıp, Cumhuriyet’in kuruluş hafızasında kalıcı bir yer edinmiştir. Bu nedenle, her iki şahsiyetin Millî Mücadele’deki rollerine ayrı bir başlık altında detaylı biçimde yer verilmesi gerekmektedir.

Milletin Meclisinde İki Başkan Vekili

Büyük Millet Meclisi tarihi ve Türk Bağımsızlık Mücadelesi açısından büyük önem taşıyan bu iki şahsiyet, hem temsil ettikleri tarikatlar hem de üstlendikleri görevler itibarıyla incelenmeye değer figürlerdir. Biri Mevlevî, diğeri Bektaşî olan Abdülhalim Çelebi ve Cemaleddin Çelebi, Meclis’te başkan vekilliği gibi kritik bir görevi üstlenmiş ve Millî Mücadele sürecinde önemli katkılar sağlamışlardır. Tezimizin konusu gereği, bu iki ismin yalnızca şahsî kimlikleriyle değil, aynı zamanda mensubu oldukları tarikatların Meclis ve bağımsızlık mücadelesindeki rolleriyle de değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu nedenle, Mevlevîlik ve Bektaşîlik gibi iki köklü tarikatın temsilcileri olan bu iki önemli şahsiyeti, ayrı ve müstakil bir başlık altında ele almak uygun görülmüştür.

66

Abdülhalim Çelebi Efendi (ö.1925)

Abdülhalim Çelebi, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin on dokuzuncu kuşaktan torunu olup, Mevlevî geleneğinin önemli temsilcilerinden biridir. Babası Abdülvâhid Çelebi’nin 1907 yılında vefat etmesi üzerine Konya Mevlânâ Dergâhı’nda postnişîn olmuştur. Ancak, 1910 yılında İttihat ve Terakki yönetiminin baskısıyla görevinden azledilmiş ve yerine Necip Çelebi’nin oğlu Veled Çelebi (İzbudak) atanmıştır.⁴³ Bu değişiklik, İttihat ve Terakki’nin, Mevlevîlik üzerindeki etkisini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Öte yandan O, Sultan V. Mehmed Reşad’ın intisap şeyhi olup ona kılıç kuşatan kişidir.⁴⁴ Ancak bu dönemde İttihat ve Terakki yönetiminin etkin olması nedeniyle, Veled Çelebi, Mevlânâ Dergâhı postnişînliğine atanmıştır. Ancak, Sultan Reşad’ın 1918’de vefatının ardından, 1919 yılında Abdülhalim Çelebi ikinci kez postnişînlik makamına geri dönmüştür. Bir yıl sonra yeniden azledilmiş ve yerine kısa bir süreliğine Yâkub oğlu Âmil Çelebi getirilmiştir. Ancak, 1921’de üçüncü ve son kez Mevlânâ Dergâhı postnişînliğine

⁴³ Celaledin Çelebi, "Abdülhalim Çelebi", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulhalim-celebi>

⁴⁴ (Detaylı Bilgi bkz.) Haksever, Mevleviler ve Jön Türkler, Küçük, İstiklal Harbi’nde Mevleviler ve Bektaşîler.

atanmıştır. Abdülhalim Çelebi, Millî Mücadele'ye aktif olarak katılmış ve Konya'dan milletvekili seçilmiştir. Birinci Dönem Büyük Millet Meclisi'nde başkan vekilliği yapmış, Meclis Başkanlığı'na sunduğu önergelerle dikkat çekmiştir. Ayrıca, Konya Delibaş İsyanı'nın bastırılmasında önemli bir rol oynamış, bu hizmetlerinden dolayı kendisine İstiklâl Madalyası verilmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ve tasvibiyle oğlu Mehmed Bâkır Çelebi, dönemin en büyük Mevlevî âsitânesinin bulunduğu Suriye'nin Halep şehrine tayin edilmiştir. 1925'te Türkiye'de tekkelerin kapatılması ve Abdülhalim Çelebi'nin vefatının ardından, Halep Mevlevîhanesi Mevlevîliğin merkezi hâline gelmiştir. Mehmed Bâkır Çelebi, Atatürk tarafından kendisine şahsen verilen millî görevleri yerine getirmek amacıyla gizli ve stratejik çalışmalar yürütmüş, özellikle Hatay'ın barışçıl yollarla anavatana katılmasında önemli katkılar sağlamıştır. 1943 yılında İstanbul'da vefat eden Mehmed Bâkır Çelebi'nin oğlu Celâleddin Çelebi daha sonra Türkiye'ye dönmüştür.⁴⁵

Cemaleddin Çelebi (ö.1921)

Cemaleddin Çelebi, 1862 yılında Nevşehir'in Hacıbektaş ilçesinde doğmuş, Hacıbektaş Dergâhı postnişini Feyzullah Çelebi'nin oğlu olarak babasının vefatından sonra 1876'da Çelebi unvanını almıştır. Arapça ve Farsça eğitimi alarak Hacıbektaş Medresesi'nde yedi yıl müderrislik yapmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında Doğu Cephesi'nde Ruslara karşı milis kuvvetleri oluşturmuş ve bu süreçte aktif bir rol üstlenmiştir.

Millî Mücadele'nin başlamasıyla birlikte, Mustafa Kemal Paşa'ya destek vermiş ve onunla doğrudan temas kurmaya çalışmıştır. 23 Aralık 1919'da, Ankara'ya geçiş öncesinde Mustafa Kemal ile Hacıbektaş'ta görüşmüş ve onu evinde misafir etmiştir. Bu görüşme, Bektaşîlerin Millî Mücadele'ye katılımını sağlamada önemli bir dönüm noktası olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Cemaleddin Çelebi'ye verdiği önemi Nutuk'ta açıkça dile getirmiştir. 2 Ocak 1920'de, Cemaleddin Çelebi'ye gönderdiği telgrafta, ulusal direnişin güçlendiğini ve mücadelenin kararlılıkla sürdürülmesi gerektiğini belirtmiş, halkın bilinçlendirilmesini istemiştir. Bu yazışma, Mustafa Kemal'in Millî Mücadele'de dinî liderlerin etkisini önemseyişinin ve Bektaşî önderlerini doğrudan harekete geçirdiğinin bir göstergesidir. Cemaleddin Çelebi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin I. Döneminde Kırşehir Milletvekili seçilmiş ancak sağlık sorunları nedeniyle Meclis'e katılamayacağını bildirmiştir. Buna rağmen, 25 Nisan 1920'de II. Meclis Başkanvekilliğine seçilmiştir.

⁴⁵ Celaleddin Çelebi, "Abdülhalim Çelebi", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulhalim-celebi>

Durumun kendisine bildirilmesi üzerine 26 Nisan'da Meclis Başkanlığı'na sunduğu dilekçede, kendisine gösterilen teveccühten dolayı onur duyduğunu ancak hastalığı nedeniyle görevini yerine getiremeyeceğini ifade ederek izin talep etmiştir. Meclis Genel Kurulu, 29 Nisan 1920'de süresiz izinli sayılmasına karar vermiş, izin süreleri 10 Ekim 1920, 22 Nisan 1921 ve 29 Nisan 1921'de üç kez uzatılmıştır. Cemaleddin Çelebi, 20 Ocak 1923'te Hacıbektaş'ta vefat etmiştir.

Cemaleddin Çelebi'nin Millî Mücadele'ye sağladığı destek, Bektaşî tarikatının ulusal bağımsızlık hareketine verdiği katkının sembolü olmuştur. Meclis'teki temsiliyeti, Bektaşîlerin yalnızca dinî değil, siyasi ve toplumsal anlamda da etkili bir unsur olarak öne çıktığını göstermektedir.⁴⁶

Cumhuriyet'in İlanıyla Mevlevîlik ve Bektaşîlik

Bu bölümde, Türk Bağımsızlık Savaşı sonrasında, genel hatlarıyla Lozan Barış Antlaşması⁴⁷ ve Yeni Türkiye'nin kuruluş süreci bağlamında Mevlevîlik ve Bektaşîliğin durumunu ele alacağız. Daha önce de ifade edildiği üzere, Millî Mücadele sırasında Ankara Hükûmeti, tarikat ve dinî çevrelerin desteğine ihtiyaç duymuş ve bu kesimlerle iş birliği içinde olmuştur. Ancak Cumhuriyet'in ilanı (29 Ekim 1923) birlikte, söz konusu dinî grupların beklentileri doğrultusunda bir süreç gelişmemiştir. Yeni Cumhuriyet, Millî Mücadele sırasında büyük ölçüde faydalandığı tarikat ve meşâyih ile olan ilişkisini kesmiş ve onları hem siyasi meşveretten hem de bürokrasiden uzaklaştırmıştır.

Nitekim 1925 yılında çıkarılan Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunu ile birlikte birçok tarikat ya yeraltına çekilmek zorunda kalmış ya da resmî statüsünü kaybederek pasif hâle gelmiştir. Bu bağlamda, çalışmamızda Millî Mücadele'ye önemli katkılar sunmuş olan Mevlevîlik ve Bektaşîliğin Cumhuriyet sonrası durumlarını analiz edeceğiz.

Mevlevîliğin Genel durumu

İstiklal Harbi sonrasında, 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırılmıştır. Veliâht Abdülmecid yalnızca dinî ve sembolik bir yetkiye sahip olan hilâfet makamına

⁴⁶ (Detaylı bilgi için bkz.) A'dan Z'ye Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi, ABC Yayın Grubu, İstanbul 2005. ATATÜRK, M. Kemal, Nutuk, 1. Cilt. Kutay, Cemal, Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları, Ankara 1972. Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923, TBMM Vakfı Yayınları No: 6, Ankara 1995.

⁴⁷ Lozan Antlaşması (Lozan Sulh Muahednamesi), 24 Temmuz 1923 tarihinde İsviçre'nin Lausanne şehrinde, Büyük Millet Meclisi temsilcileriyle Britanya İmparatorluğu, Fransız Cumhuriyeti, İtalya Krallığı, Japon İmparatorluğu, Yunanistan Krallığı, Romanya Krallığı ve Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı (Yugoslavya) temsilcileri tarafından imzalanmış, büyük ölçüde cumhuriyetin günümüzdeki sınırları ve durumunu teşekkül eden barış antlaşması.

getirilmiştir. Ancak, bu makamın fiili bir gücü bulunmamasına rağmen, İstanbul'da Ankara'ya alternatif bir otorite unsuru olarak algılanması, Büyük Millet Meclisi'nde rahatsızlık yaratmıştır. Bu durumun anlaşılması oldukça doğaldır, zira iktidarlar ve hükûmetler, sembolik dahi olsa, kendilerine rakip veya ortak bir otoriteyi kabul etmezler. Nitekim hilâfet makamının kaldırılması süreci de bu çerçevede değerlendirilmiş, uygun şartlar ve siyasi ortam göz önünde bulundurularak, nihayetinde Halvetî şeyhi olan Safvet Yetkin'in sunduğu kanun teklifi ile 3 Mart 1924'te hilâfet resmen kaldırılmıştır.

Tarikatların ilga edildiği dönemde, Mevlevî tekkelerinde postnişîn olan bazı meşâyihlerin isimleri arşiv belgelerinde yer almaktadır. Bunlar arasında Kastamonu Mevlevîhanesi şeyhi Tahir Çelebi, Tokat Mevlevîhanesi şeyhi Hâdi Efendi, Galata Mevlevîhanesi (İstanbul) şeyhi Ahmed Celâleddin Efendi, Üsküdar Mevlevîhanesi (İstanbul) şeyhi Ahmed Remzi Efendi, Bilecik Mevlevîhanesi şeyhi Bahâeddin Efendi ve Yenikapı Mevlevîhanesi (İstanbul) şeyhi Abdülbâki Dede Efendi bulunmaktadır. Ancak, İstiklal Savaşı sonrasında Türkiye genelindeki tüm Mevlevî şeyhlerine dair kapsamlı veri toplamak, mevcut arşiv belgelerinin sınırlılığı nedeniyle büyük ölçüde mümkün olamamıştır.

Bu dönemde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM), Mevlevî vakıflarının da bağlı bulunduğu Evkaf-ı Celîliyye'nin özel statüsünün kaldırılması gündeme gelmiştir. Ancak, bu gelişme üzerine Konya'daki ana dergâh harekete geçmiş ve özellikle Konya milletvekilleri başta olmak üzere çeşitli milletvekillerine, söz konusu vakıfların statüsünün korunması gerektiğini belirten telgraflar ve mektuplar gönderilerek destek talep edilmiştir.⁴⁸

Dönemin Mevlevî Baş Şeyhi Abdülhalim Çelebi Mevlevî evkâfının, Mevlâna ve ailesine ait olduğu hususunda Ankara'ya Mustafa Kemal'e ikna heyeti göndermiştir. Söz konusu heyet içinde: “Tahir Çelebi, Hâdi Efendi, Ahmed Remzi Dede (Akyürek) vardır.”⁴⁹

II. Mahmud döneminden itibaren tekkelerin gelirleri sürekli tartışma konusu olmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de tekkelerin mali kaynakları ve toplum üzerindeki etkileri gündeme gelmiş, bu yapıların güçlerinin azaltılması gerektiği yönünde tartışmalar yaşanmıştır. Ancak bu süreçte, tekkelerin kapatılması kesinleşmeden önce TBMM tarafından bazı tekkeler maddi olarak desteklenmeye devam etmiştir. Genç Cumhuriyet, modernleşme ve laikleşme politikaları doğrultusunda hareket eden bir

⁴⁸ (Detaylı bilgi için bkz.) Küçük, İstiklal Harbi'nde Mevlevîler ve Bektaşîler.

⁴⁹ Haksever, Mevlevîler ve Jön Türkler, 180.

yönetim anlayışıyla şekillenmiştir. Bu çerçevede, saltanat (1922) ve hilâfetin (1924) kaldırılmasının ardından, 1925 yılında çıkarılan Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunu ile tarikatlar, tekkeler ve zaviyeler tamamen yasaklanmıştır. Bu süreçte, tarikatlara ait vakıfların mallarına el konularak Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilmiş, dinî faaliyetleri yürütmek amacıyla ise Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur. Bu düzenlemelerle birlikte devlet, dinî yapılar üzerindeki kontrolünü artırmış ve din hizmetlerini kendi bünyesinde şekillendirmeye başlamıştır.

İnkılap Hareketleri ve Mevlevîler

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte genç hükûmet, kapsamlı inkılaplar ve köklü reformlara girişmiştir. Silahlı mücadelenin ardından, yeni kurulan Türk Devleti'ni uluslararası alanda resmen tanıtan Lozan Antlaşması ile Türk Devrimi'nin siyasi ve hukuki aşaması tamamlanmıştır. Bu süreçten sonra, yıkılan eski düzenin yerine yeni bir sistemin inşası başlamış, toplumsal yapıya uygun bir düzen sağlanması hedeflenmiştir. Dönemin hükûmetine göre, modern bir devlet kurabilmek için toplumsal yapıda köklü değişiklikler yapılması kaçınılmazdı ve bu doğrultuda, devletin ve toplumun yeniden şekillendirilmesine yönelik reformlar hayata geçirilmiştir.⁵⁰

Atatürk'e göre Türk Devrimi şöyle ifade edilmektedir: *“Türk Milletini son asırlarda geride bırakmış olan müesseseleri yıkarak, yerlerine milletin en yüksek medeni icaplara göre ilerlemesini temin edecek yeni müesseseleri koymuş olmak...”*⁵¹ Ezcümle, Atatürk Türkiye'sinin ideali, modern ve çağdaş bir devlet inşa etmektir. Yapılan devrimler, bu hedef doğrultusunda gerçekleştirilmiş olup zaman içinde farklı açılardan değerlendirilmiş ve tartışmalara konu olmuştur. Ancak tüm reformlar, bu idealler doğrultusunda şekillendirilmiş ve hayata geçirilmiştir.

Bu noktada altını çizmek gerekir ki gerçekleştirilen devrimler, toplumun farklı kesimlerinde olduğu gibi, sûfî çevrelerde de çeşitli tepkilere neden olmuştur. Kimi sessiz kalmayı tercih ederken, kimi inkılaplara onay vermiş gibi görünmüş, bazıları ise pasif bir muhalefet sergilemiştir. Mevlevî meşâyih'in bu konudaki tutumları incelendiğinde, önde gelen Mevlevîlerin büyük ölçüde inkılap hareketlerini desteklediği görülmektedir. Örneğin, Konya Asitanesi Şeyhi Abdülhalim Çelebi, hilâfetin ilgası ve Osmanlı hanedanının yurt dışına sürgün edilmesi dolayısıyla Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'e bir tebrik mektubu göndermiştir. Bu mektupta, Osmanlı sultanını ve ailesini

⁵⁰ (Detaylı bilgi için bkz.) Temuçin Faik Ertan, Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, (Ankara: Siyasal Kitabevi, Eylül-2017), 5. Baskı.

⁵¹ (Detaylı bilgi için bkz.) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (Ankara: ATAM Yay, 1997.)

"tâûn ve bela" (veba ve felaket) olarak nitelendirmiş, Gazi'ye şükranlarını sunarak başarılar dilemiştir.

Öte yandan, Abdülhalim Çelebi, Mustafa Kemal Atatürk'ün kendisine hediye ettiği şapkayı, "Başıma tâc ederim." diyerek hemen giymiştir. Bu durum, onun yeni Türkiye'nin dönüşüm sürecine kayıtsız şartsız destek verdiğini açıkça göstermektedir. Daha sonraki süreçte, Abdülhalim Çelebi II. TBMM'ye milletvekili olarak girmek ve aktif siyaset içinde yer almak istemiştir. Ancak, yerine akrabasından Veled Çelebi İzbudak tercih edilmiş ve hükûmet tarafından bu atama uygun görülmüştür.

Mevlevî Şeyhi ve Kastamonu Milletvekili Veled Çelebi İzbudak, 1925 yılında gerçekleştirilen Kıyafet ve Şapka İnkılabı sonrasında şapkayı destekleyen ve ilk giyen isimlerden biri olmuştur.⁵² Veled Çelebi'nin bu konudaki tutumunu anlamak açısından, devlet memurluğuna geçmesiyle birlikte Mevlevî kisvesini çıkarmak zorunda kalması önemli bir örnektir. Bu durumu eleştiren aile üyelerine karşılık olarak "Kisve giymek insanın faziletini artırmadığı gibi, onu çıkarmak da dervişlikten uzaklaştırmaz." diyerek, düşüncesini açık bir şekilde ortaya koymuştur.⁵³ Bu bağlamda, Veled Çelebi'nin zihniyetini ve dönemin değişim sürecine bakış açısını yansıtan sanatsal bir şiiri de burada paylaşmak gerekir:

*Bakma sofuca şapkama,
Sövmeye koyuca şapkama,
Kötü söyleme koca şapkama,
Dokunma hoca şapkama.*

*Büyük öndere uydum,
Ahret kisvesini soydum,
Öptüm de başıma koydum,
Dokunma hoca şapkama.*

*Adaletin üstün dinine,
Gel yenilmiş olma kinine,
Engel değil ayinine,
Dokunma hoca şapkama.*

⁵² (Detaylı bilgi için bkz.) Küçük, İstiklal Harbi'nde Mevlevîler ve Bektaşîler.

⁵³ Haksever, Mevlevîler ve Jön Türkler, 202.

*On iki bin müslim eğer,
Herhangi kisveyi giyer,
Şer 'an mübah olur gider,
Dokunma hoca şapkama.*

*Hoca konuşalım açık,
Peygamber giydi mi kavuk,
Her kisve dine muvafık,
Dokunma hoca şapkama.*

*Bunları hep bırakalım,
Akla hikmete bakalım,
Suç yok ki başa bakalım,
Dokunma hoca şapkama.*

*Yunan geleydi vatana,
Neler giydirmezdi sana,
Utan da söyletme bana,
Dokunma hoca şapkama.*

*Sözü burada bitireyim,
Başka konuya girmeyeyim,
Sen sor cevabın vereyim,
Dokunma hoca şapkama.⁵⁴*

Veled Çelebi'nin bu şiiri olaya bakışını ve desteğini net bir şekilde özetlemektedir. Ancak öte yandan Abdülbâki Dede, Veled Çelebi'nin bu yaklaşımlarını eleştirmiştir.⁵⁵ Hatta Abdülbâki Dede, Veled Çelebi'ye galiz bir şiir yazmış ve bunu Atatürk'e okumuş ancak Gazi Paşa gülüp geçmiştir.⁵⁶ Bu konu da dedeye tahkikat yapılmaması da Atatürk'ün

⁵⁴ Nevin Korucuoglu, Veled Çelebi İzbudak, (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994), 43. Kara, Günümüz Tasavvuf Hareketleri, 105.

⁵⁵ Haksever, Mevleviler ve Jön Türkler, 204-05.

⁵⁶ Ahmet Güner Sayar, Hasan Ali Yücel Mevleviliği, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2002), 178.

O'na karşı bir muhabbet beslediğinin ifadesidir. Bu da O'nun, Paşa karşısındaki müspet imajından olsa gerektir.

Ancak, Tâhirü'l Mevlevî⁵⁷ için aynı durumdan söz etmek mümkün değildir. Kendisi, hakkında yöneltilen bazı suçlamalar nedeniyle tutuklanmış ve İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanmak üzere Ankara'ya götürülmüştür. Aynı davada yargılanan diğer iki isim ise İhsan Mahvî ve Suûdü'l Mevlevî olmuştur.

Özetle, Mevlevîler genel olarak kıyafet inkılabına olumlu bir yaklaşım sergilemişlerdir. Bununla birlikte, bazı Mevlevîlerin bu değişime karşı mesafeli durmalarının temel nedeni, uzun yıllara dayanan geleneksel kıyafet alışkanlıklarını bir anda terk etmenin kolay olmamasıdır. Bu durum yalnızca kıyafet reformuyla sınırlı kalmayıp, insan doğasının genel bir özelliğini de yansıtmaktadır.

Harf İnkılabı sürecinde, Veled Çelebi, Bektaşî kökenli Samih Rifat ile birlikte çalışmış ve bu dönüşüme destek vermiştir. Hatta Veled Çelebi, bir dönem Türk Dil Kurumu'nda da görev almıştır. Bu destekler ve ılımlı tutumlar, Mevlevîliğin diğer tarikat ve cemaatlere kıyasla devlet nezdinde daha farklı bir konumda değerlendirilmesine yol açmıştır. Bu bağlamda, 1925'te tekke ve zaviyelerin kapatılmasının ardından, Konya'daki Mevlevî Asitanesi, 1926 yılında çıkarılan bir kanunla müzeye dönüştürülmüştür. Aynı şekilde, bazı Mevlevî dergâhları da müze statüsüne alınmıştır. Günümüzde Mevlâna Müzesi, ziyaretçilere açık olup, her yıl aralık ayında gerçekleştirilen Şeb-i Arûs törenlerinde Mevlevîlik, devletin de onayıyla tanıtılmakta ve ritüeller icra edilmektedir. İstanbul'daki Galata Mevlevîhanesi de benzer bir statüye sahiptir. Sonuç olarak, Mevlevîler, inkılaplara karşı ılımlı yaklaşımlarının karşılığını, merkezî hükûmetten göreceli bir iltifat ve hoşgörüyle almışlardır.⁵⁸

Bektaşîler

Tekkelerin kapatıldığı dönemde, Mevlevî Dergâhı'nda, Çelebiyân kolunu temsilen Veliyyeddin Çelebi, Babagân kolunu temsilen ise Salih Niyazi Dedebaba bulunmaktaydı. Diğer önemli Babalar ise şunlardı: Zeynel Baba, Hacı Kerim Baba, Muhtar Baba, Feyzi Baba, Necati Baba, Arslan Baba ve Japon Hasan Baba. Ayrıca, Nakşî şeyhi olarak Sineli Hasan Efendi de bu dönemde öne çıkan isimler arasındaydı. Bu isimler, tekkelerin kapatılması sürecinde Ankara'ya çeşitli sebeplerle çekilen telgraflarda yer almaktadır. Bektaşî şeyhleri, 1826 yılındaki Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından Meclis-i

⁵⁷ Tâhirü'l-Mevlevî, şair, yazar, Mevlevî Dedesi, mutasavvıf, gazeteci, müderris, mesnevîhân ve edebiyat tarihçisi. 1877-1951

⁵⁸ Küçük, İstiklal Harbi'nde Mevlevîler ve Bektaşîler, 222-28.

Meşâyîh tarafından atanan Nakşî şeyhlerinin denetimine girmiştir. Bu durum, tekke ve zaviyelerin 1925'te kapatılmasına kadar devam etmiştir. Salih Niyazi Dedebaba, tekkelerin kapatılmasıyla birlikte duyduğu üzüntüyü dile getirerek, 17 Ocak 1930'da Arnavutluk'a göç etmiştir. Burada yaşamını sürdüren Salih Niyazi Dedebaba, 1941 yılında İtalyan işgalciler tarafından öldürülmüştür. Onun vefatından sonra, Hacıbektaş'ta Ali Naci Baykal dedebaba olarak atanmış, ancak Arnavutluk ve Mısır'daki Bektaşî toplulukları Baykal'ı dedebaba olarak tanımamıştır. Bu durum, Bektaşîler arasında postnişînlilik konusunda iç bölünmelere yol açmıştır.⁵⁹

Bektaşîler, Mevlevîlerin aksine, gerçekleştirilen inkılaplara genel olarak olumlu yaklaşmamış, aksine eleştirel bir tutum sergilemişlerdir. Bu bağlamda, Bektaşî çevrelerinde inkılaplara karşı çıkan sesler çoğunluktadır. Anadolu'daki Bektaşî tekkeleri hakkında güvenilir arşiv belgeleri oldukça sınırlıdır. Buna ek olarak, dönemin bazı Türkçü düşünürleri, tekkelerin tamamen kapatılması yerine ıslah edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Ancak, dönemin hükûmeti, Bektaşîliğin zamanla bozulduğu ve artık kâmil insan yetiştirmekten uzaklaştığı kanaatine varmıştır. Ayrıca, Mustafa Kemal Atatürk, tarikatların kapatılmasından önce bu konuda birtakım incelemeler ve görüşmeler gerçekleştirmiştir. Tarihsel kaynaklar, Atatürk'ün bazı tarikat şeyhlerini davet ederek tarikatlar hakkında bilgi aldığını aktarmaktadır. Bu görüşmelere katılan isimler arasında Bektaşî şeyhleri Ali Nutki Bey ve Haydar Naki Baba da bulunmaktadır. Ancak, bu görüşmeler beklenen sonucu doğurmamış ve 1925 yılında tarikatların ilgasıyla birlikte Bektaşîlik, Mevlevîlik gibi özel bir statüye tabi tutulmamıştır. TBMM'de tarikatların kapatılması tartışmaları sırasında, özellikle Çelebiler ve Babalar hakkında olumsuz yorumlar yapılmış, dönemin bazı bürokratları tarafından yolsuzlukla suçlanmışlardır. Sonuç olarak, 1925'te Bektaşîliğin merkezi konumundaki Hacıbektaş Dergâhı kapatılmış ve bir ziraat mektebine dönüştürülmüştür.

Bektaşî şeyhleri, genel olarak tekke ve zaviyelerin kapatılmasını, Şapka Kanunu'nu ve benzeri reformları kabullenmemiştir. Ancak bu süreçte, olumlu bir istisna olarak Samih Rifat Bey öne çıkmaktadır. Samih Rifat Bey, Türk dili üzerine çalışmalarıyla tanınmakta olup, Veled Çelebi İzbudak ile birlikte Dil İnkılabı çalışmalarında Mustafa Kemal Atatürk tarafından görevlendirilmiştir. Bu bağlamda, dil reformlarına destek veren ve bu alanda aktif rol oynayan bir isim olarak ön plana çıkmıştır.⁶⁰

⁵⁹ Harun Yıldız, DEÜİFD Türk Kültürünü Mayalayanlar Özel Sayısı / 2021, s. 491-510. Hacı Bektaş Veli Sonrasında Bektaşîliğin Oluşumu ve Gelişimi.

⁶⁰ Korucuoğlu Nevin, Veled Çelebi İzbudak, 18.

Mustafa Kemal Paşa ve Mevlevîlik-Bektaşîlik

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün bir tarikat mensubu olduğu iddiasını desteklemek mümkün değildir. Ancak, onun hangi tarıkata sempati duyduğu meselesi, uzun yıllardır tartışılan bir konudur. Özellikle Alevî-Bektaşî kökenli yazarlar, Atatürk'ün Bektaşî tarikatına yakınlık duyduğunu öne sürmekten memnuniyet duymaktadır. Ancak, Atatürk'ün halk tabanına hitap eden Bektaşîlikten ziyade, Osmanlı bürokrasisi ve elit kesimle daha fazla etkileşimde bulunan Mevlevîliğe sempati duymuş olmasının daha gerçekçi bir yorum olduğu söylenebilir. Öte yandan, Atatürk'ün Melamîlik ile bağlantılı olduğu yönünde değerlendirmelerde bulunan isimler de mevcuttur. Ancak, tüm bu yaklaşımlar kesin bir sonuca varmayı zorlaştıran, daha çok yorum ve spekülasyon niteliğinde görüşlerdir.

Falih Rıfkı Atay, Mustafa Kemal 'in Harp Okulu'na gittiği senelerde, Selanik'e gittiği zamanlar Şeyh Rıfat Efendi'nin tekkesine gidip ayin günü dervişler halkasına katılarak''Huuu Huuu'' diye kan ter içinde kalıncaya kadar döndüğünü ifade eder. Ancak tekkenin hangi tarıkata ait olduğundan söz etmemektedir.⁶¹ Ancak burada dönmekten kastın Mevlevî tekkesi olduğunu göstermektedir.

Mustafa Kemal Konya'daki ana dergâhı ziyareti esnasında ziyaretçi defterine Konya'nın asırlardır süren ışığın kalbi ve Türk medeniyetinin ana kaynaklarından bir olduğunu söyleyen övücü cümleler kaydetmişti.

Mustafa Kemal'e göre Mevlevîlik "Türk örfünün-ananesinin İslam'a nüfuz ve sirayeti idi."⁶² Ezcümle, sagu, koşuk ve şarkılar gibi sözlü edebiyat ürünlerine sahip olan, dolayısıyla hareketli ve dinamik bir dinî yaşantıya alışkın olan Türk toplumu için, yerleşik yaşamı teşvik eden ve durağan bir yapıya sahip olan İslam, başlangıçta daha ağır ve durağan bir sistem gibi algılanmıştır.

Hulasa, Mustafa Kemal Atatürk, Mevlevîliğe ve özellikle Mevlâna'ya büyük bir saygı duymaktaydı. Mevlâna'yı büyük bir reformcu ve Türk düşünürü olarak görmekte ve sahiplenmekteydi. Bu nedenle, diğer tarikatların maruz kaldığı birçok uygulama, Mevlevîlik için aynı şekilde uygulanmamıştır. Bu çerçevede, Konya'daki ana dergâh ve bazı önemli Mevlevî dergâhları kapatılmış olmakla birlikte, diğer tarikatların tekkeleri gibi satılmamış veya farklı amaçlarla kullanılmamıştır. Özellikle Konya'daki ve Yenikapı'daki dergâhlar müze statüsüne alınarak Mevlâna Müzesi'ne dönüştürülmüştür. Günümüzde de

⁶¹ Falih Rıfkı Atay, Çankaya, (İstanbul: Pozitif Yayınevi, Haziran- 2020), 31.

⁶² Atay, Çankaya, 32.

her yıl devletin onayıyla düzenlenen Şeb-i Arûs törenleriyle Mevlevî kültürü yaşatılmaya devam etmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün tarikatlarla olan ilişkisi, tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla tamamen sona ermemiştir. Mehmed Bâkır Çelebi, Mustafa Kemal'in tensipleriyle ve son Mevlevî şeyhi Abdülhalim Çelebi'nin onayıyla, Halep'teki Mevlevîhane'ye gönderilmiştir. Burada sadece manevî görevlerini yerine getirmekle kalmamış, aynı zamanda stratejik hamlelerde bulunarak Antakya'nın anavatana katılması ve Misâk-ı Millî sınırları doğrultusunda çalışmalar yürütmüştür.

Mehmed Bâkır Çelebi, 1939'da İstanbul'a gelmiş, ancak bir daha Suriye'ye dönememiştir. Suriye Devleti, onun faaliyetlerini kendi çıkarlarına aykırı bulduğu için Halep'e geri kabul etmemiştir. Bununla birlikte, Türkiye devleti, onun Suriye'deki çalışmaları ve hizmetleri nedeniyle kendisine tahsisat bağlamış, geçimini sağlaması için destek vermiştir. Bu durum, Türkiye Cumhuriyeti'nin Mevlevîlik tarikatına yaklaşımının bir başka göstergesidir. Eğer Atatürk'ün Bektaşîliğe Mevlevîlikten daha yakın olduğu iddiası doğru olsaydı, Hacıbektaş Dergâhı'nın daha özenli korunması beklenirdi. Ancak dergâh, bir süre ziraat mektebi ve araba parkı gibi farklı amaçlarla kullanılmış, ciddi yapısal zarar görmüş, müzeye dönüştürülmesi ise ancak 1960 yılında gerçekleşmiştir. Bu durum, Atatürk'ün Mevlevîliğe daha olumlu yaklaştığını ve bu geleneği kültürel bir miras olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

Sonuç

Mevlevîlik ve Bektaşîlik, Türk tasavvuf tarihinin en köklü tarikatları arasında yer almakta ve özellikle Osmanlı döneminden itibaren siyasal, askerî ve toplumsal hayatta önemli roller üstlenmiştir. Mevlevîlik daha çok aristokrat ve entelektüel çevrelerde, Bektaşîlik ise askerî zümre ve halk tabanında yaygınlık kazanmıştır. Bu iki tarikat, yalnızca dinî yapılar değil, aynı zamanda devlet-toplum ilişkilerinde belirleyici aktörler olarak işlev görmüştür. Osmanlı döneminde Mevlevîler, zaman zaman padişahların dahi önüne geçen bir manevî otoriteye sahip olmuşlardır. Mevlâna Celâleddin Rûmî ile Sultan Rûkneddin Kılıçarslan arasındaki ilişki, Mevlevîliğin siyasî etkisini gösteren dikkat çekici bir örnektir. Bektaşîlik ise özellikle Yeniçeri Ocağı'yla kurduğu organik bağ sayesinde seyfiyye sınıfı içerisinde güçlü bir yer edinmiştir. XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı tarafından resmî olarak tanınan tek heterodoks tarikat olması bakımından da özgün bir konuma sahiptir. Millî Mücadele döneminde Mevlevî ve Bektaşî dervişleri, "Mücâhidîn-i Bektaşîyye ve Mevlevîyye" adıyla kurulan gönüllü birliklerde aktif rol oynamışlardır. 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldığında başkan vekillerinden birinin Mevlevî, diğerinin

Bektaşî oluşu, bu tarikatların mücadeleye verdikleri desteğin kurumsal düzeydeki yansımasıdır. Bu dönemde Bektaşî Şeyhi Cemaleddin Çelebi gibi isimler Mustafa Kemal Paşa'yla yakın iş birliği içinde olmuşlardır. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte gerçekleştirilen inkılaplar, özellikle 3 Mart 1924'te hilafetin kaldırılması ve 1925'te tekke ve zaviyelerin kapatılması, tarikatların faaliyet alanını büyük ölçüde sınırlandırmıştır. Ancak Mevlevîler, bu dönüşüme daha uyumlu yaklaşmış; Veled Çelebi ve Abdülhalim Çelebi gibi isimler yeni rejimle olumlu ilişkiler kurmuşlardır. Mevlevîlik, 1925 sonrası bir süre Halep'te faaliyet göstermiş, ancak daha sonra Suriye yönetimi tarafından da yasaklanmıştır

Kaynakça

- Akşin, Sina, İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, 3c, İstanbul: Cem Yayınevi, 1992.
Atatürk, Mustafa Kemal, Nutuk, 3c, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951.
Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara: ATAM Yay, 1997.
Atay, Falih Rıfki, Çankaya, İstanbul: Pozitif Yayınevi, Haziran- 2020.
Eflaki, Ahmet, Ariflerin Menkıbeleri, İstanbul: M.E.B. Yayını, 1995.
Ertan, Temuçin Faik, Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Ankara: Siyasal Kitabevi, 5. Baskı, Eylül-2017.
Ezherli, İhsan, Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı (1887-1920), Ankara, TBMM Yayınları, 1992.
Fırat, Mehmet Şerif, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Ankara: MEB Basımevi, 1981.
Gölpınarlı, Abdülbaki, Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitapevleri 1983.
Haksever, Ahmet Cahid, Modernleşme Sürecinde Mevleviler ve Jön Türkler, İstanbul: H Yayınları, 1. Basım, Nisan-2009.
İlgazi, Abdullah, "Atatürk'ün Tokat Gezileri", ATAM Dergisi.
İzbudak, Veled Çelebi, Hatıralarım, İstanbul: 1946, (Haz: Öz, Yakup, Öz, Yusuf, Tekke'den Meclis'e, Timaş Yayınları, 2. Basım).
Kayaoğlu, Ersin, Mevlâna'nın Moğol Yöneticilerle Münasebetleri, (2.Milli Mevlâna Kongresi (Tebliğler); 3-5 Mayıs 1986, Selçuk Üniversitesi Basımevi; Konya 1987).
Kocatürk, Utkan, Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi 1918-1938, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1978.
Korucuoglu, Nevin, Veled Çelebi İzbudak, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.
Köstüklü, Nuri, Vatan Savunmasın da Mevlevihaneler, Konya, Çizgi Kitabevi Yay, 2005.
Kutay, Cemal, Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1973.
Küçük, Hülya, Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş, İstanbul: Ensar Yayınları, 5. Basım, Şubat 2019.
Küçük, Hülya, Arşiv Belgeleri Işığında İstiklal Harbi'nde Mevleviler ve Bektaşiler, Nefes Yayınları, 1. Baskı Aralık 2019.
Küçük, Hülya, Kurtuluş Savaşında Bektaşiler, İstanbul: Kitap Yayınları, 2003.
Ocak, Ahmet Yaşar, "Bektaşilik", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/bektasilik>
Öz, Baki, Kurtuluş Savaşı'nda Alevî-Bektaşiler, İstanbul: Can Yayınları, Haziran-2003.
Öztürk, Yaşar Nuri, Tarihi Boyunca Bektaşilik, İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 1990.
Pakalın, M. Zeki, Osmanlı Tarihi ve Deyimleri Sözlüğü, 3c, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1983.
Sarıkoynucu, Ali, Mili Mücadelede Din Adamları, 2c, Ankara: DİB Yayınları 7. Baskı 2020.
Sarıhan, Zeki, Kurtuluş Savaşı Kadınları, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.
Sayar, Ahmet Güner, "Hz. Mevlânâ Dergâhi Postnişini Abdülhalim Çelebi Efendi ve Kurtuluş Savaşı'ndaki Hizmetleri", Türk Yurdu, sy. 139-140-141, c. XIX, Ankara.
Sayar, Ahmet Güner, Hasan Ali Yücel Mevlevîliği, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2002.
Tansel, Fevziye Abdullah, İstiklal Harbi'nde Mücahid Kadınlarımız, Ankara 1988.

Yıldız Harun, DEÜİFD Türk Kültürünü Mayalayanlar Özel Sayısı / 2021, Hacı Bektaş Veli
Sonrasında Bektaşiliğin Oluşumu ve Gelişimi.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi

Eskisehir Osmangazi University History Journal

e-ISSN: 2687-3842 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esogutd>, 8/1, Mayıs 2025

DOI: 10.47437/esogutd.1700055

Araştırma Makalesi

Sicill-i Ahval Kayıtlarına Göre Manisa Doğumlu Memurların Eğitim Durumu*

Nizam Berkan Mercan** Emine Gümüşsoy***

Öz

Sicill-i Ahval defterleri, Osmanlı Devleti’nde II. Abdülhamid döneminden itibaren devlet memurlarına ilişkin düzenli olarak tutulmaya başlanmış, bireylerin kimlik, eğitim, kariyer ve dil becerilerine dair kapsamlı veriler içeren arşiv belgeleridir. Bu çalışma, söz konusu defterlerden yararlanarak Manisa doğumlu Osmanlı memurlarının eğitim durumlarını tarihsel bağlamda incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada memurların öğrenim gördükleri kurumlar, eğitim düzeyleri, aldıkları dersler ve bildikleri yabancı diller sistematik biçimde analiz edilmiştir. Elde edilen veriler, Manisa doğumlu memurların büyük çoğunluğunun sıbyan mektebi ve rüşdiye gibi temel düzeydeki kurumlarda eğitim aldığını göstermektedir. Buna karşılık, dönemin yükseköğretim kurumları arasında yer alan Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Harbiye, Mekteb-i Tıbbiye, Mekteb-i Hukuk ve Mekteb-i Sultani gibi okullarda öğrenim gören memur sayısının oldukça az olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, taşra kökenli bireylerin yüksek düzeyli eğitime erişiminde dönemin mekânsal ve kurumsal sınırlılıklarının etkili olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca incelenen memurların çoğunluğu okuryazar olmakla birlikte, Arapça ve Fransızca gibi yaygın yabancı dilleri ancak sınırlı düzeyde bildikleri tespit edilmiştir. Bu bağlamda çalışma, Osmanlı taşrasında eğitim olanaklarının niteliğini ve memurların eğitimsel arka planını ortaya koyarak, dönemin bürokratik yapısına dair yerel tarih ile ilgili bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Sicill-i Ahval, Manisa, Osmanlı Bürokrasisi, Eğitim, Memur

The Educational Background of Civil Servants Born in Manisa According to Sicill-i Ahvâl Records

Abstract

The *Sicill-i Ahval* registers, initiated during the reign of Sultan Abdulhamid II, are archival documents that systematically record detailed information on Ottoman state officials, including their personal identities, educational backgrounds, professional careers, and language skills. This study aims to examine, within a historical context, the educational profiles of Ottoman civil servants born

* Bu çalışma “Sicill-i Ahval Kayıtlarına Göre Manisa Doğumlu Memurlar (1879-1909)” isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Eskişehir/TÜRKİYE, nizamberkanmercan@hotmail.com, ORCID: 0009-0002-1542-5821.

*** Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Eskişehir/TÜRKİYE, egumussoy@ogu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1401-8493.

in Manisa using data extracted from these registers. The research analyzes, in a systematic manner, the educational institutions attended by these officials, their levels of education, subjects studied, and knowledge of foreign languages. The findings reveal that the majority of Manisa-born officials received their education at elementary and secondary-level schools, such as *sıbyan mektebi* and *rüşdiye*. In contrast, only a small number pursued education at the higher institutions of the period, such as *Mekteb-i Mülkiye*, *Mekteb-i Harbiye*, *Mekteb-i Tıbbiye*, *Mekteb-i Hukuk*, and *Mekteb-i Sultani*. This suggests that spatial and institutional limitations played a significant role in restricting access to advanced education for individuals from provincial backgrounds. Moreover, while most of the officials were literate, their proficiency in widely used foreign languages, such as Arabic and French, was generally limited. In this context, the study seeks to contribute to the local historiography of Ottoman bureaucracy by highlighting the nature of educational opportunities in the provinces and the educational backgrounds of officials.

Keywords: Sicill-i Ahval, Manisa, Ottoman Bureaucracy, Education, Civil Servants

Giriş

Manisa doğumlu memurlarla ilgili çalışma hususıyla alakalı olarak Cengiz Çakaloğlu'nun Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre Osmanlı Devleti'ndeki Manisalı Mülkî Amirler isimli çalışma yapılmış; bu çalışmada doğum yeri Manisa, Turgutlu, Soma, Kula, Demirci, Kırkağaç ile Turgutlu olan memurlar esas alınmıştır. Bu çalışmada ise sadece az sayıda memur ile ilgili belgeler incelenip tespit edilmiştir.

Sicill-i Ahval Kayıtlarına Göre Manisa Doğumlu Memurların Eğitim Durumu isimli çalışmada ise Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezaretî Sicill-i Ahval Dairesi'nde Manisa doğumlu memurlar ile alakalı belgeler incelenmiş; belgeler vasıtasıyla da memurların eğitim durumu ile alakalı hususlar da tespit edilmiştir. Bu çalışma esas olarak Manisa doğumlu memurların eğitim durumunu içermektedir; Sicill-i Ahval Kayıtları, Manisa ile ilgili bilgilerle Manisa doğumlu memurların eğitim durumu, tablo ile tablonun altında memurların eğitim durumlarıyla alakalı değerlendirmeler bu çalışmada ele alınacaktır.

Sözlükte *sicil*, “resmî belgelerin kaydedildiği kütük, devlet memurlarının resmî vukuatlarını ihtiva eden defter”, *sicill-i ahvâl* ise “memurların tercüme-i hâllerinden resmîyete intikal eden hususlar” anlamına gelmektedir.⁴

Sicill-i Ahval kayıtları, II. Abdülhamid Dönemi'nde memur sayısının artış göstermesinden dolayı memurlar ile ilgili bilgilerin kayıt altına alınma gereksinimi sonucunda ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin hizmetinde çalışan, Müslüman olan, olmayan bütün memurların biyografilerinin kaydedilmeye başlanıldığı ve hizmetlerindeki değişikliklerin takip edildiği aşamaları gösteren sicillerin tutulması hususunda ilk ve

⁴ Gülden Sarıyıldız, “Sicill-i Ahvâl Defterleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 15 Mayıs 2025).

önemli bir çalışma, II. Abdülhamid döneminde, 5 Şubat 1879'da, 'Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun kuruluşu ile olmuştur.⁵

Sicill-i Ahval Komisyonu'nun ardından memurlar ile ilgili evrakların tutulması için kurulan bir diğer komisyon Memurin-i Mülkiye Komisyonu olmuştur. 1896'da kurulan Memurin-i Mülkiye Komisyonu, hem atamaları hem de personel sicil sistemini yürüten merkezî bir daire olmuştur.⁶

1326/1908 yılında II. Meşrutiyeti müteakip Memurin-i Mülkiye Komisyonu kaldırılarak '*Sicill-i Ahvâl İdâresi*' adı altında yeniden, fakat Dahiliye Nezâreti teşkilatı içinde teşekkül ettirilmiş, böylece ayrı bir daire kurulmuştur.⁷

Manisa ve XIX. Yüzyıl Eğitim Kurumları

Manisa XV-XVI. yüzyıllar arasında bazı Osmanlı hanedan mensuplarının idaresi altında olmuştur. II. Mehmet, Şehzade Korkut, I. Süleyman, Şehzade Mustafa, II. Selim, III. Murat ile III. Mehmet Manisa'nın yönetiminden sorumlu olan bazı padişah veya şehzadelerdir. Manisa bundan dolayı şehzadeler şehri olarak bilinmektedir; birçok yerleşim yerine göre daha itibarlı bir konumda da olmuştur.

1831'de Manisa, Saruhan Sancağı olarak Anadolu Eyaleti'ne bağlı görülmektedir.⁸ 1261 (1845)'de Saruhan Sancağı Karesi Sancağı ile birleştirilmiş; merkezi Manisa olmak üzere, yeni bir vilâyet kurularak, vâililiğine İbrahim Sâ'ib Paşa tâyin edilmiştir.⁹

1903 tarihli Aydın Vilayet Salnamesi'ne göre Saruhan Sancağı'na Eşme Kazası, Akhisar Kazası, Alaşehir Kazası, Demirci Kazası, Salihli Kazası, Soma Kazası, Kırkağaç Kazası, Kasaba Kazası, Kula Kazası ile Gördüs Kazası bağlıdır; Saruhan Sancağı'nın merkezinde ve sancağa bağlı olan kazalarda birçok okul bulunmaktadır.¹⁰

Osmanlı Devleti'nde batı tarzı okulların açılması ile beraber XIX. Yüzyıl'da eğitim alanında eğitim geleneksel eğitim ile batı tarzı eğitim olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Sıbyan Mektebi ile Medrese'de verilen eğitime devam edilmiş; XIX. Yüzyıl'da ise ayrıca İptidai Mektebi, Rüşdiye Mektebi, İdadi Mektebi gibi batı tarzında okullar kurulmalarından sonra zamanla çeşitli yerlerde de açılmıştır.

⁵ Atillâ Çetin, "Sicill-i Ahvâl Defterleri ve Dosyaları Hakkında Bir Araştırma", *Vakıflar Dergisi* 29 (2005), 89.

⁶ Carter V. Findley, *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform Bâbîâli (1789-1922)*, çev. Latif Boyacı- İzzet Akyol, (İstanbul: İz Yayıncılık, İstanbul, 1994), 228.

⁷ Kolektif, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, (İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2010) 237.

⁸ "Manisa", *Yurt Ansiklopedisi*, (İstanbul: Anadolu Yayıncılık A.Ş., 1982-1983), 8/5537.

⁹ Çağatay Uluçay, "Manisa", *İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970) 7/291.

¹⁰ Salname-i Vilayet-i Aydın, Aydın: İzmir Aydın Vilayeti Matbaası 1321, 283-321.

Sıbyan Mektebi ve İptidai Mektebi

Abbâsîler devrinde “küttâb” adıyla anılan mekteplere Karahanlılar veya Selçuklular’da “sıbyan mektebi” denildiği ve Osmanlılar’da da bu ismin kullanıldığı da bilinmektedir. Osmanlılar zamanla bu mektepleri çeşitli isimlerle anmışlardır.¹¹ Sıbyan Mektebi’nde genel olarak din, dil, okuma-yazma vb. dersler verilmiştir.¹²

Tanzimat Dönemi’nde kurulan Meclis-i Maarif-i Muvakkat, 1838’deki tarihli rapor ile çalışmalarına başlamış ve sıbyan mekteplerinin ıslahıyla ilgili de layiha hazırlamıştır.¹³ II. Abdülhamid döneminde ibtidâî mekteplerinin açılmasıyla sıbyan mektebi tabiri kullanılmamaya başlamıştır. Sıbyan Mektebi’nin yerini ise “mekâtib-i ibtidâiyye” almaya başlamıştır.¹⁴ 1296/ 1878 yılı Aydın vilayeti salnamesinde Manisa kazasındaki sıbyan mekteplerinin sayısı 25 idi.¹⁵

Rüşdiye Mektebi

Sivil bürokrasinin oluşması ile usta çırak ilişkilerinin başka eğitim kurumu içinde yetiştirilme süreci II. Mahmud zamanında Mekteb-i Maarifi Adliye ve Mekteb-i Ulum-ı Edebiye ile başlamıştır. Bu iki okulun, “Rüşdiye” okullarının ilk örnekleri olarak kabul edildiği de bilinmektedir.¹⁶ Rüşdiye Mektebi’nde 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile din, tarih, spor, matematik, dil vb. derslerin verilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁷

1900 tarihli Maarif Nezareti Salnamesi’ne göre Saruhan Sancağı’na bağlı olarak Akhisar Rüşdiye Mektebi, Alaşehir Rüşdiye Mektebi, Demirci Rüşdiye Mektebi, Salihli Rüşdiye Mektebi, Soma Rüşdiye Mektebi, Kırkağaç Rüşdiye Mektebi, Kasaba Rüşdiye Mektebi, Kula Rüşdiye Mektebi ile Gördüs Rüşdiye Mektebi bulunmaktadır.¹⁸

İdadi Mektebi

İdadi Mektebi yüksek okullara “hazırlayıcı okul”¹⁹ anlamına gelmektedir. İdâdî teriminin bir ortaöğretim kurumu olarak bilinmeye başlanması, 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi’nin yayınlanmasından sonradır.²⁰

¹¹ Cahit Baltacı, “Mektep”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 15 Mayıs 2025).

¹² Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), 57.

¹³ Ahmet Vurgun, “19. Yüzyıl Türkiye’inde Eğitimde Modernleşme Atağı: II. Mahmud ve Tanzimat Döneminde Eğitime Bakış”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum* 13/37 (2024), 198.

¹⁴ Baltacı, “Mektep”, s.7

¹⁵ İbrahim İnci, Burcu Özdemir, “XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu’nda İlköğretimle İlgili Gelişmelerin Manisa’ya Yansımaları”, *Mecmua* 6/11 (2021), 265.

¹⁶ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993), 63.

¹⁷ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, 93-94.

¹⁸ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1318, 1097-1100.

¹⁹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2009, “i’dâdî”, 409.

²⁰ Ertan Gökmen, “Aydın Vilayeti İdâdî Mektepleri”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*, 23 (2008), 102.

Eskiden tahsil dereceleri sıbyan, rüşdiye ve dâr-ül- fûnun isimleriyle üç derece iken Saffet Paşa'nın Maarif Nazırlığı zamanında çıkarılan (1869) tarihli nizamname ile rüşdiyenin üstünde olmak üzere idadi mektepleri de vücuda getirilmiştir.²¹ İdadi Mektebi'nde 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile dil, tarih, hukuk, ekonomi vb. derslerin verilmesi kararlaştırılmıştır.²² 1901 tarihli Maarif Nezareti Salnamesi'ne göre Saruhan'da Saruhan İdadi Mektebi bulunmaktadır.²³

Medrese

Medrese, Arapça ders okunacak yer, talebenin içinde oturup ders okuduğu bina mânasına da gelir.²⁴ Osmanlılarda ilk medrese, (1330 M.)'de Gazi Orhan Bey tarafından *İznik*'de yapılmış ve buraya ilk müderris olarak Şerefüddin Davud-i Kayseri tâyin edilmiştir.²⁵ Medreselerde din, hesap, felsefe ile alakalı dersler verilmiştir.²⁶

1903 tarihli Maarif Nezareti Salnamesi'ne göre Saruhan Sancağı'na bağlı Manisa Kazası'nda Hüsrev Ağa Medresesi, Alay Bey Medresesi, Dilşikar Medresesi, Hindistanîye Medresesi, Türbe Camii Medresesi, Çırascağız (?) Medresesi, Müslim Medresesi, Göktaşlı Medresesi, Derviş Ali Medresesi, İbrahim Çelebi Medresesi, İvaz Medresesi, Sultan Medresesi, Sultan Civarı Medresesi, Muradiye Medresesi, Sinan Bey Medresesi, Esadiye Medresesi, Ali Bey Medresesi, Hacı Abdullah Efendi Medresesi, Attar Hoca Medresesi, İhsaniye Medresesi, İki Lüle Medresesi, Kütük Medresesi, Yeni Camii Medresesi ile Lala Paşa Medresesi bulunmaktadır.²⁷

Manisa Doğumlu Memurların Eğitim Durumu

Manisa doğumlu memurlar (1879-1909) ile ilgili olarak Devlet Arşivleri'nde 123 kayıt bulunmaktadır. 3 memur ile ilgili bilgilerin ise aynı olduğu tespit edilmiştir. Devlet Arşivleri'nde ayrıca BOA.DH.SAİD.d 92/389 numaralı belgede ise Tahir Efendi'nin Manisa doğumlu olarak belirtilmesine rağmen belgenin sağ tarafında iptal edildiği belirtilmiş ve üzeri çizilmiştir. Çalışmada incelenen memurlardan bir kısmı XIX. yüzyıldan

²¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1983), "İdadi", 34.

²² Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, 115.

²³ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1319, 391.

²⁴ Pakalın, "Medrese", s.436.

²⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014) 1.

²⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, 26-28.

²⁷ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, İstanbul: Asır Matbaası, 1321, 371.

önce açılmış olan Medrese²⁸, Sıbyan Mektebi²⁹ ile Enderun-ı Hümayun³⁰ gibi okullarda eğitim görmüş; diğer kısmı ise XIX. yüzyıldan itibaren açılmaya başlanan, yeni tarz İptidai Mektebi³¹, Rüşdiye Mektebi³², Darümuallimin³³, İdadi Mektebi³⁴, Mekteb-i Harbiye-i Şahane³⁵, Mekteb-i Sultani³⁶, Mekteb-i Mülkiye³⁷, Hendese-i Mülkiye-i Şahane, Mekteb-i Tıbbiye³⁸, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye³⁹, Hukuk Mektebi, Dersaadet Rum Patrikhanesi Mektebi, Milli Mektep, Musevi Mektebi, Alliance İsraillet Mektebi⁴⁰, Or Yehuda Ziraat Mektebi⁴¹, Kavanin Dershanesi ile Mekatib-i Adiye⁴² gibi okullarda eğitim görmüştür. Bazı

²⁸ Medrese, tıp, matematik, din vb. derslerin verildiği eğitim kurumudur. Osmanlı döneminde medreseler ile ilgili olarak bkznz. Mehmet İpşirli, “Medrese”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 15 Mayıs 2025).

²⁹ Sıbyan Mektebi çocukların küçük yaşlardan itibaren eğitim görmeye başladığı okuldur. Sıbyan Mektebi’ne mahalle mektebi de denilmektedir. Sıbyan Mektebi’nde Kuran-ı Kerim, alfabe, gramer vb. dersler verilmiştir. Bknz. A. Zeki Memioğlu, “İmparatorluktan Cumhuriyete İlk Öğretimimiz”, *Atatürk Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 10/21 (2003), 241-252.

³⁰ Enderun-ı Hümayun devlet adamı yetiştirmek için kurulan bir okuldur. Edirne Sarayı, İbrahim Paşa Sarayı gibi saraylarda eğitim gören öğrencilerin bazıları Enderun-ı Hümayun için seçilmiştir. Enderun-ı Hümayun’da eğitim çeşitli birimler içinde yürütülmüştür. Bknz. Ülker Akkutay, *Enderun Mektebi*, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1984

³¹ İptidai Mektebi batı tarzında ilköğretim seviyesinde açılmış olan okullardır. Bkz. Hasan Ali Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1974), 128.

³² Rüşdiye Mektebi İptidai Mektebi ile İdadi Mektebi arasında yer alan bir mekteptir. II. Mahmud döneminden itibaren Rüşdiye Mektebi adı altında Mekteb-i Maarif-i Adliye ile Mekteb-i Ulum-ı Edebiye isimli iki okul açılmıştır. Rüşdiye Mektebi günümüzde ortaokul seviyesine denk gelmektedir. Bknz. Cemil Öztürk, “Rüşdiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 15 Mayıs 2025).

³³ Darümuallimin Rüşdiye Mektebi’ne öğretmen yetiştirmek için 1848 yılında açılmıştır. Bknz. Cemil Öztürk, “Darümuallimin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 15 Mayıs 2025).

³⁴ İdadi Mektebi Rüşdiye Mektebi’nin üzerinde yer alan bir mekteptir. İdadi Mektebi ilk olarak Sultan Abdülaziz döneminde açılmıştır. Bknz. Abdurrahman Gülmez, “Osmanlı Devleti’nde İdadiler”, *Uluslararası Alan Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2021), 106-131.

³⁵ Mekteb-i Harbiye-i Şahane II. Mahmud Dönemi’nde Yeniçeri Ocağı’nın ortadan kaldırılmasından sonra kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye’nin asker ihtiyacının karşılanması için açılmıştır. Bknz. Nuray Bilgin, “Osmanlı Devleti’nde Mekteb-i Harbiye”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3/53 (2021), 133-154.

³⁶ Mekteb-i Sultani 1868 yılında açılmıştır. Mekteb-i Sultani’nin eğitim sistemi Fransız Eğitim Sistemi’ne uygun olarak belirlenmiştir. Mekteb-i Sultani’de eğitim karma eğitim şeklindeydi. Müslim ve gayrimüslim öğrenciler bir arada eğitim görmüştür. Bknz. Adnan Şişman, “Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 15 Mayıs 2025).

³⁷ Mekteb-i Mülkiye idari alan ile ilgili görevlileri yetiştirmek için 1859 yılında açılmıştır. Bknz. Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*. 1-2 Cilt, (İstanbul: Eser Matbaası, İstanbul, 1977), 594-619.

³⁸ Mekteb-i Tıbbiye II. Mahmud döneminde batı tarzında tıp eğitimi verilmesi için açılmıştır. Bknz. Nil Sarı, “Mekteb-i Tıbbiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 15 Mayıs 2025).

³⁹ Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye sivil olarak Türkçe tıp eğitimi verilmesi için 1867 yılında açılmıştır. Bknz. Ekrem Kadri Unat ve Mustafa Samastı, “*Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye*”, I. Türk Tıp Tarihi Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, 113-126.

⁴⁰ Alliance İsraillet Mektebi Fransa’da XIX. Yüzyıl’da kurulmuştur. Osmanlı Devleti’nde de birçok Alliance İsraillet Mektebi’nin açıldığı da bilinmektedir. Bknz. Musa Kılıç, “Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Bürokrasisinde Yahudi Memurlar”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 31 (2012), 129-156.

⁴¹ Or Yehuda Ziraat Mektebi Akhisar’da tarım okulu olarak 1899 yılında açılmıştır. Bknz. Ahmet Asker, “Savaş Yıllarında Akhisar’da Bir Ziraat Okulu: Or Yehuda”, *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 15/3 (2017), 49-68.

⁴² Mekatib-i Adiye ismindeki okullar sıradan mektepler anlamındadır.

memurların da Muallim-i Mahsus⁴³ olarak adlandırılan özel hocalar aracılığıyla eğitim gördükleri anlaşılmaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Manisa doğumlu memurlarla alakalı belgeler ile XIX. Yüzyıl'da Manisa doğumlu memurların büyük çoğunluğu Sıbyan Mektebi, Medrese ile Rüşdiye Mektebi'nde eğitim gördüğü tespit edilmiştir; yüksek eğitim kurumlarında ise az sayıda memur eğitim görmüştür. XIX. Yüzyıl'da Manisa doğumlu memurlar genellikle taşrada bulunan eğitim kurumlarında ders almış; bundan dolayı az sayıda memur yüksek eğitim kurumlarında ders almıştır. Manisa doğumlu memurların eğitim durumu ise aşağıdaki tabloda sırasıyla incelenecektir.

Tablo 1: Manisa Doğumlu Memurların Eğitim Durumu

Memurun İsmi	Eğitim Durumu	Dil (Lisan) Bilgisi
Necip Efendi ⁴⁴	Sıbyan Mektebi'nde Mukaddema-i Ulum ve Muallim-i Mahsus'tan ise Arapça, Farsça, Fenn-i Hesab, Coğrafya ve Tarih derslerini okumuştur.	Türkçe okuryazar
Hacı Osman Efendi ⁴⁵	Mekatib-i Adiye'de eğitim görmüştür. Mekatib-i Adiye'de gördüğü dersler hakkında bilgi bulunmamaktadır.	Türkçe okuryazar
Halil Akif Efendi ⁴⁶	İptidaiye Mektepleri'nde Mebadi-i Ulum ve camilerde ders veren hocalardan ise derslerini almıştır.	Türkçe okuryazar
Antaş Efendi ⁴⁷	Dersaadet Rum Patrikhanesi Mektebi'nde Fenn-i Hesab, Tarih, Coğrafya ve Muallim-i Mahsus'tan Sarf derslerini okumuştur.	Türkçe okuryazar
Hüseyin Mazhar Efendi ⁴⁸	Sıbyan Mektebi'nde Mukaddemat-ı Ulum-u Diniye dersini almıştır.	Türkçe okuryazar
Mehmet Alaettin Efendi ⁴⁹	Nişancı Paşa İptidai Mektebi'nde Mebadi-i Ulum-u Diniye ve Hüsrev Ağa Medresesi'nde Yusuf Efendi'den derslerini alarak icazetname almıştır.	Türkçe ve Arapça okuryazar
Mehmet Kamil Efendi ⁵⁰	Sıbyan Mektebi'nde Mukaddema-i Ulum-u Diniye ile	Türkçe okuryazar

⁴³ Muallim-i Mahsus; “özel hoca” anlamındadır. Muallim-i mahsus olarak adlandırılan hocalar okullar haricinde bazı memurlara çeşitli dersler vermiştir.

⁴⁴ BOA.DH.SAİD.d. 3/108.

⁴⁵ BOA.DH.SAİD.d. 3/616.

⁴⁶ BOA.DH.SAİD.d. 113/149.

⁴⁷ BOA.DH.SAİD.d. 37/493.

⁴⁸ BOA.DH.SAİD.d. 4/94.

⁴⁹ BOA.DH.SAİD.d. 83/153.

⁵⁰ BOA.DH.SAİD.d. 43/21.

	Medrese’de Arapça ve Farsça derslerini almıştır.	
Mehmet Salim Efendi ⁵¹	Manisa Medresesi’nde Sarf u Nahv, Mantık ve Farsça derslerini; Hüseyin Hilmi Efendi’den ise icazetname almıştır.	Mehmet Salim Efendi ile ilgili belgede okuryazar, aşına vb. olduğu diller hakkında bilgi bulunmamaktadır.
Hüseyin Vehbi Efendi ⁵²	Sıbyan Mektebi’nde Mukaddema-i Ulum ve Enderun Mektebi’nde Arapça, Farsça ve Hesap derslerini almıştır.	Türkçe okuryazar
Ali Rıza Efendi ⁵³	Sıbyan Mektebi’nde Mukaddema-i Ulum ve Manisa’da Hatuniye Medresesi’nde Sarf u Nahv-ı Arabi derslerini almıştır.	Türkçe okuryazar
Mustafa Efendi ⁵⁴	Sıbyan Mektebi’nde Mukaddema-i Ulum-u Diniye ve Medrese’de Arapça ile Farsça dilleriyle alakalı dersler verilmiştir.	Türkçe okuryazar
Ahmet Hulusi Efendi ⁵⁵	Sıbyan Mektebi’nde ve Özel Hocalar’dan Arapça gibi dersler almıştır.	Türkçe ve Arapça okuryazar. Rumca söyler.
Mehmet Emin Efendi ⁵⁶	Sıbyan Mektebi’nde Mukaddema-i Ulum ve İki Lüleli Medresesi ile Fatih Camii’nde Yusuf Ziya Efendi ile Alaettin Efendi’den Sarf u Nahv-ı Arabi, Mantık, Kelam, Fıkıh, Hadis-i Şerif, Mani, Gülistan, Divan-ı Hafız derslerini alarak Arapça’dan icazetname almıştır. Darülmuallimin Mektebi’nde eğitim görmüştür.	Türkçe, Farsça ve Arapça hem konuşur hem de okuryazardır.
Abdülvahhap Efendi ⁵⁷	Atik Mülkiye Mektebi’nde sürekli verilen Ulum ve Fünun derslerini okuyup şهادetname almıştır.	Türkçe okuryazar
Hararoz Ağa ⁵⁸	Milli Mektep’te Ermenice okumuştur	Türkçe ve Rumca konuşur.
Tahir Efendi ⁵⁹	Demirci İptidai Mektebi’nde Mukaddema-i Ulum-u Diniye, Sarf u Nahv-ı Arabi, Fıkıh-ı Şerif ve Farsça derslerini almıştır.	Türkçe ve Fransızca okuryazar

⁵¹ BOA.DH.SAİD.d. 7/819.

⁵² BOA.DH.SAİD.d. 14/133.

⁵³ BOA.DH.SAİD.d. 22/485.

⁵⁴ BOA.DH.SAİD.d. 84/413.

⁵⁵ BOA.DH.SAİD.d. 57/463.

⁵⁶ BOA.DH.SAİD.d. 93/415.

⁵⁷ BOA.DH.SAİD.d. 10/123.

⁵⁸ BOA.DH.SAİD.d. 13/485.

⁵⁹ BOA.DH.SAİD.d. 92/385.

Mehmet Raşit Efendi ⁶⁰	Manisa İptidai Mektebi'nde Mukaddema-i Ulum-u Diniye ve Medrese'de Sarf u Nahv-ı Arabi, Mantık, Fıkıh-ı Şerif, Tuhfe-i Vehbi, ve Gülistan okumuştur.	Türkçe okuryazar. Arapça ve Fransızca konuşur.
Enveri Efendi ⁶¹	İptidai Mektebi ve Medreselerde okumuştur.	Türkçe okuryazar
Mehmet Ziyaettin Bey ⁶²	Sıbyan Mektebi'nde Mebadi-i Ulum-u Diniye, Rüşdiye Mektebi'nde sıralı olarak belirtilen Fünun ve Fenn-i Defter, Arapça, Farsça derslerini de okumuştur	Türkçe okuryazar
Mehmet Emin Efendi ⁶³	Sıbyan Mektebi'nde Mebadi-i Ulum-u Diniye ve derslerini alarak icazetname almıştır.	Mehmet Emin Efendi ile ilgili belgede okuryazar, aşına vb. olduğu diller hakkında bilgi bulunmamaktadır.
Mehmet Asım Efendi ⁶⁴	Sıbyan Mektebi'nde Mebadi-i Ulum-u Diniye ve Medrese'de Arapça ile Farsça derslerini okumuştur.	Türkçe okuryazar
Mehmet Hulusi Efendi ⁶⁵	Manisa Sıbyan Mektebi'nde Mukaddemat-ı Ulum ve Medrese'de Arapça, Manisa Rüşdiye Mektebi'nde ise sıralı dersleri almıştır.	Türkçe okuryazar
Mustafa Sıtkı Efendi ⁶⁶	Demirci Sıbyan Mektebi'nde Kuran-ı Kerim ile Mukaddemat-ı Ulum derslerini almıştır. Damad-ı Cedid İbrahim Paşa Medresesi'nde Köse Ahmet Efendi'nin dersine devam ederek icazetname almıştır.	Türkçe ve Arapça okuryazar
Mehmet Hıfzı Efendi ⁶⁷	Sıbyan Mektebi'nde Mukaddema-i Ulum-u Diniye, Manisa Rüşdiye Mektebi'nde Fünun, Muallim-i Mahsus'tan ile Farsça derslerini okumuştur.	Türkçe okuryazar. Farsça'ya aşınadır. Rumca ve konuşur.
Ethem Efendi ⁶⁸	Manisa Sıbyan Mektebi'nde Mukaddemat-ı Ulum, Manisa Rüşdiye Mektebi'nde Ulum ve Fünun okuyarak şهادetname almıştır.	Ethem Efendi ile ilgili belgede okuryazar, aşına vb. olduğu diller hakkında bilgi bulunmamaktadır.

⁶⁰ BOA.DH.SAİD.d. 92/233.

⁶¹ BOA.DH.SAİD.d. 37/201.

⁶² BOA.DH.SAİD.d. 22/103.

⁶³ BOA.DH.SAİD.d. 112/135.

⁶⁴ BOA.DH.SAİD.d. 35/411.

⁶⁵ BOA.DH.SAİD.d. 93/307.

⁶⁶ BOA.DH.SAİD.d. 86/387.

⁶⁷ BOA.DH.SAİD.d. 99/431.

⁶⁸ BOA.DH.SAİD.d. 107/169.

Mehmet Tahir Efendi ⁶⁹	Mahalli İptidai Mektebi'nde Mukaddemat-ı Ulum ve Hatuniye Medresesi'nde Arapça ile Farsça gibi dersleri görmüştür.	Türkçe okuryazar
Ömer Sait Bey ⁷⁰	Eyüp Rüşdiye Mektebi, Camiilerde ve Muallim-i Mahsus'tan Fıkh-ı Şerif, Mantık, Farsça, Fenn-i Hesab, Cebir, Hendese, Coğrafya, Heyet ve Fransızca; Bab-ı Ali'de Kavanin Dershanesi'nde Kavanin ile Nizam-ı derslerini okumuştur.	Türkçe okuryazar
Mehmet Tahir Efendi ⁷¹	Sıbyan Mektebi'nde Mukaddema-i Ulum ve Medrese'de Arapça ve Farsça derslerini almıştır.	Türkçe okuryazar
Mustafa Efendi ⁷²	Sıbyan Mektebi, Rüşdiye Mektebi ile Medrese'de ders görmüştür.	Türkçe ve Arapça okuryazar
Hasan Ali Efendi ⁷³	Sıbyan Mektebi'nde Mukaddema-i Ulum ve Muallim-i Mahsus'tan Arapça, Farsça ile Fenn-i Hesab derslerini almıştır.	Türkçe okuryazar
İsmail Hakkı Efendi ⁷⁴	Sıbyan Mektebi'nde Mukaddema-i Ulum ve Rüşdiye Mektebi'nde Fünun dersini aldıktan sonra şهادetname almıştır.	Türkçe okuryazar
Kamil Efendi ⁷⁵	Medrese'de Sarf u Nahv dersini almıştır	Türkçe okuryazar
Ahmet Esat Efendi ⁷⁶	Sıbyan Mektebi'nde Mukaddema-i Ulum, Muradiye Medresesi, Türbe Medresesi ile Rüşdiye Mektebi'nde Ulum ve Fünun derslerini görmüştür.	Türkçe okuryazar
Ali Remzi Efendi ⁷⁷	İptidai Mektebi ve Rüşdiye Mektebi'nde ders görmüştür	Türkçe okuryazar. Arapça ve İtalyanca söyler.
Mehmet İzzet Efendi ⁷⁸	Rüşdiye Mektebi'nde okumuştur	Türkçe okuryazar
Mehmet Fethi Efendi ⁷⁹	Sıbyan Mektebi'nde Mukaddema-i Ulum ve Rüşdiye	Mehmet Fethi Efendi ile ilgili belgede okuryazar, aşina vb. olduğu

⁶⁹ BOA.DH.SAİD.d. 198/139.

⁷⁰ BOA.DH.SAİD.d. 1/1012.

⁷¹ BOA.DH.SAİD.d. 160//413.

⁷² BOA.DH.SAİD.d. 64/205.

⁷³ BOA.DH.SAİD.d. 9/853.

⁷⁴ BOA.DH.SAİD.d. 7/933.

⁷⁵ BOA.DH.SAİD.d. 138/243.

⁷⁶ BOA.DH.SAİD.d. 7/19.

⁷⁷ BOA.DH.SAİD.d. 61/17.

⁷⁸ BOA.DH.SAİD.d. 71/453.

⁷⁹ BOA.DH.SAİD.d. 172/9.

	Mektebi'nde sıralı dersleri okumuştur.	diller hakkında bilgi bulunmamaktadır.
Ahmet Ferdi Efendi ⁸⁰	Manisa Sıbyan Mektebi'nde Mukaddema-i Ulum, Rüşdiye Mektebi'nde Fünun ve Medrese'de Arapça ile Farsça derslerini görmüştür.	Türkçe okuryazar
Mehmet Saim Efendi ⁸¹	Manisa Sıbyan Mektebi'nde Mukaddema-i Ulum, Rüşdiye Mektebi, Medrese, Bursa İdadi Mektebi ile Mekteb-i Harbiye-i Şahane'de sıralı dersleri okumuştur.	Türkçe okuryazar
Mehmet Nazif Efendi ⁸²	Sıbyan Mektebi'nde Mukaddema-i Ulum dersini aldıktan sonra Manisa Rüşdiye Mektebi'nde sürekli verilen dersleri okuyup şهادetname almıştır.	Türkçe okuryazar
Ahmet Hamdi Efendi ⁸³	Mahalli İptidai Mektebi ve Rüşdiye Mektebi'nde sıralı olan dersleri okumuştur.	Türkçe okuryazar
Ali Rıza Efendi ⁸⁴	Sıbyan Mektebi'nde Mukaddema-i Ulum ve Manisa Rüşdiye Mektebi'nde sürekli verilen dersleri okuyup şهادetname almıştır.	Türkçe okuryazar
Mehmet Sadık Efendi ⁸⁵	İptidai Mektebi ve Rüşdiye Mektebi'nde sıralı dersleri aldıktan sonra şهادetname almıştır.	Türkçe okuryazar
Ahmet Nazif Efendi ⁸⁶	Manisa Sıbyan Mektebi'nde Mukaddema-i Ulum, Rüşdiye Mektebi'nde ise sıralı dersleri okuyup şهادetname almıştır.	Türkçe okuryazar
Hüseyin Hüsnü Efendi ⁸⁷	Manisa İptidai Mektebi'nde Kuran-ı Kerim'i ezberlemiş; Mekteb-i Rüşdi-i Mülkiye'de okumuştur.	Türkçe okuryazar
Fevzi Efendi ⁸⁸	Sıbyan Mektebi'nde Mukaddemat-ı Ulum dersini öğrendikten sonra şهادetname almıştır. Medrese ile Mekteb-i Sultani de eğitim görmüştür.	Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca ve Rumca hem konuşup hem de okuyup yazmaktadır.

⁸⁰ BOA.DH.SAİD.d. 106/457.

⁸¹ BOA.DH.SAİD.d. 129/93.

⁸² BOA.DH.SAİD.d. 8/545.

⁸³ BOA.DH.SAİD.d. 123/339.

⁸⁴ BOA.DH.SAİD.d. 8/585.

⁸⁵ BOA.DH.SAİD.d. 122/67.

⁸⁶ BOA.DH.SAİD.d. 176/475.

⁸⁷ BOA.DH.SAİD.d. 102/251.

⁸⁸ BOA.DH.SAİD.d. 108/269.

	Mekteb-i Sultani'den de Edebiyat Şehadetnamesi'ni almıştır.	
Ahmet Hulusi Efendi ⁸⁹	Rüşdiye Mektebi'nde bazı dersleri okumuştur.	Türkçe okuryazar
Rıza Efendi ⁹⁰	Sıbyan Mektebi ve Rüşdiye Mektebi'nde eğitim almıştır.	Türkçe okuryazar
Ahmet Nazif Efendi ⁹¹	Manisa Sıbyan Mektebi'nde Mukaddema-i Ulum-u Diniye ve Hüseyiye Medresesi'nde ders görmüştür.	Türkçe okuryazar
Ali Rıza Efendi ⁹²	Cami-i Kebir Mektebi'nde Mukaddemat-ı Ulum ve Manisa Rüşdiye Mektebi'nde Ulum ile Fünun derslerini almıştır.	Ali Rıza Efendi ile ilgili belgede okuryazar, aşına vb. olduğu diller hakkında bilgi bulunmamaktadır.
Mehmet Hilmi Efendi ⁹³	Sıbyan Mektebi'nde Mukaddema-i Ulum ve Manisa Rüşdiye Mektebi'nde sürekli verilen dersleri okuyarak şehadetname almıştır.	Türkçe okuryazar
Süleyman Efendi ⁹⁴	Mahalli Sıbyan Mektebi'nde Mukaddemat-ı Ulum ve İzmir Rüşdiye Mektebi'nde ile Gülistan derslerini almıştır.	Türkçe okuryazar
Mehmet Hilmi Efendi ⁹⁵	Manisa Sıbyan Mektebi'nde Mukaddemat-ı Ulum ve Rüşdiye Mektebi'nde sıralı dersleri Ulum ile Fünun derslerini okuyarak şehadetname almıştır.	Türkçe okuryazar
Ömer Lütfi Efendi ⁹⁶	Mahalli İptidai Mektebi'nde Mukaddemat-ı Ulum dersini okumuştur.	Türkçe okuryazar
Mehmet Tevfik Efendi ⁹⁷	Sıbyan Mektebi'nde Mukaddema-i Ulum-u Diniye ve Medrese'de Arapça ile Farsça okumuştur	Türkçe okuryazar
Mustafa Tevfik Efendi ⁹⁸	Manisa İptidai Mektebi'nde Mukaddemat-ı Ulum-u Diniye ve Rüşdiye Mektebi'nde sıralı dersleri okumuştur.	Mustafa Tevfik Efendi ile ilgili belgede okuryazar, aşına vb. olduğu diller hakkında bilgi bulunmamaktadır.

⁸⁹ BOA.DH.SAİD.d. 123/187.

⁹⁰ BOA.DH.SAİD.d. 57/7.

⁹¹ BOA.DH.SAİD.d. 98/185.

⁹² BOA.DH.SAİD.d. 108/165.

⁹³ BOA.DH.SAİD.d. 8/397.

⁹⁴ BOA.DH.SAİD.d. 49/73.

⁹⁵ BOA.DH.SAİD.d. 105/197.

⁹⁶ BOA.DH.SAİD.d. 144/65.

⁹⁷ BOA.DH.SAİD.d. 126/303.

⁹⁸ BOA.DH.SAİD.d. 132/265.

Mahmut Efendi ⁹⁹	Manisa Yaya (?) Karyesi İptidai Mektebi ile Manisa Rüştîye Mektebi'nde sıralı dersleri, Medrese'de ise Arapça okumuştur.	Türkçe okuryazar
Mehmet Faik Efendi ¹⁰⁰	Rüşdiye Mektebi'nde ve Mülkiye İdadiyesi'nde sıralı dersleri okumuştur.	Türkçe okuryazar
Mehmet Hilmi Efendi ¹⁰¹	Manisa Sıbyan Mektebi'nde Mukaddemat-ı Ulum ve Muradiye Medresesi'nde Arapça ile Farsça okumuştur.	Türkçe hem konuşur hem de okuyup yazabilmektedir.
İsmail Hakkı Efendi ¹⁰²	Sıbyan Mektebi ile Rüştîye Mektebi'nde okumuştur.	Türkçe okuryazar
Halil Şükrü Efendi ¹⁰³	Sıbyan Mektebi'nde Mukaddemat-ı Ulum-u Diniye ve Rüştîye Mektebi'nde Arapça, Farsça ile Fenn-i Hesab derslerini okumuştur.	Türkçe okuryazar
Mehmet Agah Efendi ¹⁰⁴	Sıbyan Mektebi'nde Mukaddema-i Ulum-u Diniye ve Rüştîye Mektebi'nde Arapça ile Farsça derslerini okumuştur	Türkçe okuryazar
Hüseyin Avni Efendi ¹⁰⁵	Manisa İptidai Mektebi, Mülkiye-i İdadiyesi ve Hendese-i Mülkiye-i Şahane'de okuyup ala derecede şهادetname almıştır.	Türkçe ve Fransızca okuryazar
Mehmet Şükrü Efendi ¹⁰⁶	Sıbyan Mektebi'nde Mukaddemat-ı Ulum ve Aydın Vilayeti Rüştîye Mektebi'nde Sarf u Nahv, Gülistan, Fenn-i Hesab ve Coğrafya okumuştur.	Türkçe okuryazar
İsmail Efendi ¹⁰⁷	Sıbyan Mektebi'nde Mukaddema-i Ulum ve Rüştîye Mektebi ile İdadi Mektebi'nde sıralı dersleri almıştır.	Türkçe okuryazar
İzzet Efendi ¹⁰⁸	İzmir Sıbyan Mektebi ile İdadi Mektebi'nde sıralı dersleri okumuştur	Türkçe okuryazar
Mehmet Hilmi Efendi ¹⁰⁹	Manisa İptidai Mektebi'nde sıralı dersleri ve Hatuniye Medresesi'nde Sarf u Nahv, Mantık ve Mani derslerini almıştır.	Mehmet Hilmi Efendi ile ilgili belgede okuryazar, aşına vb. olduğu diller hakkında bilgi bulunmamaktadır.

⁹⁹ BOA.DH.SAİD.d. 191/103.

¹⁰⁰ BOA.DH.SAİD.d. 139/181.

¹⁰¹ BOA.DH.SAİD.d. 74/417.

¹⁰² BOA.DH.SAİD.d. 193/17.

¹⁰³ BOA.DH.SAİD.d. 87/307.

¹⁰⁴ BOA.DH.SAİD.d. 39/159.

¹⁰⁵ BOA.DH.SAİD.d. 79/449.

¹⁰⁶ BOA.DH.SAİD.d. 114/267.

¹⁰⁷ BOA.DH.SAİD.d. 139/187.

¹⁰⁸ BOA.DH.SAİD.d. 130/397.

¹⁰⁹ BOA.DH.SAİD.d. 132/269.

Mahmud Nedim Efendi ¹¹⁰	Mahalli İptidai Mektebi, Rüşdiye Mektebi, Askeri İdadi Mektebi ile Mekteb-i Fünun-ı Harbiye-i Şahane’de okuyarak şehadetname almıştır.	Türkçe ve Fransızca
Mehmet Cemil Efendi ¹¹¹	Ula İptidai Mektebi’nde Mukaddema-i Ulum dersi ile şehadetname almıştır. Rüştiye Mektebi ve İdadi Mektebi’nde eğitim görmüştür. ¹¹²	Türkçe okuryazar
Hasan Fehmi Efendi ¹¹³	İptidai Mektebi ile Rüşdiye Mektebi’nde sıralı dersler ve Medrese’de Arapça ile Farsça okumuştur.	Türkçe okuryazar
Ali Haydar Efendi ¹¹⁴	Sıbyan Mektebi’nde Mukaddemat-ı Ulum ve Manisa Rüşdiye Mektebi’nde Sarf u Nahv-ı Arabi, Gülistan, Fenn-i Hesab ve Coğrafya okumuştur.	Türkçe okuryazar
Hüsamettin Efendi ¹¹⁵	Manisa Mekteb-i İdadi-i Mülkisi ile Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’de Ulum ve Fünun derslerini aldıktan sonra idadi dereceden Mülazemet Ruusu ve Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane’den 608 numaralı Tababet Diploması’nı almıştır.	Türkçe ve Fransızca okuryazar. Rumca konuşmaktadır.
Mehmet Şükrü Efendi ¹¹⁶	Sıbyan Mektebi’nde Mukaddema-i Ulum-u Diniye ve Alaşehir Rüşdiye Mektebi’nde Fünun dersini okuyarak şehadetname almıştır.	Türkçe okuryazar
Mehmet Salis Efendi ¹¹⁷	Rüşdiye Mektebi’nde sıralı dersleri almış ve Medrese’de eğitim görmüştür.	Türkçe okuryazar
Ahmet Mithat Efendi ¹¹⁸	Manisa Sıbyan Mektebi’nde Mukaddemat-ı Ulum ve Rüşdiye Mektebi’nde sıralı dersleri okuyup şehadetname almıştır.	Türkçe okuryazar
Süleyman Hilmi Efendi ¹¹⁹	Sıbyan Mektebi’nde Mukaddema-i Ulum-u Diniye, Medrese’de Sarf u Nahv, İzmir Rüşdiye Mektebi ve İdadi	Türkçe okuryazar

¹¹⁰ BOA.DH.SAİD.d. 153/145.

¹¹¹ BOA.DH.SAİD.d. 129/485.

¹¹² BOA.DH.SAİD.d. 129/485. numaralı belgede Rüştiye Mektebi’nin İdadi Mektebi’ne dönüştürülmüş olduğu tespit edilmiştir.

¹¹³ BOA.DH.SAİD.d. 129/279.

¹¹⁴ BOA.DH.SAİD.d. 116/269.

¹¹⁵ BOA.DH.SAİD.d. 140/99.

¹¹⁶ BOA.DH.SAİD.d. 127/5.

¹¹⁷ BOA.DH.SAİD.d. 104/192.

¹¹⁸ BOA.DH.SAİD.d. 151/95.

¹¹⁹ BOA.DH.SAİD.d. 88/15.

	Mülkisi'nde Arapça, Farsça, Hendese, Coğrafya, Kavaid-i Osmani, Hesap ve Tarih okumuştur.	
İsmail Cemal Efendi ¹²⁰	Sıbyan Mektebi'nde Mukaddemat-ı Ulum-u Diniye ve Rüşdiye Mektebi'nde Sarf u Nahv, Gülistan ve Fenn-i Hesap okumuştur.	Türkçe okuryazar
Mehmet Fuat Efendi ¹²¹	Manisa İptidai Mektebi ile Rüşdiye Mektebi'nde sıralı dersleri okuduktan sonra şهادetname almıştır.	Türkçe okuryazar
Mustafa Muharrem Efendi ¹²²	Mahalli Sıbyan Mektebi'nde Mukaddemat-ı Ulum-u Diniye ve Rüşdiye Mektebi'nde sıralı dersleri okumuştur. İzmir İdadi Mektebi'nde okuyarak karib-i ala dereceden şهادetname almıştır.	Türkçe ve Fransızca okuryazar
Hasan Salih Efendi ¹²³	Sıbyan Mektebi'nde Mukaddemat-ı Ulum-u Diniye ve Rüşdiye Mektebi'nde Sarf, Gülistan, Fenn-i Hesap ve Coğrafya derslerini okumuştur.	Türkçe okuryazar
Mustafa Muharrem Efendi ¹²⁴	Mahalli İptidai Mektebi, Rüşdiye Mektebi ile Aydın Vilayeti İdadi Mektebi'nde okuyarak karib-i ala dereceden şهادetname almıştır.	Türkçe okuryazar
İbrahim Ethem Efendi ¹²⁵	İptidai Mektebi ile Rüşdiye Mektebi'nde okumuştur.	Türkçe okuryazar
Osman Neşet Efendi ¹²⁶	Manisa Sıbyan Mektebi ile Rüşdiye Mektebi'nde okumuştur. Mekteb-i İdadi-i Mülkiye'ye girdikten sonra da dersleri okuduktan sonra aliyülâlâ derecede Mülazemet Ruusu almıştır.	Türkçe ve Fransızca okuryazar
Hüsnü Efendi ¹²⁷	İptidai Mektebi ile Rüşdiye Mektebi'nde okumuştur.	Türkçe okuryazar
Hristo Efendi ¹²⁸	Manisa Rum İptidai Mektebi, Rüşdiye Mektebi ile İzmir Rum İdadi Mektebi'nde eğitim görmüştür.	Türkçe ve Rumca okuryazar

¹²⁰ BOA.DH.SAİD.d. 86/247.

¹²¹ BOA.DH.SAİD.d. 101/77.

¹²² BOA.DH.SAİD.d. 71/57.

¹²³ BOA.DH.SAİD.d. 68/367.

¹²⁴ BOA.DH.SAİD.d. 71/295.

¹²⁵ BOA.DH.SAİD.d. 132/309.

¹²⁶ BOA.DH.SAİD.d. 99/161.

¹²⁷ BOA.DH.SAİD.d. 181/193.

¹²⁸ BOA.DH.SAİD.d. 110/93.

İbrahim Nazmi Efendi ¹²⁹	Sıbyan Mektebi'nde Mukaddemat-ı Ulum ve Kavala Kazası Rüşdiye Mektebi'nde sıralı dersleri okumuştur.	Türkçe okuryazar
Mehmet Emin Efendi ¹³⁰	Manisa İptidai Mektebi'nde sıralı dersleri okumuştur.	Mehmet Emin Efendi ile ilgili belgede okuryazar, aşına vb. olduğu diller hakkında bilgi bulunmamaktadır.
Hüseyin Avni Efendi ¹³¹	Menemen Sıbyan Mektebi'nde Mukaddemat-ı Ulum ve Manisa Rüşdiye Mektebi'nde sıralı dersleri okumuştur.	Türkçe okuryazar
Mehmet Emin Efendi ¹³²	Sıbyan Mektebi'nde Mukaddemat-ı Ulum ve Rüşdiye Mektebi'nde Sarf u Nahv, Gülistan, Fenn-i Hesab, Coğrafya ile Hendese derslerini okumuştur.	Türkçe okuryazar
Mehmet Arif Efendi ¹³³	Manisa İptidai Mektebi, Rüşdiye Mektebi, Aydın Mekteb-i İdadi-i Mülki ve Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'de sıralı dersleri okuyarak ala dereceden İdadi Şehadenamesi, karib-i ala dereceden Mülazemet Ruusu, karib-i ala dereceden ala şehadetnamesi almıştır.	Türkçe ve Fransızca hem konuşur hem de okuyup yazabilmektedir. Arapça ve Farsça'ya aşinadır.
Mustafa Hulusi Efendi ¹³⁴	Rüşdiye Mektebi'nde sıralı dersleri okumuş ve İdadi Mektebi'nde de ayrıca eğitim görmüştür.	Türkçe okuryazar
Yusuf Kenan Efendi ¹³⁵	Rüşdiye Mektebi ile Mekteb-i İdadi-i Mülkisi'nde sıralı dersleri okuyarak şehadetname almıştır.	Türkçe okuryazar
Hüseyin Hüsnü Efendi ¹³⁶	İptidai Mektebi'nde Mukaddemat-ı Ulum-u Diniye dersini aldıktan sonra şehadetname almıştır.	Hüseyin Hüsnü Efendi ile ilgili belgede okuryazar, aşına vb. olduğu diller hakkında bilgi bulunmamaktadır.
Osman Nuri Efendi ¹³⁷	Manisa İptidai Mektebi, Gördüs İptidai Mektebi ile Demirci İptidai Mektebi'nde Mukaddemat-ı Ulum ve Manisa İdadi Mektebi ile İzmir İdadi Mektebi'nde eğitim görmüştür.	Türkçe okuryazar. Fransızca'ya aşinadır.

¹²⁹ BOA.DH.SAİD.d. 135/127.

¹³⁰ BOA.DH.SAİD.d. 141/281.

¹³¹ BOA.DH.SAİD.d. 130/181.

¹³² BOA.DH.SAİD.d. 104/286.

¹³³ BOA.DH.SAİD.d. 112/351.

¹³⁴ BOA.DH.SAİD.d. 107/69.

¹³⁵ BOA.DH.SAİD.d. 129/483.

¹³⁶ BOA.DH.SAİD.d. 137/217.

¹³⁷ BOA.DH.SAİD.d. 134/367.

Hüseyin Hüsnü Efendi ¹³⁸	Sıbyan Mektebi'nde Mukaddemat-ı Ulum ve Rüşdiye Mektebi'nde Sarf u Nahv, Gülistan, Fenn-i Hesab, Coğrafya ile Hendese okumuştur.	Türkçe okuryazar
Mehmet Esat Bey ¹³⁹	Karaköy İptidai Mektebi'nde Mukaddemat-ı Ulum dersini almış; Rüşdiye Mektebi ile İzmir İdadi Mektebi'nde okumuş; İzmir İdadi Mektebi'nden aliyülâlâ derecede İdadi Şehadetnamesi, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'den ise aliyülâlâ derecede ala şehadetnamesi almıştır.	Arapça, Farsça, Fransızca ve Rumca'ya aşinadır.
Mehmet Abdi Efendi ¹⁴⁰	Sıbyan Mektebi'nde Mukaddema-i Ulum-u Diniye ve Dilşikar Medresesi'nde Arapça derslerini almıştır.	Türkçe okuryazar
Mehmet Ali Efendi ¹⁴¹	Sıbyan Mektebi'nde Mukaddemat-ı Ulum ve Muallim-i Mahsus'tan Arapça ve Farsça derslerini almış; İdadi Mülkisi'nde de eğitim görmüştür.	Türkçe okuryazar
Hayım Politi Efendi ¹⁴²	Musevi Mektebi'nde sıralı dersleri okumuştur.	Türkçe, Fransızca ve İngilizce okuryazardır.
Hasan Bedrettin Efendi ¹⁴³	Sıbyan Mektebi'nde Mukaddema-i Ulum ve Medrese'de Arapça ile Farsça okumuştur.	Türkçe okuryazar
Mehmet Ali Efendi ¹⁴⁴	Manisa İptidai Mektebi'nde sıralı dersleri okumuş; İdadi Mektebi'nde de eğitim görmüştür.	Türkçe okuryazar
Ahmet İhsan Efendi ¹⁴⁵	Manisa Sancağı İptidai Mektebi, Mekteb-i İdadi-i Mülki ile Hendese-i Mülkiye-i Şahane Mektebi'nde okuduktan sonra şehadetname almıştır.	Türkçe ve Fransızca okuryazar
Ahmet Rıfat Bey ¹⁴⁶	İptidai Mektebi ve Rüşdiye Mektebi'nde ders görmüş; Manisa İdadi Mektebi, İzmir İdadi Mektebi ile Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'de Ulum ve Fünun derslerini okuyup aliyülâlâ dereceden İdadi Şehadetnamesi ve	Türkçe okuryazar

¹³⁸ BOA.DH.SAİD.d. 87/257.

¹³⁹ BOA.DH.SAİD.d. 104/398.

¹⁴⁰ BOA.DH.SAİD.d. 131/29.

¹⁴¹ BOA.DH.SAİD.d. 149/407.

¹⁴² BOA.DH.SAİD.d. 116/179.

¹⁴³ BOA.DH.SAİD.d. 129/113.

¹⁴⁴ BOA.DH.SAİD.d. 122/261.

¹⁴⁵ BOA.DH.SAİD.d. 132/185.

¹⁴⁶ BOA.DH.SAİD.d. 144/69.

	ala dereceden Şehadetnamesi almıştır.	
Mehmet Şerif Bey ¹⁴⁷	Saruhan (?) İdadi Mektebi'nde ala derecede; Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'den karib-i ala derecede şehadetnameler almıştır.	Türkçe ve Fransızca hem konuşur hem de okuyup yazabilmektedir.
Ahmet Muammer Efendi ¹⁴⁸	Manisa İptidai Mektebi, Saruhan İdadi Mektebi, İzmir İdadi Mektebi ile Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de okuyarak aliyülâlâ derecede İptidai Mektebi Şehadetnamesi, aliyülâlâ derecede İdadi Şehadetnamesi ve 861 numaralı Tababet Diploması almıştır.	Arapça, Farsça'ya aşinadır. Türkçe ve Fransızca hem konuşur hem de okuyup yazabilmektedir.
Ali Kemal Efendi ¹⁴⁹	İptidai Mektebi'nde Mukaddema-i Ulum ve Bursa İdadi Mektebi, İzmir İdadi Mektebi ile Mekteb-i Hukuk'da Ulum ve Fünun derslerini almış; Manisa İdadi Mektebi ile İzmir İdadi Mektebi'nden ise Şehadetname, Mekteb-i Hukuk'dan ise aliyülâlâ dereceden Mezuniyet Ruusu almıştır.	Türkçe okuryazar
İbrahim Ethem Efendi ¹⁵⁰	Lala Paşa İptidai Mektebi'nde Mukaddemat-ı Ulum-u Diniye dersini okuduktan sonra aliyülâlâ derecede şehadetname almıştır.	İbrahim Ethem Efendi ile ilgili belgede okuryazar, aşına vb. olduğu diller hakkında bilgi bulunmamaktadır.
Mehmet Mecdettin Efendi ¹⁵¹	Sıbyan Mektebi'nde Mukaddemat-ı Ulum-u Diniye ve Beşiktaş Rüşdiye Mektebi'nde Arapça, Farsça ile Fenn-i Hesab derslerini almıştır.	Mehmet Mecdettin Efendi ile ilgili belgede okuryazar, aşına vb. olduğu diller hakkında bilgi bulunmamaktadır.
Hasan Hüseyin Efendi ¹⁵²	Sıbyan Mektebi'nde Mukaddemat-ı Ulum ve Muallim-i Mahsus'tan Arapça ve Farsça derslerini almıştır.	Türkçe okuryazar
Hasan Tahsin Efendi ¹⁵³	Manisa Kasabası Sıbyan Mektebi'nde Mukaddema-i Ulum dersini okuduktan sonra şehadetname almış; Manisa İdadi Mektebi'nde eğitim görerek sıralı dersleri görmüştür.	Türkçe okuryazar

¹⁴⁷ BOA.DH.SAİD.d. 185/17.

¹⁴⁸ BOA.DH.SAİD.d. 156/139.

¹⁴⁹ BOA.DH.SAİD.d. 163/425.

¹⁵⁰ BOA.DH.SAİD.d. 138/391.

¹⁵¹ BOA.DH.SAİD.d. 141/85.

¹⁵² BOA.DH.SAİD.d. 146/273.

¹⁵³ BOA.DH.SAİD.d. 174/121.

Mehmet Sadettin Bey ¹⁵⁴	Manisa İptidai Mektebi'nde Mebadi-i Ulum ve Manisa İdadi-i Mülki Mektebi, İzmir İdadi-i Mülki Mektebi ile Mekteb-i Fünun-ı Mülkiye'de Ulum ile Fünun derslerini aldıktan sonra aliyülâlâ dereceden İptidai Şehadetnamesi , ala dereceden ise Şehadetnamesi'ni almıştır.	Türkçe ve Fransızca hem konuşur hem de okuyup yazabilmektedir.
Ahmet Hikmet Bey ¹⁵⁵	İzmir İdadi Mektebi ile Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de eğitim görmüş; Şemsü'l-İrfan Mektebi Müdüriyeti tarafından seçilmiştir. Mekteb-i Mülkiye'de eğitim görerek şehadetname almıştır.	Türkçe ve Fransızca hem konuşup hem de okuyup yazabilmektedir.
Ali Efendi ¹⁵⁶	Mahalli İptidai Mektebi'nde Mukaddemat-ı Ulum dersini okuduktan sonra şehadetname almıştır.	Türkçe okuryazar
Aziz Efendi ¹⁵⁷	Sıbyan Mektebi'nde Mukaddemat-ı Ulum-u Diniye dersini aldıktan sonra Mekteb-i İdadi-i Mülki'de sıralı dersleri de okuduktan sonra şehadetname almıştır.	Aziz Efendi ile ilgili belgede okuryazar, aşına vb. olduğu diller hakkında bilgi bulunmamaktadır.
Ali Muzaffer Bey ¹⁵⁸	 (?)	Türkçe hem okuyup hem yazabilmektedir; Fransızca ise az derecede okuyup yazabilmektedir.
Kahraman Tahir Efendi ¹⁵⁹	Manisa Sıbyan Mektebi ile Mekteb-i İdadi-i Mülkisi'nde eğitim gördükten sonra aliyülâlâ dereceden şehadetname almıştır.	Kahraman Tahir Efendi ile ilgili belgede okuryazar, aşına vb. olduğu diller hakkında bilgi bulunmamaktadır.
Ahmet Muhtar Efendi ¹⁶⁰	Manisa'da Fevziye İptidai Mektebi'nde Mebadi-i Ulum dersini okuyup Şehadetname almış; Saruhan Sancağı Rüşdiye Mektebi ile İdadi Mülki Mektebi'nde sıralı dersleri aldıktan sonra Rüşdiye Şehadetnamesi ile karib-i ala dereceden İdadi Şehadetnamesi almıştır.	Ahmet Muhtar Efendi ile ilgili belgede okuryazar, aşına vb. olduğu diller hakkında bilgi bulunmamaktadır.

¹⁵⁴ BOA.DH.SAİD.d. 168/233.

¹⁵⁵ BOA.DH.SAİD.d. 184/241.

¹⁵⁶ BOA.DH.SAİD.d. 141/451.

¹⁵⁷ BOA.DH.SAİD.d. 161/339.

¹⁵⁸ BOA.DH.SAİD.d. 191/115.

¹⁵⁹ BOA.DH.SAİD.d. 195/97.

¹⁶⁰ BOA.DH.SAİD.d. 182/96.

Hasan Hulki Efendi ¹⁶¹	Manisa İptidai Mektebi, Rüşdiye Mektebi ile İzmir İdadi Mektebi'nde okuyarak ala dereceden şهادetname almıştır.	Türkçe okuryazar. Fransızca ve Rumca'ya aşınadır.
Nesim Mazliyah Efendi ¹⁶²	Manisa'da Alliance İsrail Mektebi ile Or Yehuda Ziraat Mektebi'nde eğitim gördükten sonra şهادetname almıştır.	Türkçe, Fransızca ve Musevice hem konuşup hem de okuyup yazabilmektedir.

Ahmet Muammer Efendi İptidai Mektebi Şهادetnamesi, İdadi Şهادetnamesi ile 861 numaralı tababet diplomasını almıştır. Ahmet Muammer Efendi'nin hem iptidai hem idadi hem de tababet diplomasını alması ile birçok okulda ders görmesiyle beraber eğitim seviyesi ileri bir seviyede olduğunu göstermiştir; böylece memuriyet hayatı boyunca kalifiyeli eleman olma ihtimalini de değerlendirebiliriz.

Fevzi Efendi ise Mekteb-i Sultani'de eğitim alan tek memurdur. Fevzi Efendi'nin Mekteb-i Sultani'de edebiyat şهادetnamesini alması diğer memurlardan ayrı olarak bu memurun önemini arz etmiştir; bu memurn Mekteb-i Sultani'de eğitim alması birçok dili konuşup yazabilmesine de imkan tanımıştır. Mekteb-i Sultani gibi önemli bir okulda eğitim görmesi merkez-taşra bağlamında değerlendirilebilir. Bu değerlendirme merkezde eğitim gören memurlar daha fazla imkana sahiptir; taşrada eğitim gören memurların eğitim imkanı ise daha sınırlıdır.

Manisa doğumlu memurlarla alakalı yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere memurların büyük çoğunluğunun okuryazar olduğu tespit edilmiş; memurların neredeyse tamamı ise Türkçe okuryazardır. Memurların bazıları Türkçe haricinde Arapça, Farsça Fransızca, Rumca, İngilizce ile Musevice dillerini okuyup yazmıştır. İki dil okuyup yazabilen 17 memur bulunmaktadır. 4 memur Türkçe ile Arapça; 12 memur Türkçe ile Fransızca; 1 memur da Türkçe ile Rumca dillerini okuyup yazabilmektedir. Üç dil okuyup yazabilen 3 memur bulunmaktadır. 1 memur Türkçe, Arapça ile Farsça; 1 memur Türkçe, Fransızca ile İngilizce; 1 memurun da Türkçe, Fransızca ve Musevice dillerini okuyup yazabilmektedir. 1 memur ise Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca ve Rumca olmak üzere beş dil okuyup yazabilmektedir.

Tablo da Manisa doğumlu memurların neredeyse tamamının eğitim görmüş olduğu okullar da tespit edilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere 61 memur Sıbyan Mektebi, 29 memur Medrese, memurların bir kısmı Sıbyan Mektebi ile Medrese'de eğitim görmüş; 37 memur

¹⁶¹ BOA.DH.SAİD.d. 176/417.

¹⁶² BOA.DH.SAİD.d. 185/164.

İptidai Mektebi, 61 memur Rüşdiye Mektebi, 23 memur İdadi Mektebi, 2 memur Hendese-i Mülkiye-i Şahane Mektebi, 2 memur Hukuk Mektebi, 1 memur Dersaadet Rum Patrikhanesi Mektebi, 1 memur Enderun-ı Hümayun, 1 memur Milli Mektep, 1 memur Kavanin Dershanesi, 1 memur Mekteb-i Sultani, 1 memur Cami-i Kebir Mektebi, 1 memur Musevi Mektebi, 1 memur Alliance İsraillet Mektebi ve Or Yehuda Ziraat Mektebi, 1 memur Mekteb-i Harbiye-i Şahane ve 1 memur Mekteb-i Rüşdi-i Mülkiye’de eğitim görmüştür. 7 memur ise muallim-i mahsus olarak belirtilen özel hocalardan ders almıştır.

Öte yandan memurların okudukları okullarda aldıkları dersler de belirtilmiştir. 24 memur Farsça, 24 memur Arapça, 22 memur Mukaddemat-ı Ulum, 20 memur Mukaddema-i Ulum, 14 memur Fünun, 11 memur Mukaddema-i Ulum-u Diniye, 11 memur Mukaddemat-ı Ulum-u Diniye, 10 memur Gülistan, 9 memur Coğrafya, 9 memur Ulum, 8 memur Sarf u Nahv, 5 memur Sarf u Nahv-ı Arabi, 4 memur Mebadi-i Ulum-u Diniye, 5 memur Mantık, 3 Memur Mebadi-i Ulum, 3 memur Tarih, 2 memur Sarf, 1 memur Kavanin ve Nizam, 1 memur Ermenice derslerini almıştır.

Tabloda görüldüğü üzere memurların birçoğunun Türkçe haricindeki dillere aşina olmadığı tespit edilmiştir. 10 memur çeşitli dillere aşinadır. Memurların aşina olduğu diller arasında Arapça, Farsça, Fransızca ve Rumca bulunmaktadır. 1 memur Arapça, 1 memur Farsça, 1 memur Fransızca, 1 memur da Rumca dillerine aşinadır. İki dile aşina olan beş memur bulunmaktadır. 3 memur Arapça ve Farsça, 1 memur Arapça ve Rumca, 1 memur da Fransızca ve Rumca dillerine aşinadır. Dört dile aşina olan 1 memur bulunmaktadır. 1 memur ise Arapça, Farsça, Fransızca ve Rumca dillerine aşinadır. İki memur da ayrıca Rumca ve İtalyanca dillerini söyleyebilmektedir.

Sonuç

Sicill-i Ahval kayıtları ile XIX. Yüzyıl’da memurlarla alakalı bilgilerin bulunmasından dolayı önemli arşiv kaynaklarından birisidir. Sicill-i Ahval kayıtlarıyla II. Abdülhamid döneminden itibaren memur kayıtlarının tutulmaya başlanması bürokrasi tarihi açısından önemli olmuştur; bundan dolayı da memurların biyografik hayatı da önem arz etmektedir.

Manisa doğumlu memurlar genellikle taşrada eğitim almıştır; taşradaki eğitim alması memurların iyi bir seviyede eğitim almasının imkanını sınırlamış; az sayıda memurun ise Mekteb-i Sultani, Mekteb-i Tıbbiye, Mekteb-i Harbiye-i Şahane gibi okullarda eğitim görmesi merkezde verilen eğitim kalitesinin taşrada verilen eğitime nazaran daha önemli olduğunu bizlere göstermiştir

Az sayıda memurun çeşitli dillere aşina olmaları taşra kökenli memurların dil öğreniminin merkezde bulunan memurlara nazaran daha zor olmuştur; memurların dil bilgileri de eğitim şartlarının da önemli katkısının da belirtilmesi sonucunda taşra ve merkez kökenli memurların eğitim seviyelerinin de önemini bizlere göstermiştir.

Memurların almış olduğu dersler genellikle Sıbyan Mektebi ile Medrese gibi okullarda verilen dersler olmuştur; Mekteb-i Sultani Mekteb-i Harbiye-i Şahane, Mekteb-i Tıbbiye gibi okullarda öğrencilerin aldığı ders seviyesinden genellikle eğitim konusunda farklılıklar oluşmuştur.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Dairesi (BOA.DH.SAİD.d)

Salnameler

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1318.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1319.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, İstanbul: Asır Matbaası, 1321.

Salname-i Vilayet-i Aydın, Aydın: İzmir Aydın Vilayeti Matbaası, 1321

Ansiklopedi Maddeleri, Kitap ve Makaleler

Akkutay, Ülker, *Enderûn Mektebi*, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1984.

Asker, Ahmet. “Savaş Yıllarında Akhisar’da Bir Ziraat Okulu: Or Yehuda”. *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 15/3 (2017), 49-68.

Baltacı, Cahid, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, II. Cilt, İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005.

Baltacı, Cahit, “Mektep”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Mayıs 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mektep#2-osmanlilarda-mektep>

Bilgin, Nuray. “Osmanlı Devleti’nde Mekteb-i Harbiye”. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3/5 (2021), 133-154.

Çetin, Atilla. “Sicill-i Ahvâl Defterleri ve Dosyaları Hakkında Bir Araştırma”. *Vakıflar Dergisi* 29 (2005), 87-104.

Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, I-II. Cilt, İstanbul: Eser Matbaası, 1977

Findley, Carter V., *Osmanlı Devleti’nde Bürokratik Reform Bâbîâli (1789-1922)*. çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol, İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.

Gökmen, Ertan, “II. Abdülhamid Döneminde İptidai Mekteplerinin Yaygınlaştırılması: Manisa Köyleri Örneği (1893-1896)”. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20 (2022), 77-98.

Gökmen, Ertan, “Aydın Vilayeti İdâdî Mektepleri”. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 23 (2008), 101-128

Gülmez, Abdurrahman, “Osmanlı Devleti’nde İdadiler”. *Uluslararası Alan Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2021), 106-131.

İnci, İbrahim, Özdemir, Burcu, “XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu’nda İlköğretimle İlgili Gelişmelerin Manisa’ya Yansımaları”. *Mecmua* 11 (2021), 258-273.

İpşirli, Mehmet, “Medrese”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Mayıs 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/medrese#2-osmanli-donemi>

Koçer, Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1974.

Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

Kılıç, Musa, “Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Bürokrasisinde Yahudi Memurlar”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 31 (2012), 129-156.

- Kolektif, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2010.
- “Manisa”, Yurt Ansiklopedisi. 8 /5514-5639. İstanbul: Anadolu Yayıncılık A.Ş, 1982-1983
- Memioğlu, A. Zeki, “İmparatorluktan Cumhuriyete İlk Öğretimimiz”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 10/23 (2003), 241-252.
- Öztürk, Cemil, “Dârülmuallimîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Mayıs 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/darulmuallimin>
- Öztürk, Cemil, “Rüşdiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Mayıs 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/rusdiye>
- Sarı, Nil, “Mekteb-i Tıbbiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Mayıs 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mekteb-i-tibbiyye>
- Sarıyıldız, Güliden, “Sicill-i Ahvâl Defterleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Mayıs 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sicill-i-ahval-defterleri>
- Şişman, Adnan, “Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Mayıs 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/galatasaray-mekteb-i-sultanisi>
- Tekeli, İlhan, İlkin, Selim, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.
- Uluçay, Çağatay, “Manisa”, *İslâm Ansiklopedisi*. 7/290-294, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1970.
- Unat, Ekrem Kadri ve Samastı, Mustafa, “Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye”, I. Türk Tıp Tarihi Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler, 113-126. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Vurgun, Ahmet, “19. Yüzyıl Türkiye’inde Eğitimde Modernleşme Atağı: II. Mahmud ve Tanzimat Döneminde Eğitime Bakış”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum* 13/37 (2024), 185-208.
- Sözlükler**
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 29. Basım, 2009.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2 Cilt, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1983.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi

Eskisehir Osmangazi University History Journal

e-ISSN: 2687-3842 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esogutd>, 8/1, Mayıs 2025

DOI: 10.47437/esogutd.1547393

Araştırma Makalesi

Tanzimat Dönemi'nde Cemaatler Arası Eşitlikçi Uygulamaların Zina Cezalarına Yönelik Yansıması

Engin Kırılı*

Öz

On dokuzuncu yüzyılda nasyonalist talepler giderek artarken, Osmanlı Devleti gibi çok uluslu imparatorluklar, farklı halkların eşitlik ve özgürlük taleplerini daha fazla dikkate almak zorunda kaldılar. Nitekim Osmanlı Devleti de Tanzimat Fermanı'nın ardından cemaatler arasındaki eşitsiz hukuki uygulamalara son vermek amacıyla zimmet hukukuna son verdi. Zimmet hukukunun yürürlükten kalkması sonucunda Gayr-ı Müslim erkekler ile Müslime kadınlar arasında gerçekleşen zina hadislerine ilişkin davalarda uygulanan cezalarda da değişikliğe gidildi. Tanzimat'tan evvel Müslime bir hatunla zina eden Gayr-ı Müslim erkek idam ediliyordu. Tanzimat Döneminde bu cezalandırma kaldırılıp, kürek veya hapis cezasına dönüştürüldü.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Müslim, Gayr-ı Müslim, Zimmet, Zina.

102

Reflection Of Intercommunity Equalist Practies On Adultery Punishments During The Tanzimat Period

Abstract

As nationalist demands increased in the nineteenth century, multinational empires such as the Ottoman Empire had to take into greater consideration the demands of different peoples for equality and freedom. In fact, the Ottoman Empire also abolished the dhimmah law after the Tanzimat Edict in order to put an end to unequal legal practices among communities. As a result of the abolition of the dhimmah law, changes were also made to the penalties applied in cases of adultery between non-Muslim men and Muslim women. Before the Tanzimat, a non-Muslim man who committed adultery with a Muslim woman was executed. During the Tanzimat Period, this punishment was abolished and turned into hard labor or imprisonment.

Key Words: Tanzimat, Müslim, Non-Müslim, Dhimmah, Adultery.

Giriş

Tanzimat Fermanı Osmanlı tarihinde siyasi, iktisadi, hukuki ve sosyal açıdan önemli neticelere yol açan bir dizi değişimi ifade etmektedir. Padişah, vükelâ, Rum ve Ermeni Patrikleri ile Yahudi Baş Hahamının da hazır bulunduğu ve İstanbul'da görev

* Doç. Dr. Engin Kırılı, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, engink2600@gmail.com ORCID 0000-0001-8607-3355.

yapan yabancı devletlerin temsilcileri ile Osmanlı devlet adamları ve vatandaşlarından oluşan kalabalık bir dinleyici topluluğunun önünde Gülhane Parkı'nda okunduğu için Gülhane Hatt-ı Hümayunu olarak da anılan ve 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı, Osmanlı tarihinde Müslim ve Gayr-ı Müslim unsurların birbirleriyle ve devletle olan ilişkileri ve hukuki durumları açısından da bir devrin sonunu işaret ediyordu. Zira Osmanlı İmparatorluğu, Tanzimat Fermanı ile *zimmet uygulamasına son verdiğini* de ilan etmekteydi.

Genellikle Tanzimat Fermanı; hazırlanış süreci ve içeriğinde yer alan hükümler itibari ile Mustafa Reşid Paşa ve onu destekleyen başta İngiltere olmak üzere Avrupalı devletlerin sevk ve yönlendirmeleri ile ilişkilendirilmeye ve izah edilmeye çalışılır. Ancak Sultan Abdülmecit'in tahta çıktığı tarihte ilan ettiği “Cülus Hatt-ı Hümayûnu”nda yer alan; *bütün devlet işlerinde kanuna uyulması, rüşvet ve zulümden kaçınılması, ülkede yaşayan Müslim-gayr-i Müslim bütün halkın güvenliğinin sağlanması, canından malından ve meskeninden emin kılınması*¹ ifadeleri dikkate alındığında, Tanzimat Fermanı'nın ve ilkelerinin devlet adamlarının büyük bir kısmının ittifakına dayandığı son derece açıktır. Yani Fermanın önemli unsurlarından biri olan *zimmet uygulamasına son verme ve Müslim-Gayr-ı Müslim arasında hukuki eşitliği sağlamaya yönelik adımlar*, Osmanlı Devlet adamlarının ortak aklının bir neticesidir.

Tanzimat Fermanı ile hangi din ve mezhebe mensup olduğuna bakılmaksızın bütün tebaaya can, mal ve namus dokunulmazlığı getirilmekteydi. “*Hangi din ve mezhepten olursa olsun bütün Osmanlı tebaasına can, mal, namus dokunulmazlığı*² *getiren, kanunsuz suç yoktur ve hiç kimse mahkemede yargılanmadan cezalandırılmaz*” şeklinde hükümlerin yer aldığı Hatt-ı Hümayun, Osmanlı ülkesindeki Müslümanlar ile Gayr-ı Müslimlerin hukuki açıdan “eşitliklerinin sağlanması” ilkesini de getirmekteydi. Müslim ve Gayr-ı Müslimler arasında eşitlik anlayışı, artık “*zimmet*” uygulamasının ilga edildiği anlamına da gelmekteydi. Zira zimmet uygulaması, Müslim unsurlar ile Gayr-ı Müslim unsurlar arasında hukuki açıdan tam bir eşitliği ifade etmemekteydi. Nitekim bu eşitsizlikten kaynaklanan durumlardan biri de Gayr-ı Müslim bir erkek ile Müslüman kadınlar arasında yaşanan zina cezasıyla alakalıydı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat'tan önce Gayr-ı Müslim bir erkek, evli veya bekâr olmasına bakılmaksızın Müslime bir hatun ile cinsi münasebete girer ise idam

¹ Ali Akyıldız, “Tanzimat”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 40, s. 1.

² Tanzimat Fermanında söz konusu ifadeler şu şekildeydi: “ehl-i İslâm ve milel-i sâire bu müsâ'adât-ı şâhânemize bilâ-istisnâ mazhar olmak üzere cân ve ırz ve nâmus ve mâl maddelerinden hükm-i şerî iktizâsınca kâffe-i memâlik-i mahrûsemiz ahâlisine taraf-ı şâhânemizden emniyet-i kâmile verilmiş”...

cezasına çarptırılıyordu. Üstelik bu ceza yalnız Gayr-ı Müslim erkekle Müslime kadın arasında gerçekleşen zina hadiselerinde tatbik edilen bir uygulamaydı. Zira Gayr-ı Müslim unsurlar arasında veya Müslüman bir erkekle Gayr-ı Müslim bir kadın arasında gerçekleşen zina hadiselerinde bu suçu işleyenlere idam cezası verilmiyordu.

Gayr-ı Müslim bir erkeğin Müslime bir kadın ile zinası, Osmanlı siyaset düşüncesi açısından, hâkim millet statüsünde olan Müslüman topluluğunun nesil emniyetine yönelik bir saldırı olarak değerlendirilmekte ve “eman” hukukunun sınırını ihlâl etmiş olan zanî Gayr-ı Müslim, idam cezasına çarptırılmaktaydı. Nitekim Osmanlı Devleti’nin önceki asırlarında olduğu gibi XIX. asırda Tanzimat Fermanı’nın ilân edildiği tarihe kadar olan dönem boyunca Müslime hatun ile cinsi münasebette bulunan Gayr-ı Müslim erkekler daima idam cezasına çarptırıldı. Aşağıda Osmanlı Klasik çağından Tanzimat Fermanı’nın ilan edildiği tarihe kadar Gayr-ı Müslim bir erkekle Müslime Hatun arasında gerçekleşmiş bazı zina vakalarına ve bu eylemleri gerçekleştirenlere verilen cezalar ele alınacaktır.

Tanzimat’tan Önce Müslime Hatunlarla Zina Yapan Zimmîlere Verilen Cezalar

Tanzimat Fermanı’nın ilanından önceki devirlerde, Müslüman kadınlar ile cinsel ilişkiye giren Gayr-ı Müslim erkeklerin idam cezasına çarptırılır ancak bu suça karışmış olan Müslime kadınlar ise genellikle sürgün veya hapis cezasına çarptırılırdı. Aşağıda, Tanzimat’tan evvel Müslüman kadınlarla zina ettikleri için idam cezasına çarptırılan Gayr-ı Müslim erkeklere ilişkin çeşitli örneklerle yer verilmiştir.

Silahtar Tarihi’nde alıntı yapan İ. Ortaylı, XVII. Asrın ikinci yarısında Müslime bir hatun ile Yahudi genç arasında gerçekleşmiş bir zina vakasını ve bu fiile adı karışan kişilere verilen cezaları aktarmaktadır. İstanbul’da Aksaray semtinde kocası seferde olan Müslime bir kadının, ipekçilikle geçinen Yahudi bir zimmî gençle zina halinde yakalanmasının ardından bu kişilerin mahkemeye çıkarılmışlardı. Mahkemede, kadının recm edilmesine ve zımmi gencinde idamına hükmetmişti.³ Tarihçilerin bir bölümü Yahudi genç ile isteyerek birlikte olan Müslime kadının taşlanarak öldürülmesi vakasını Osmanlı tarihinde gerçekleşmiş tek recm hadisesi olarak kabul edilmekte ve bu nedenle istisnâî bir ceza olarak değerlendirilmektedir. Zira Osmanlı tarihinde Gayr-ı Müslim bir erkekle zina hadisesine adı karışan Müslime kadınların bu fiili isteyerek veya istemeyerek

³ İlber Ortaylı; *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2004, s.68.

işlemiş olduklarına bakılmaksızın hiçbir Müslime hatuna bu tür bir ceza uygulanmamıştır.

Gayr-ı Müslim erkekler ile Müslime kadınlar arasında gerçekleşen bütün cinsî münasebetlere çalışmamızda neden zina kavramı çerçevesinde değerlendirdiğimiz izahını yapmak konunun daha iyi kavranması açısından yararlı olacaktır. Modern hukukta zina, evlilik dışı cinsel ilişkiler için kullanılan bir kavramdır. İslam hukukunda zimmi bir erkeğin Müslime bir hatun ile evlenmesi ise yasaktır. Dolayısıyla Gayr-ı Müslim bir erkekle Müslime bir kadın arasında gerçekleşen bütün cinsel birliktelikler zina kavramı kapsamına girmektedir. Yoksa aşağıda örneklerden de anlaşılabileceği gibi Gayr-ı Müslim erkeklerle Müslime kadınlar arasında yaşanan hadiselerdeki cinsel ilişki kimi zaman erkekten kadına yönelik cinsel saldırı şeklindeki davranışlardan meydana gelmektedir. Zimmi bir erkekle Müslime hatun arasında iki tarafın rızası ile gerçekleşen birliktelikler ise nadiren gerçekleşmektedir.

Tanzimat Fermanı'nın ilanından önceki devirlerde, Müslüman kadınlar ile cinsel ilişkiye giren Gayr-ı Müslim erkeklerin idam cezasına çarptırıldıklarına dair Osmanlı arşiv vesikalarında birçok örnek bulunmaktadır. Aşağıda Tanzimat'tan önce XVIII. ve XIX. asırda Gayr-ı Müslim erkekle Müslüman kadınlar arasında gerçekleşen zina hadiseleri nedeniyle idam cezasına çarptırılan Hristiyan veya Yahudi dinin mensup kişilere ilişkin örneklere yer verilmektedir.

20 Eylül 1789 tarihinde, Salmatomruk'da Ayşe isimdeki hatunun hanesine girip fiil-i şeni icrasına teşebbüs eden Kosti ve Aleksan adlı iki zimminin tutuklanarak hapsedildikleri ve bu kişilere ne tür ceza verilmesi gerektiği yönündeki talep üzerine⁴ fiil-i şeni eylemini gerçekleştiren Kosti'nin idamına ve ona yardım eden Aleksandır'ın ise küreğe konulmasına karar verilmişti.⁵

Aslen Yahudi kökenli olan Bogos isimli Gayr-ı Müslim, tanassur ederek, yani Hristiyan inancını kabul ederek, 1828'de Ermeni Milleti'ne dâhil olmuştu. Bogos'un, Medine-i Güzelhisar'da, Fatma isimli hatunun evine girdiği mahalle sakinleri tarafından zabıtaya ihbar edilmesiyle, zabıta memurlarınca yapılan baskında Bogos isimli şahıs, ihbar edilen evde Fatma hanımla birlikte bulunurken ele geçirilmişti. Meclis-i şerde yapılan sorgulamada Bogos, Fatma hanımla zabıta memurları gelmeden önce zina ettiğini itiraf etmişti. Üstelik bu hadiseden önce Bogos'un birkaç kez başka Müslime hatunlar ile de zina ettiğine dair birtakım iddiaların gündeme gelmesi üzerine, Bogos hakkında

⁴ BOA, HAT, 1379/54296 (Hicri 29. 12. 1203/ 20 Eylül 1789).

⁵ BOA, HAT, 1379/ 54291.

ibretlik bir cezanın verilmesi istenmişti.⁶ “*Bu tür fiile cesaret eden Gayr-ı Müslimler hakkında öteden beri icrayı siyaset oluna geldiğinden*” bahisle Bogos’un da asılarak (salb) idamına karar verilmişti. Fatma’ya ise “ ya değnek darbı veya “başka bir mahalle sürgün” (tard û def’i) hususlarından hangisi daha uygun görülürse, o tarzda hareket etmesi yönünde Aydın Valisi’ne hüküm yazılmıştı.⁷

Yozgat’da Keyforon isimli zimminin 1834 yılında verdiği dilekçenin ardından gerçekleştirilen bir tahkikat sayesinde, yine Müslüman bir kadınla zina ettiği için idam cezasına çarptırılmış olan bir Gayr-ı Müslim’in vaziyetinden haberdar olunmaktadır. Yazmış olduğu arzualde Keyforon, Yozgat Hâkimi Abdullah Efendi’nin, mahkeme etmeksizin ve kadı veya müftüden de herhangi bir fetva almaksızın, haksız bir şekilde yeğeni Kirkor’u mahkeme kapısına astığından şikâyet etmekteydi. Ancak söz konusu şikâyet üzerine gerçekleştirilen tahkikatta, Kirkor’un Yozgat sakinelerinden ve ehl-i İslam’dan olan Çiftçi gelini olarak anılan bir hatun ile zina (icra-yı fiil-i şeni) etmekten dolayı tutuklandığı, mahkemede sorgulandığı ve yargılama sonucunda verilen fetva ile adı geçen zimminin, kilise kapısına asılarak idam edilmiş olduğu haber verilmekteydi.⁸

Osmanlı ülkesinde Müslime hatun ile zina ettiği için idam cezasına çarptırılan Gayr-ı Müslim erkeklere ilişkin olayları aktaran seyyahlar da bulunmaktadır. Alman seyyahlardan E. C. Döbel, 1832 yılında Edirne’de şahit olduğu vakayı şu şekilde aktarıyordu: *Edirne’de birkaç gün önce sokakta asılan Rum’un soluk renkli cesedi gözümün önüne geldi. Asılan Rum, uzun süre bir Türk’ün yanında çalışmış ve artık oradan ayrılıp başka bir yerde işe başlamak istiyormuş; dolayısıyla kalan parasını istemiş. Aşağılık Türk’de bunun üzerine karısını kadıya göndermiş ve Rum’un kocası yokken kendisine sarkıntılık ettiğini ileri sürmüştü, böyle bir suçlama yüzünden zavallı adam mahkeme bile edilmeden asıldı.*⁹ Elbette burada aktarılan olayın gerçekten bir iftira olup olmadığını, asılan Rum’un muhakeme edilmeksizin idam cezasına çarptırılıp çarptırılmadığını tetkik etmek bizim konumuzun dışındadır. Ancak bu hadisede önemli olan husus, Gayr-ı Müslim bir erkeğin Müslüman bir kadın ile zina fiilini gerçekleştirmesi ve mahkeme tarafından suçlu bulunması durumunda çarptırıldığı idam cezasıdır. Netice itibariyle sıralamış olduğumuz örneklerden de anlaşıldığı üzere Osmanlı

⁶ BOA, HAT, 512 / 25098 A.

⁷ BOA, HAT, 512 / 25098.

⁸ BOA, HAT 696/33569 (29 12 1250).

⁹ İlhan Pınar, *Alman Gezginlerin Gözüyle 19. Yüzyıl Anadolu Şehirleri*, Akademi Kitabevi, İstanbul 1998, s. 53.

Devleti’nde Tanzimat’tan önce Müslime kadınlarla cinsel münasebete giren Gayr-ı Müslimler idam cezasına çarptırılmaktaydı.

Günümüzde geçerli olan hukuki uygulamalardan farklı olarak Osmanlıların farklı dine mensup kişilere değişik hak ve sorumluluklar yüklemesi, hatta cezaî yaptırımlara maruz bırakmasının nedeni, geleneksel İslam Hukukundan ve onun hükümlerini uygulamaya çalışmalarından kaynaklanıyordu. Osmanlıların Müslime kadınlar ile cinsel ilişkiye giren Gayr-ı Müslimlere yönelik idam cezası uygulamaları İslam Hukuku’ndan kaynaklanıyordu.

Bilindiği üzere, Osmanlı devleti farklı din, dil, ırk ve kültürlere mensup halklardan oluşan bir imparatorluktu. Çeşitli din ve ırka mensup olan bu halkları Osmanlılar, belli hukuki statüler çerçevesinde idare ediyorlardı. Osmanlı devlet adamları, yönetimleri altındaki bu insanları Müslim ve Gayr-ı Müslim olmak üzere temelde iki kategoriye göre tasnif ediyorlardı. Osmanlıların Gayr-ı Müslimlere yönelik tavır ve tutumlarının temeli İslam Hukuku’ndaki zimmet uygulamasına dayanıyordu.

İslam Hukuku’nda Zimmet

İslam kamu hukukunda halk iki ana guruba ayrılırdı: Müslümanlar ve Zimmîler. İslam Hukuku’na göre zimmiler, İslam devleti tarafından zimmet adı verilen bir sözleşmeye dayanarak koruma altına alınan Gayr-ı Müslim kişileri veya toplulukları ifade etmekteydi. Başka bir ifadeyle, mensup oldukları din ve inancı değiştirmeksizin, İslam devletinin korumasından yararlanan, ehli-i kitap (Hıristiyan ve Yahudi) kişilere “zimmî” denirdi. Ancak hem İslâm hem de Osmanlı tarihindeki uygulamalara bakıldığında, ehli kitap dışında kalan diğer din mensupları da şayet hükümete ve otoritesine itaat ederek yükümlü oldukları vergileri ödemeleri halinde, ehli kitap kategorisinde yer almamalarına rağmen bu dini topluluklara da zimmilere yapılan muamelelerin benzeri ile karşılık verilmekteydi.

Ehli-i kitap topluluklar haraç ve cizye ödeyerek İslam egemenliğini kabul ederlerse, Zimmî olurlardı. Nitekim Osmanlı Devleti’nde Gayr-ı Müslimlerin idari-hukuki statülerinin temel dayanağı İslam Hukuku’ndaki “zimmet kurumu” idi. İslam Hukuku’na göre zimmîler, İslam Devleti tarafından zimmet adı verilen bir anlaşmaya dayanarak korunan toplulukları ifade etmekteydi. Bir İslam Devleti’nin korumasından yararlanan ve Müslüman olmayan ehli-i kitap kişilere “zimmî” denirdi.¹⁰ Özetle, mensup

¹⁰ Ali Güler, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Azınlıklar*, Berikan Yayınları, Ankara 2003, s. 9-10.

oldukları din ve inançlarını değiştirmeden Müslüman insanların hâkimiyeti altında yaşamayı kabul eden Gayr-ı Müslim insanlara zimmî denirdi.

Zimmet anlaşması ile zimmilerin can, mal dokunulmazlıkları, vicdan ve ibadet hürriyetleri İslam devletince güvence altına alınırdı.¹¹ Zimmiler, Müslüman olmadıkları, İslâm inancını benimsemedikleri için onlara inanmadıkları bir dinin kuralları dayatılmazdı. Müslümanlar için geçerli olan bazı emir ve yasaklara zimmilerin uyması beklenmezdi. Zimmiler, Müslümanlardan farklı olarak yönetilir ve kendi hukuklarına tabi olurlardı. Kendi sosyal ve dini yaşamlarını düzenlemelerine belli sınırlar içinde izin verilirdi. Ancak zimmiler, “*Müslime kadınla evlenemez*”, Müslümanlara karşı şahitlik edemezdi. Bir Müslüman, bir zimmiyi öldürdüğünde kısas uygulanmazdı. Ayrıca Zimmilerin elbiselerinin Müslümanlarınkinden değişik olması, kolaylıkla fark edilebilir olması gerekirdi. Bu kıyafet farklılığı toplumsal kuralların uygulanmasında da kolaylık sağlamaktaydı. Gayr-ı Müslimler, Müslümanlar ile aynı hukuki kurallara bağlı olmadıklarından, kıyafet farklılığının sağladığı avantaj sayesinde Müslüman olmayan bu kişiler kolaylıkla tefrik edilir ve Müslüman bireyler için yasak olan bir eylemi yapmış olmaktan dolayı suçlanmaktan veya kınanmaktan da kurtulmuş olurdu. Ancak Zimmilere, Müslümanların himayesini kabul ettiklerini hatırlatmak ve Müslümanlardan şerefçe ve toplumsal mevkice daha üstün gözükmelerine yol açmamak için bazı hususlarda bir takım kısıtlamalara tabi da tutulmaktaydı. Nitekim Zimmiler Müslümanlarınki kadar yüksek ev inşa edemezlerdi, dini ayinlerini Müslümanları rahatsız etmeyecek şekilde yapmaları gerekirdi. Zimmiler kilise inşa ve tamiri için devletten izin almak zorundaydı. Şehir içinde ata binmez, silah taşıyamazlardı. Askerlik yapmazlardı, şayet asker olarak vazifelendirilirler ise bu durumda cizye ödemezlerdi.¹²

Osmanlıların İslam hukukunun çeşitli kurallarını, bir takım kurum ve kavramlarını, zamanın, devletin ve Osmanlı hanedanının çıkarlarını korumak veya yeni şartlara uyum sağlamak gibi gerekçelerle üstelik şer’i kılıflara uygun şekilde değiştirerek uyguladıkları unutulmamalıdır. Osmanlı idaresinde zimmet kurumunun uygulanışı da diğer bazı İslam hukuku kuralları gibi kendilerinden önceki veya sonraki devirlerde yaşamış olan Müslüman topluluklarının tatbikatlarından farklı olmuştur.¹³ Aşağıda

¹¹ Osman Şekerci, *İslam Ülkelerinde Gayr-ı Müslimlerin Temel Hakları*, Nun Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 82.

¹² Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s.8-9.

¹³ Bozkurt, *a.g.e.* , s.7.

Osmanlıların zimmet hukukunu uygulamaya çalışırken inşa ettikleri “Millet Sistemi” ve bu sistemin temel bir takım hususları ele alınmaya çalışılacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi

Osmanlı’da Gayr-ı Müslimler, hukuki ve idari açıdan “Millet Sistemi” olarak adlandırılan bir yapı içinde yönetilmişlerdi. Osmanlı millet sisteminde Gayr-ı Müslimlerin dini, siyasi, mali, iktisadi ve hukukî yapılarının temeli ise İslam Hukuku’ndaki “zimmet statüsüne” dayanmakta idi.

Millet Arapça bir kelimedir. Fakat pek çok Arapça önemli kavram da olduğu gibi “millet” teriminin kökenini de İbranice, Aramca ve hatta Yunanca da aramak gerekir. Millet Arapça’dan evvel İbranice bir kelimedir ve bu dile de Aramca’dan geçmiştir. Millet aslında “söz” demektir. Bu hususa dikkat etmek lazımdır, zira burada söz konusu olan bir metafordur. “Söz” kelamın ta kendisidir; yani logostur. Varlığı kabul edilen İlahın sözü etrafında toplanan bir insan topluluğunu, bir cemaati, bir inançlılar kitlesini, hem de mensup olunan inancı ifade etmektedir. Millet kavramı Kur’an’da da “din” anlamında kullanılmaktadır. İslam’da millet kavramı; din, mezhep veya bir inanca veya mezhebe bağlı topluluk anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁴

Osmanlı idaresi altındaki Gayr-ı Müslimler, yönetim ve haklar bakımından “Millet Sistemi” olarak isimlendirilen mekanizma içinde yapılandırılmışlardır. Millet sisteminin tarihi, Osmanlı Devleti’nde Fatih Sultan Mehmet’e kadar hatta bazı uygulamaları itibariyle daha öncesine kadar gitmektedir.

II. Mehmet, İstanbul’un fethinden hemen sonra Rumlara dini serbestlik vererek, bir patrik seçmelerini emretti. Rumların seçip Gennadios unvanı verdikleri patrik padişah tarafından tasdik olunduktan sonra üç tuğlu Osmanlı Paşası unvanını da alarak Osmanlı Devleti’ndeki tüm Ortodoksların en büyük yöneticisi konumunu kazandı. İstanbul’u elde ettikten sonra yüzünü Hristiyan Batı’nın fethine çeviren Fatih bu hamlesiyle, Doğu Kilisesi’ni, Roma Kilisesi’ne karşı yeniden canlandırmayı başardı. Fatih’in bu hamlelerinin elbette; din ve vicdan hürriyetini sağlamak, Hristiyan tebaanın kalbini kazanma, kozmopolit yapıya sahip halkın devletle bütünleşmesini temin etme gibi birbirinden farklı ve çeşitli hedefleri de kapsamaktaydı.¹⁵

II. Mehmet, Rum milletine tanıdığı idari statünün aynısını Ermenilere de tanıdı. 1461 senesinde Bursa’da bulunan Ermeni Patriği Hovakim (Ovakim) İstanbul’a

¹⁴ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti’nde Gayr-ı Müslim Tebaanın Yönetimi*, Risale yayınları, İstanbul 1996, s.17.

¹⁵ Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 30-33.

getirilerek, Ermeni Patriği olarak vazifelendirildi. Üstelik Ermeni milletine, Musevi ve Ortodoksların dışında kalan bütün diğer Hristiyanlar üzerinde idari bir yetki verildi. Bu nedenle Ortodoks veya Yahudi olmayan bütün Gayr-i Müslim unsurlar, Osmanlı Devleti ile ilişkilerini Ermeni Patrikliği vasıtasıyla gerçekleştirmişlerdir. Yavuz'un Mısır seferi sonucunda Kudüs'te Ermeni Patrikliği teşkil edilip; Habeş, Kıpti ve Süryani Kiliselerin yönetimini de Kudüs Ermeni patriğine verildi.¹⁶ Yavuz ve Kanuni döneminde İskenderiye ve Antakya Patriklikleri de Ermeni Patrikliğine bağlandı.¹⁷ Osmanlı Devleti'nin bu düzenlemeleri sonucunda Ermeni Patrikleri daha önce sahip olmadıkları bir dini ve siyasi statü elde ettiler.

Fatih devrinde Yahudiler de Hahambaşının liderliğinde millet olarak düzenlendiler. Böylece Hahambaşı, devletin sınırları içindeki bütün Yahudilerin temsilcisi haline geldi. Klasik Dönemde inşa edilen bu yapı, ufak tefek değişikliklerle XIX. asra kadar fazla değişmeden sürdürülecek ve Osmanlı Devletinde bu mekanizma “Millet Sistemi” olarak anılacaktır.¹⁸ Yavuz Ercan tarafından yapılan değerlendirmeye göre, Osmanlı Klasik Çağında Millet Sistemi altında idare edilen Gayr-ı Müslim gruplarının toplamı yirmi ikiyi bulmaktaydı.¹⁹

Gayr-ı Müslim toplulukların idarecisi olan İstanbul Rum ve Ermeni Patrikleri ile İstanbul Yahudi Hahambaşı'sına, cemaatlerinin işlerini görmek için yapılan masrafları karşılamak için kendi topluluk üyelerinden vergi toplama hakkı da verilmişti. Her milletin yargılama, maliye, eğitim teşkilatları bulunmaktaydı. Millet gruplarına mensup olan Gayr-ı Müslimler, devlet nazarında Osmanlı tebaası idiler. Osmanlı Millet sistemi düzenlemeleri ile önceki dönemlerden farklı olarak “millet başı” pozisyonunu elde eden dini liderler böylece “ruhani” yetkilerinin yanında bir de cismanî yetkilere kavuşmuş oldular.

Osmanlı'da Gayr-ı Müslim toplulukların yapılandırıldığı “millet” sisteminde farklı inançlara mensup kişilerin ve kurumların sahip olduğu yarı özerk yapı, imparatorluk tebaası arasında tam anlamıyla bir eşitlik olduğu anlamına gelmiyordu. Zira Osmanlı devlet sisteminde, Müslümanlar hâkim pozisyondaydılar ve hukuki olarak da ayrıcalıklı haklara sahiptiler. İdari ve hukuki vaziyet böyle olmakla birlikte elbette bu durum, Müslümanların Gayr-ı Müslimlere yönelik zalimane tavır ve tutum takındığı veya

¹⁶ Yavuz Ercan; *Kudüs Ermeni Patrikhanesi*, Ankara 1988, s.7.

¹⁷ Eryılmaz, a.g.e. s. 41-43.

¹⁸ Cevdet Küçük, “Osmanlı'da Millet Sistemi”, *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri*, TTK Yayınları, Ankara 1987, s. 14-17.

¹⁹ Yavuz Ercan, “Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İctimai ve İktisadi Durumu”, *Belleten*, C. 47 S. 188, Ankara 1983, s. 1130.

Osmanlı merkezi yönetiminin Müslüman olmayanlara sistematik bir baskı yaptığı anlamına gelmemektedir.

Osmanlı Devleti'nde millet sistemi çerçevesinde teşkil olunan idari ve hukuki statü ile her dini grubun bünyesindeki en yüksek rütbeli din adamlarından biri, kendi cemaatleri tarafından o dini topluluğun lideri olarak seçilmiş ve mensubu olduğu bu dini topluluğu düzenlemek ve yönetmekle görevlendirilmiştir. Böylece bu dini topluluklar bu cemaat liderleri vasıtasıyla, Osmanlı padişahları tarafından tevdi edilen beratlarla ve bir bakıma padişah adına idare edilirdi. Üstelik bu dini topluluklara bazı konularda özerklik sağlanır bu suretle, Osmanlı egemenliğinde ama adeta devlet içinde devlet gibi kendi din, inanç, hukuk ve geleneklerini sürdürmüş, başta din adamı yetiştirmek üzere cemaat mensuplarının da eğitim faaliyetlerini de serbestçe sürdürmüşlerdir. Böylece Osmanlı idaresi altındaki Gayr-ı Müslimler, dine ilişkin kurallarını, örflerini ve özel hukukları korudular ve herhangi bir baskıya maruz kalmadan dini pratiklerini uygulama imkânı sahip oldular. Dini grupların liderleri ise adeta birer devlet memuru gibi kendi yönetimlerindeki toplulukların idaresinden Sultana karşı sorumluydular.²⁰

Osmanlıların geliştirdikleri bu millet sistemi ile her bir “millet” topluluğu kendi içinde hiyerarşik olarak ve mensup oldukları dinin hükümlerine bağlı kalınarak düzenlenirken, dini liderlerinin Osmanlı merkezi yönetimine bağlı ve sorumlu olmasından dolayı belli ölçüde devlet denetiminde ve devlete bağlı olarak yaşamaları sağlanmış olmaktadır.

Gayr-ı Müslimlerin seçtikleri dini liderler Osmanlı padişahının tasdiki ile de cemaati idare vazifesini üstlenmekte ve padişahın bir memuru olarak kabul edilmekteydi. Fatih'ten itibaren üç tuğlu paşa unvanını alarak patrik olarak atanan kişi böylece devlet hiyerarşisinde üst seviyede bir mevkie yükseltilmiş oluyordu. “Sinod Meclisi” dini ve idari işlerinde Patriğe yardım ediyor, Yeniçeri Çorbacıları'ndan oluşan bir muhafız birliği Patriğin emniyetini sağlıyordu.²¹

Millet Sistemi'nde özellikle Ermenilere tanınan statü, yalnız kendi toplumları için değil, diğer bazı Gayr-ı Müslim cemaatleri de kapsamı bakımından farklı ve üstün nitelikteydi. Fatih'in oluşturduğu bu idari statüde Ermeni Patriği “Altı Topluluk Patriği” unvanını XIX. asra kadar kullandı. Patrikler, milletlerinin dini ve toplumsal işlemlerini görme, şikâyetlerini inceleme, cemaate ait malları idare ve gelirlerini ve vergilerini toplama işlerini görüyordu. Patrikhane'nin kendi mahkemeleri ve hapishaneleri vardı.

²⁰ Güler, a.g.e. , s. 10-11.

²¹ Güler, a.g.e. , s. 13.

Dini olmayan cezalar ve sürgün kararları verebiliyorlardı. Patrik Katogikosluk'tan verilen yetkisine dayanarak, ruhani liderleri yerinden alır, ayin yapılmasını yasaklar, ruhani mesleğinden çıkarır ve hakaret kastıyla sakallarını bile tıraş ettirebilirdi. Osmanlı Hükümetine karşı sorumlu kişi sıfatıyla adamlarıyla haraç toplar, Cemaat Mahkemesinde hukuk ve ceza davalarını çözüme kavuşturur, nikâh işlerine bakar, hatta dini olmayan konularda dahi kararlar verirdi. Zaman geçtikçe ve gelişmelere bağlı olarak Ermeniler üzerinde İstanbul Gregoryen Patrikhanesi yanında, Kudüs Patrikhanesi, Ecmiyazin, Sis, Akdamar Katogikoslukları da etkili olmuştur.²²

Türkiye'deki Ermeniler üzerinde Protestanlık propagandaları da etkili oldu. Ermeniler arasında Hristiyanlığın çeşitli mezheplerinin yayılmasının tesirleri Osmanlı siyasi tarihinde de hissedilmiştir. Kendilerini “Lusavor Çağan” olarak isimlendiren Türkiye Ermenileri arasında zamanla Katoliklik propagandasının etkileri görülmeye başladı. Özellikle 1668'den sonra Doğu Vilayetleri'ndeki Katolik papazların faaliyetleri sonucunda bir kısım Ermeni, 1702 senesinde Katolikliği kabul etti. 1830 yılında Sultan Mahmud, Fransa'nın da etkisiyle Ermeni Katoliklerini bir cemaat olarak resmen tanıdı. Amerikalı misyonerlerin 1828 yılından itibaren yaptıkları çalışmalar, İngiltere tarafından da desteklendi. Osmanlı Devleti, 1850 yılında ilan ettiği fermanla “Protestan Milleti”ni de tanıdı.²³

Osmanlı Devleti'nde millet sistemi XIX. asırda değişime uğradı. Misyoner faaliyetleri Müslümanlardan ümidi kesip Gayr-ı Müslimlere yönelince, imparatorlukta Gayr-ı Müslimler arasında Gregoryen ve Ortodoks mezhebinden çıkıp Katolik ve Protestan mezhebine geçenlerin sayısı arttı. Nitekim bu gelişmeler sonucunda Osmanlı merkezi yönetimi de harekete geçerek 1830'da Katolikleri ve 1850'de de Protestanları millet olarak tanıdı. Islahat Fermanı ile Hristiyanlara yeni bir takım haklar tanıdı ve Müslümanlarla eşitlik sağlama yönünde adımlar atıldı. Osmanlı İmparatorluğu'nda 1862-1865 yılları arasında da tüm milletler için yeni nizamnameler kabul edildi.²⁴

Millet Sistemi sayesinde Osmanlı Devleti'nde Gayr-ı Müslimler, idari açıdan yarı yarıya, dinsel bakımdan ise neredeyse tamamen bağımsız idiler. Osmanlı'da Gayr-ı Müslimler tarafından devlete ödenen haraç, cizye, ispençe, kara ve deniz gümrükleri ve bu kategoride yer alan vergiler dışında, Müslüman olmayan halka ait bazı vergiler Hahamhane ve Patrikhane tarafından toplanır üstelik merkezi devlet bu vergilerin

²² Güler, *a.g.e.*, s. 15-16.

²³ Güler, *a.g.e.*, s. 15-16.

²⁴ Güler, *a.g.e.*, s.16 - 20.

toplanmasına karışmazdı. Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayr-ı Müslimlerin idarî, dini ve ekonomik özerkliğe sahip olmaları, asırlarca devam eden Türk yönetimi esnasında dil, inanç, kültür ve etnik kimliklerini kaybetmeden yaşamalarına imkân sağlamıştır. Bu durum, İmparatorluk içinde tüm dinlerin, dillerin ve etnik kimliklerin erimesine ve tüm imparatorluğa hâkim yeni bir kimliğin ortaya çıkmasına engel olmuştur. Millet sistemi içinde kimliklerini muhafaza edebilmeleri sayesinde Gayr-ı Müslimler, özellikle çözülüş döneminde bağımsızlıklarını ilân ederek imparatorluktan tek tek ayrılmalarına neden olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayr-ı Müslimler, millet sistemi çerçevesinde devletin kendilerine tanıdığı haklardan yararlanarak aslında XIX. asra kadar son derece rahat bir hayat sürdüler. Fakat Fransız İhtilâli ile dünyaya yayılan ve Türk entelektüelleri tarafından “milliyetçilik” olarak adlandırılan “nasyonalistlik” akımı Osmanlı Devleti’ni, özellikle Gayr-ı Müslimlerle olan münasebetleri açısından olumsuz şekilde etkilemekteydi. Üstelik 1800’lü yılların başlarından itibaren Osmanlı’nın zayıfladığını fark eden yabancı devletler, bu imparatorluğu parçalayarak topraklarını ele geçirmek veya kendi nüfuz alanlarını oluşturmak için ülke içindeki Gayr-ı Müslimleri kendi emelleri doğrultusunda kullanma yoluna gittiler. Türkiye’deki Katolikler genellikle Fransa, İtalya ve Avusturya, Protestanlar; İngiltere, Almanya ve ABD, Ortodokslar da Rusya tarafından himaye ediliyordu. Böylece Osmanlı’daki Gayr-ı Müslimler büyük devletler tarafından kendi gizli ajandaları ve çıkarları doğrultusunda paylaşılmıştı. Büyük devletlerin bu şekilde bazı Gayr-ı Müslim toplulukları himaye etmeleri, azınlık hakları bahanesiyle Osmanlı iç işlerine karışma ve kendi ülkelerinin çıkarları doğrultusunda tavizler koparmalarına fırsat sağlıyordu. Batılı devletler ise Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşünü hızlandırmak için de ülke içindeki bazı “milletleri” kışkırtarak “nasyonalist” akımını teşvik ediyor ve bu halkların kendi bağımsız devletleri kurmalarını sağlamak için siyasi, askeri, iktisadi, eğitim ve kültürel hayatın hemen her alanında da Gayr-ı Müslim unsurları destekliyorlardı.

XIX. asırda Osmanlı devlet adamları, bir yandan Millet Sistemi sayesinde asırlar boyunca kimliklerini koruyan Gayr-ı Müslimlerin ayrılıkçı taleplerini azaltmak düşüncesiyle diğer yandan Avrupalı devletlerin baskısı nedeniyle Müslim unsur ile gayr-ı Müslim unsur arasında eşitliği sağlayacak düzenlemeleri gerçekleştiriyorlardı. Eşitlikçi düzenlemelerle Osmanlı Devlet adamları, dini azınlıkların siyasi idareden memnuniyetini arttırmayı ve bunun sonucunda da bağımsızlık taleplerinin azalmasını umuyorlardı.

Bu genel konjonktür dikkate alındığı Osmanlı idarecilerinin on dokuzuncu asırdan itibaren neden Gayr-ı Müslimlere hukuki eşitliği sağlayacak adımları atmaya çalıştıkları daha kolay anlaşılır. Zira Osmanlı devlet adamları, bir yandan İmparatorluk içindeki ayrılıkçı talepler nedeniyle öte yandan Gayr-ı Müslimleri bahane ederek Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine karışmaya çalışan yabancı devletlerin son derece ağır baskılarına maruz kalmaktaydı.

Osmanlı Devlet bu nedenle on dokuzuncu yüzyıla kadar fazla değişmeden gelen klâsik “Millet sistemi” de, bir yandan dışarıdan gelen baskılar nedeniyle diğer yandan içeride Gayr-ı Müslimlerin ayrılıkçı talepleri ve faaliyetleri sonucunda, ekalliyet olarak da adlandırılan dini azınlıkların idaresi ile ilgili pek çok yeni uygulamalara gitmek zorunda kaldı. Ancak bu değişikliklerin ardından Millet Sistemi neredeyse bambaşka bir çehreye büründü.

Müslim ve Gayr-ı Müslimler arasında eşitliği sağlamak için siyasi alanda olduğu gibi, başta Ceza Kanunnamesi olmak üzere hukuki ve yargı alanında da atılması gereken adımlar bulunmaktaydı. Nitekim Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı devlet adamları ceza hukuku ve yeni mahkemeler teşkil etmek için de harekete geçtiler.

Tanzimat Dönemi'nde Ceza Hukukunda ve Yargı Sisteminde Yapılan Düzenlemeler

114

Müslim ve Gayr-ı Müslimler arasında eşitliği sağlayabilmek için öncelikle yapılması gereken işler arasında iki husus öne çıkmaktaydı. İlki Müslim ve Gayr-ı Müslim herkesin yargı işlerine bakacak yeni mahkemelerin kurulması ikincisi de yine dini kimliklerden ve aidiyetlerden bağımsız şekilde herkesin hükmünü razı olabileceği bir ceza kanunnamesinin ilan edilmesi idi.

Gayr-ı Müslimlerin itirazlarına maruz kalmamak, hatta Millet Sistemi'nde tanınmış haklardan daha geriye düşmemek adına elbette bu yeni kanunî düzenlemelerin İslam hukuku kurumlarından ve uygulamalarından bağımsız, Avrupa'nın modern uygulamaları esas alınarak gerçekleştirilmiş düzenlemelerden oluşması gerekmektedir. Nitekim Osmanlı Devlet adamlarının, hukuki eşitliği sağlamak adına attıkları ilk adım, Fransız Ceza Kanunnamesini model alarak yeni bir Ceza Kanunnamesi neşrederek yürürlüğe koymak oldu.

3 Kasım 1839'da Mustafa Reşit Paşa tarafından okunan Tanzimat Fermanı'ndan tam altı ay sonra, 3 Mayıs 1840 tarihinde Ceza Kanunu çıkarıldı. Bir mukaddime, on üç fasıl ve bir hatimeden meydana gelen 1840 Ceza Kanunnamesi, esas itibari ile İslâm Hukuku'ndan çok fazla ayrışmasa da İslâm Hukuku'nda mevcut olmayan birçok yeniliği

de kapsamaktaydı. Tanzimat'tan sonra çıkarılan ilk kanunun ceza kanunu olması bir tesadüf değildi. Zira Fatih, Kanuni ve diğer padişahlar tarafından çıkarılan kanunnamelerde de İslam ceza kanunundan farklı bir takım uygulamalara yer verilmişti.²⁵

1840 Ceza Kanunu, Osmanlı ülkesinde bütün herkesi ayrıcalıksız ve istisnasız olarak kapsamına alan ilk yasadır. Nitekim kanunda bu husus da vurgulanmakta ve bu hükümlerin uygulanmasında “*dağdaki bir çobanla bir vezirin*” eşit tutulacağı belirtilmekteydi. 14 Temmuz 1851’de yeni bir Ceza Kanunu yürürlüğe girdi. Bu kanun eskisine nazaran büyük bir yenilik getirmemekte, ancak çok önemli bir prensibi yürürlüğe koymaktaydı. Bu da varislerin, katilin kısas edilmesini affetmesinin devletçe bağlayıcı olmaması ilkesidir. Yani varisler suçluyu bağışlasa dahi devlet katili cezalandırabilecekti. Böylece, İslam Ceza Hukuku’nun özel hukuka ilişkin bir ilkesinin kaldırılmasıyla, kamu davası anlayışı Türk Hukuku’na girmiş oldu.²⁶

1840 ve 1851 yıllarında düzenlenen ceza kanunlarında zina suçuna ilişkin hükümler içermiyordu. Dolayısıyla 1840 ve 1851 yılındaki kanunnamelerde zina suçunu düzenleyen kanunlar, eski kanunnamelerdeki hükümlere bağlı olarak sürdürüldü.²⁷ 1840 ve 1851 Ceza Kanunlarında diyet dışında para cezası mevcut değildi.²⁸

Tanzimat devrinde 1840, 1851 ve 1858 yıllarında Ceza Kanunnameleri yayımlandı. Tanzimat Dönemi’nde kabul edilen ceza kanunnameleri arasında en uzun süre yürürlükte kalanı 1858’de yayınlanan kanunnameydi.²⁹

Tanzimat Dönemi’nde zina ve benzeri cinsel suçlara ilişkin cezalar, para cezası olmaktan çıkarılmış, hapis, kürek veya kal’a-bend cezasına çevrilmiştir. 1840 ve 1851 yılında yürürlüğe giren Ceza Kanunnamelerinde zina konusuna yer verilmemiş ve bu konudaki düzenlemeler ancak 1858 yılında yürürlüğe giren Ceza Kanunu’nda yer almıştır. 1810 tarihinde yürürlüğe giren Fransız Ceza kanunu esas alınmak suretiyle hazırlanan 1858 Kanunnamesi’nde zina suçuna ilişkin hükümler sonraki dönemlerde de kısmi değişikliklere maruz kalmıştır.

19. asırda Gayr-ı Müslimler ile Müslim unsur arasında eşitliği sağlamak için yargı alanında da bir takım düzenlemelere gidilmiştir. II. Mahmut’un 1826 sonrasında başlattığı yenilik hareketleri ve bu dönemi takip eden devre, yargı organları açısından da

²⁵ Coşkun Üçok, “Osmanlı Kanunnameleri’nde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler I” Ankara Üniversitesi, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ankara 1947, s. 125.

²⁶ Coşkun Üçok- A. Mumcu- G. Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, Savaş yayınları, Ankara 1996, s. 282.

²⁷ İsmail Acar, “Osmanlılarda Zina Suçu ve Cezası”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. X, Ankara 2002, s. 87.

²⁸ Mustafa Avcı, “Osmanlı Hukukunda Para Cezaları” *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. X, Ankara 2002, s. 98.

²⁹ Tahir Taner, “Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku”, *Tanzimat I*, Meb. Yayınları, İstanbul 1999, s.226-231.

yeniden düzenlemelerin gerçekleştirildiği bir devirdir. Nitekim Şer’iye Mahkemelerinin ve kadıların yetkileri bu dönemde azalmaya başlamış ve Osmanlı mahkeme sistemi bu süreçte yeni düzenlemelere tabi kılınmıştır. 1837 yılında İstanbul Kadısı’nın makamı, Bâb-ı Meşihat’taki boş odalara taşınarak, ilk kez resmi bir mahkeme binasında yargı faaliyetleri görülmeye başlanmıştır.

Şer’iye mahkemeleri, Osmanlı Devleti’nde Tanzimat’ın ilan edildiği döneme kadar olan devrede asli mahkemelerdi. Hukuki, mali, cezai, askeri ve idari her çeşit davaya bakarlardı.

Tanzimat Devrinde “*ülkede adaleti yeniden kurmak*” yüce idealini hayata geçirmek amacıyla Şer’i mahkeme hâkimlerinin tayin ve terfileriyle ilgili hususlarda bir dizi ıslahata girişildi. Tanzimat hareketinin hemen ardından yeni mahkemelerin Fransız örneğine göre kurulmasıyla, Şer’iye mahkemelerinin yetki ve görev alanları giderek daraldı, nihayet II. Meşrutiyet’ten sonra asli, genel mahkemeler olmaktan çıkmışlardı. Şer’i mahkemelerin yanı sıra Tanzimat Dönemi’nde yeni mahkemelerin kurulması Osmanlı Devleti’nde yarım asırdan fazla sürecek bir yargı dualitesinin doğmasına sebep oldu.³⁰

Aslında Şer’iye Mahkemelerinin görev alanları, Ticaret Mahkemeleri’nin kurulmasıyla bir miktar azalmıştı. 1840 yılında kurulan Taşra Meclisleri’nde ta’zir türünden suç ve cezalara bakılmasıyla Şer’iye Mahkemelerinin görev alanları biraz daha daraldı. Ancak bu meclislerin 1864 yılına kadar hukuk davalarına bakma yetkisi olmadığından, şer’i mahkemeler asli- genel yargı mercileri olarak ülkede varlıklarını bir müddet daha sürdürdüler. 1864 tarihli Tuna Vilayeti Nizamnamesi ile benimsenen usullerin, 1867 Vilayet Nizamnamesi ile tüm Osmanlı ülkesine teşmil edilmesiyle oluşan esaslar arasında, bir takım hukuk davalarının taşra meclisleri yerine yeni kurulmuş olan Nizamiye Mahkemeleri’nde görülmesi kararlaştırıldı.

Şer’iye Mahkemeleri ile Nizamiye Mahkemeleri arasındaki adli belirsizlik uzun süre devam etti. 1887 ve 1909 tarihli düzenlemeler ile de Şer’i ve Nizami Mahkemelerin görev alanlarının tespiti meselesine tam bir çözüm getirilemedi. Aynı davalara Nizamiye Mahkemelerinde başka, Şer’i mahkemelerde başka hüküm verildiği durumlarla karşılaşıldı. Bu karışıklık Tanzimat devrinin başından Osmanlı Devleti’nin ortadan kalktığı tarihe kadar devam etti. 1909 yılındaki irade ile Nizamiye mahkemelerinde görülüp hükme bağlanan hukuk-ı şahsiye davalarının şer’iye mahkemelerinde görülmesi

³⁰ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, İstanbul 2004, s. 237-254.

yasaklandı. 1914 tarihli Mehakim-i Şer'iyye ve Nizamiye'yi tefrik-i vezaifi hakkında Nizamname ile Şer'ie Mahkemeleri genel mahkeme olmaktan çıkarıldı.³¹

XIX. asırda Müslim ve Gayr-ı Müslim unsurlar arasında eşitliği sağlamaya yönelik ceza kanunnamelerinde ve yargı düzeninde yapılan değişikliklere değindikten sonra zina ve cinsel suçlara yönelik hadiseler Tanzimat Dönemi'nden sonra nasıl cezalandırılmaya başlandığı konusu ele alınabilir.

Tanzimat'tan Sonra Gayr-ı Müslim Erkekler İle Müslime Kadınlar Arasındaki Zina Hadiselerinde Verilen Cezalar

Tanzimat Dönemi'nden itibaren Müslime bir hatun ile cinsel birliktelik yaşayan Gayr-ı Müslimlerin artık idam cezasına çarptırılmadığı konu ile alakalı arşiv vesikalarında da net bir şekilde takip edilebilmektedir. Tanzimat'ın ardından Müslime kadınlar ile cinsel birlikteliğe yönelik suç işleyen Gayr-ı Müslimler idam cezası kaldırılmış ve yerine kürek ve hapis cezaları getirilmiştir.

Edremit Kazası Zeytinli Köyü'nde Topal Halil'in yirmi yaşını geçmiş kızı Ümmühan'ı kaçırmış olan Duvarcı Nikola'nın icra olunan sorgusunda fiil-i şenide bulunduğunu itiraf etmesi üzerine dosyası Meclis-i Vâlâ'ya havale olunmuştu. Ceza kanuna göre Nikola'nın bir sene boyunca Bursa'da pranga cezasına çarptırılmış ve Ummuhan'ın da üç ay müddetle Balıkesir'e sürgün edilmesine karar verilmişti.³²

1853 yılında Bozca Ada'da ikamet eden Veli isimli şahsın zevcesi Fatma'yı iğfal edip hanesine girerek “ icra-yı fiil-i şen'i “ gerçekleştiren Konstantin, tutuklandıktan sonra yargılanmış ve üç sene müddetle prangaya konulma cezasına çarptırılmıştı. Ancak bu olayda üzerinde durulması gereken enteresan bir durum vardır. Zira aynı tarihlerde Müslim bir erkek ile Müslime bir kadın arasında cereyan eden zina olaylarında yalnızca zina yaptıklarından dolayı hiçbir Müslim erkek pranga cezasına çarptırılmaz iken, geçmişten gelen alışkanlıkların tesiri ile olsa gerek, Konstantin 3 yıl pranga cezasına çarptırılmıştı.³³

1858 Ceza Kanunnamesi'nde kürek cezası, zorla ırza geçme hadiselerinde uygulanacak olan bir ceza idi. Bu durumda Osmanlı devlet adamlarının Tanzimat Dönemi'nde Gayr-ı Müslimleri Müslime hatunlara yönelik işledikleri cinsel suçlar nedeniyle idam cezasına çarptırmamalarına rağmen bu fiili ırza geçme hadisesi olarak görüyorlardı.

³¹ Ekinci, *a.g.e.*, s. 269.

³² BOA, A. MKT. MVL. 65/88. 16 Z 1269. (20 Eylül 1853).

³³ BOA. A. MKT. UM. 145 / 42 (30.10. 1853).

Osmanlı Devleti, donanmanın büyümesine paralel olarak ortaya çıkan kürekçi açığını öncelikli olarak serbest emek piyasası ortamında gidermeye çalışmış, ancak bu yöntemle işgücü yetersizliği sorununa çözüm bulamayınca, alternatif çözümleri devreye sokmuştur. Nitekim Donanma faaliyetlerinde aksama yaşanmaması için çeşitli zamanlarda devlet adamları zorunlu çalışma adı altında alternatif işgücü kaynaklarına yönelmiştir. Bu alternatifler arasında askerler, savaş esirleri ve köleler dışında, devletin uhdesi altında ucuz bir işgücü kaynağı olarak görülen mahkûmlardan yararlanmak da donanmanın insan emeği gereksinimini acil şekilde karşılamaya yönelik olarak geliştirilen çözüm yolları arasında ön plana çıkan unsurlardandır.³⁴ Nitekim Tanzimat'tan sonra Müslime hatunlarla zina eden Gayr-ı Müslim erkeklere bu tür bir yaptırım uygulanmıştır.

28 Aralık 1862 tarihli bir arşiv vesikasına göre Honaz Kazası'nın Gayr-i Müslim ahalisinden Dimitri, Ovacık Karyeli Ayşe'ye fiil-i şeni' icra etmekten dolayı tutuklanmıştı.³⁵ 10 Mayıs 1863 tarihli başka bir arşiv belgesinde, Balıkesir ahalisinden Ayşe Hatun'un, kendisine tecavüz eden (cebren fiil-i şeni) Todori hakkındaki şikâyetinin mahallince hazırlanmış olan mazbatasının cevabını henüz alamadığından bahisle, adı geçen şahsın cezalandırılması yönündeki talebini bir kere daha hatırlatma gereği duyuyordu.³⁶ Görüldüğü üzere XIX. asrın ikinci yarısından itibaren Gayr-ı Müslim erkeklerin artık Müslime hatunlara yönelik olarak gerçekleştirdikleri cinsel suçlardan dolayı küreğe mahkûm edilmiyorlar ve hapisle cezalandırılıyorlardı.

Osmanlı devlet adamları Gayr-ı Müslimler ile Müslümanlar arasında hukuki eşitliği sağlamaya yönelik adımları atarken, geçmişten gelen alışkanlıklar nedeniyle Müslüman kamuoyunun adalet duygusunu tatmin etmek konusunda kimi zaman bir takım sıkıntılara da maruz kalmıştır. Nitekim Gayr-ı Müslim bir kişiyle Müslüman kadın arasında vuku bulan zina hadiseleri, özellikle farklı dine mensup toplumlar arasında gerginliğin yaşandığı bir bölgede zuhur etmesi durumunda istenmeyen gelişmelere yol açabilirdi. Örneğin Lübnan'da Sayda Eyaletinde, Hristiyan bir şahsın, ahaliyi İslam'dan bir fahişe ile basılması sonrasında meydana gelen hadiseler oldukça enteresandır.

Dürzi topluluğu, zinadan tutuklanan Hristiyan gence saldırıp öldürdü. Bölgedeki Hristiyan halk ile Dürziler arasında gerginlik ve çatışmalar yaşanmaya başladı. Hristiyan halk yaşanan gerginlik üzerine birkaç gün evinden dışarı çıkmadı. Tam hadiseler

³⁴ Kaya Göktepe, "Osmanlı Bahriyesinde Bir İşgücü Kaynağı Olarak Kürek Mahkûmlarının İstihdamına Dair Tespitler" *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 47, S. 1, 2022, s. 179.

³⁵ BOA, MVL. 638/61

³⁶ BOA, MVL. 413/78.

yatışırken, Huzistan mahallesi sakinleri tebeşirle yola bir haç çizip, yoldan gelip geçen Hristiyanlara zorla, yere çizili olan haçı çiğnetmeleri üzerine gerginlik daha da arttı. Gelişmelerden haberdar olduktan sonra Osmanlı idarecileri, bu dini simgeye yönelik hakareti işlemeye cesaret edenleri tutukladı. Fakat bu tutuklamalara öfkelenen ahaliyi İslam, zaptiye saldırıp, tutuklanan gençleri serbest bıraktı, olayı çevre köylere ve şehirlere duyurdular. Civarda bulunan Kürd, Dürzi, Fellah unsurlar takım takım gelip Hristiyanlar'a saldırmaya başladılar. Olaylar bölgede bulunan Asker-i Nizamiye'ye rağmen üç gün üç gece boyunca bastırılmadı.³⁷ Bu örnek Tanzimat döneminde tebaa arasında eşitlik ilkesinin geniş toplum kesimlerine kabul ettirilmesinde ne denli sıkıntılı durumlarla karşılaşabileceğini de göstermekteydi.

II. Meşrutiyetin ilk yıllarında, Müslüman kabristanına defnedilen 9 aylık bir çocuğun cenazesinin Galata Musevi Cemaati tarafından talep edilmesinin ardından yaşanan sürece ilişkin arşiv belgelerine yansıyan bilgiler, toplumsal hayatta dair enteresan ilişkileri yansıtır. Tophane'de ikamet eden Kahveci İhsan'ın, zevcesinin gözetiminde iken ölen erkek çocuğun Musevi mezarlığına gömülmesi için Hahamhane'den istenmesi, bu ilginç ilişkiler ağını ortaya çıkarmıştı. Hahambaşılığın iddiasına göre ölen çocuğun babası, Feyza hanımla cinsel birliktelik yaşamış olan cemaate mensup bir Yahudi'dir. Kahveci İhsan Efendi, ölen çocuğun annesi ile bir buçuk ay gayr-ı meşru münasebette bulunup ayrılmıştı. Bu ayrılıktan on ay sonra söz konusu bebek dünyaya gelmişti. Çocuğun annesi fahişe bir kadın olduğu için İhsan çocuğun kendisinden olduğuna kani olamadığını dile getirerek çocuğun babası olduğuna ilişkin iddiayı kabul etmemişti. Ancak ölen çocuğun annesi Feyza Hanım, tüm iddiaları ve talepleri reddediyor ve Kahveci İhsan'la cinsel bir ilişkisi olmadığını, çocuğun ise nikâhsız yaşadığı İsa isminde başka bir kişiden olduğunu belirterek ölmüş çocuğunun Yahudi Cemaatine teslim edilmemesini talep ediyordu. Karışık ilişkiler ağından oluşan bu mesele çözümlenmek üzere Fetvahaneye havale edilmişti.³⁸

Tanzimat döneminden sonra devletin cezaların tesbit ve infazında, Kanuni bir takım prosedürlerin yerine getirilmesi ve duruma göre gerekli olan cezanın infazı hususunda, Avrupa'da geliştirilmiş olan uygulamayı benimseme yönünde değişim geçirmeye başladığı da gözlenmektedir.

Tersane-i Amire marangozlarından Hüseyin Ağa'nın oğlu Rıza'ya fiil-i şeni icra eden Avram'ın ceza kanunundaki hükümlere göre tedip edilmesi hususunda talimat

³⁷ BOA. A. MKT. UM. 414 / 3 (13. 7. 1860)

³⁸ BOA. ZB. 350 / 149 (15. 6. 1909).

verilmişti.³⁹ Tanzimat'tan evvel Müslime bir kadınla cinsel ilişkiye girmek Gayr-ı Müslim erkekler açısından idam anlamına gelirken, Müslümanlar ile Gayr-ı Müslimleri hukuki statüde eşitleme gayretleri sonucunda durum tamamen değişmiş, hatta cinsel saldırının hedefi bir Müslüman erkek dahi olsa artık Gayr-ı Müslimlere idam cezası uygulanmaz olmuştur.

Örneklerden de anlaşıldığı gibi, Tanzimat'ın ardından Müslümanlar ile gayr-ı Müslimler arasında eşitliği sağlamak adına önemli adımlar atılmış, dini aidiyet nedeniyle farklı hukuki statülere sahip olmak ve farklı hak ve yetkilere sahip olmak ya da ayrımcı bir takım cezalara maruz kalmak gibi durumlara son verilmiştir. Tanzimat Dönemi'nden sonra cinsel suçlara yönelik cezalarda Müslümanlar ile Gayr-ı Müslimler arasında tam bir eşitlik tesis edilmiştir.

Sonuç

Osmanlı Klasik Çağında toplum temel olarak Müslim ve Gayr-ı Müslim şeklinde tasnif edilmekteydi. Hâkim millet pozisyonunda olan Müslümanlar, toplumsal ve siyasal hayatta olduğu kadar hukuki haklar bakımından da Gayr-ı Müslim unsurlara nazaran daha üstün pozisyondaydılar. Osmanlılarda Gayr-ı Müslim halk, İslam Hukukundaki zimmet sözleşmesi esas alınarak teşkil edilmiş, Millet Sistemi adı verilen bir yönetim mekanizması içinde idare edilmekteydiler.

120

Osmanlı Devleti'nde Gayr-ı Müslimlerin hem hukuki hakları hem de sosyo-ekonomik durumları açısından Tanzimat Dönemi'ne kadar dikkate bir değişiklik meydana gelmemiştir. Tanzimat Fermanı'nın ardından devlet ve toplum hayatına ilişkin hemen her konuda önemli gelişmeler ve değişimler yaşandığı gibi Gayr-ı Müslimlerin başta hukuki alanda olmak üzere, sosyal, siyasi ve iktisadi konumlarında da önemli iyileşmeler meydana geldi.

Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali'nin ardından, uluslararası güç dengelerinde büyük değişim ve dönüşüm yaşanmaya başlamış ve Osmanlılar artık, Klasik Dönemde tesis ettikleri Millet Sistemi'ni ortaya çıkan bu yeni konjonktürde sürdüremez hale gelmişlerdi. Zira Millet Sistemi'nin Gayr-ı Müslim unsurlara milli ve dini kimliklerini muhafaza etme imkânı sağlamasından dolayı, Fransız Devrimi sonrasında nasyonalist talepler Dünya genelinde artarken, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Gayr-ı Müslim unsurların da bağımsızlık yönündeki istekleri gözle görünür hale gelmeye başlamıştı. Üstelik Osmanlı'daki Gayr-ı Müslim unsurlar, büyük devletler tarafından, kendi gizli

³⁹ BOA, MVL. 857/44 (03.04. 1280/ 17 Eylül 1863).

ajandaları ve çıkarları doğrultusunda paylaşılmıştı. Büyük devletlerin Gayr-ı Müslim toplulukları himaye etmeleri, azınlık hakları bahanesiyle Osmanlı iç işlerine karışma ve kendi ülkelerinin çıkarları doğrultusunda Osmanlı idaresinden tavizler koparmalarına fırsat sağlıyordu. Osmanlı devlet adamları Gayr-ı Müslim unsurun Osmanlı idaresinden memnuniyetini artırmak suretiyle bağımsızlık yönündeki talepleri azaltmak, hukuki açıdan da onlara yeni haklar sağlayarak, Avrupalı devletlerin Osmanlı Hükümetinin iç işlerine müdahalesine meydan vermemek için Fransız İhtilâlinin sloganları arasında da yer alan “eşitlik” ilkesi doğrultusunda bir takım adımlar atmak zorunda kaldı. Bu amaçla, Müslim unsur ile Gayr-ı Müslim unsuru hukuki hak ve yaptırımlar noktasında eşitleyecek düzenlemeler yaptı.

Osmanlı Devleti’nde Gayr-ı Müslimlerin, Müslümanlardan farklı olarak ağır bir cezaya tabi tutuldukları hususlardan biri de Müslime kadınlarla cinsi münasebette bulunmaları halinde maruz kaldıkları idam cezasıydı. İslam Hukuku’nun geleneksel hükümlerinden gelen ve Osmanlıların Klasik Dönemde Millet-i Hâkime oldukları zamanların izlerini taşıyan bu ceza, yalnız Gayr-ı Müslim erkekler için uygulanan bir yaptırımdı. Zira Müslüman bir erkek dindaşı bir kadınla zina suçu işlemesi durumunda idam edilmemekteydi. Tanzimat Fermanı ile zimmet uygulamasına son verdiğini ilan eden Osmanlı İmparatorluğu, Müslümanlar ile Gayr-ı Müslimler arasında eşitsizlik unsuru oluşturan her şeyi ortadan kaldırmak üzere harekete geçmişti. Eşitsizlikler arasında yer alan Müslime Hatun ile cinsel ilişkiye giren Gayr-ı Müslim erkeklerin idam edilmesi uygulaması da Tanzimat sonrasında hayata geçirilen yeni uygulamalar ile yürürlükten kaldırıldı. Tanzimat’tan sonra Gayr-ı Müslim erkekler, cinsel suçlara ilişkin yaptırımlarda da Müslümanlar ile eşit hukuki pozisyona getirildi.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)

Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı (A. MKT. MVL.) 65/88.

Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A. MKT. UM.) 145/42.

Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A. MKT. UM) 414/3.

Hattı Hümayun, (HAT.) 512 / 25098 A.

Hattı Hümayun, (HAT.) 512 / 25098.

Hattı Hümayun (HAT.) 696/33569.

Hattı Hümayun (HAT.) 1379/54296.

Hattı Hümayun (HAT.) 1379/ 54291.

İrade Meclis-i Vâlâ (MVL.) 413/78.

İrade Meclis-i Vâlâ (MVL.) 638/61.

İrade Meclis-i Vâlâ (MVL.) 857/44.

Zabtiye Nezareti Evrakı (ZB.) 350 / 14.

Kitap ve Makaleler:

Araştırmalar

- Acar , İsmail. “Osmanlılarda Zina Suçu ve Cezası”, *Türkler*, C. X, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları 2002, 83-90.
- Akyıldız, Ali. “Tanzimat”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1-10.
- Avcı, Mustafa . “Osmanlı Hukukunda Para Cezaları” *Türkler*, C. X, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002. 91-106.
- Gülñihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.
- Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2004.
- Yavuz Ercan; *Kudüs Ermeni Patrikhanesi*, Ankara: TTK Yayınları, 1988.
- Yavuz Ercan, “Türkiye’de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İçtimai ve İktisadi Durumu”, *Belleten*, C. 47 S. 188, Ankara: 1983, 1119-1150.
- Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti’nde Gayr-ı Müslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul: Risale Yayınları, 1996.
- Göktepe, , Kaya. “Osmanlı Bahriyesinde Bir İşgücü Kaynağı Olarak Kürek Mahkûmlarının İstihdamına Dair Tespitler” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 47, S. 1, (2022), 177-214.
- Güler, Ali. *Osmanlı’dan Cumhuriyete Azınlıklar*, Ankara: Berikan Yayınları, 2003.
- Cevdet Küçük, “Osmanlı’da Millet Sistemi”, *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri*, TTK Yayınları, Ankara 1987.
- İlber Ortaylı; *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Pınar, İlhan. *Alman Gezginlerin Gözüyle 19. Yüzyıl Anadolu Şehirleri*, İstanbul: Akademi Kitabevi, 1998.
- Şekerci, Osman, *İslam Ülkelerinde Gayr-ı Müslimlerin Temel Hakları*, İstanbul: Nun Yayıncılık, 1996.
- Taner, Tahir.“Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku”, *Tanzimat I*, İstanbul: Meb. Yayınları, (1999), 221-232.
- Üçok, Coşkun. “Osmanlı Kanunnameleri’nde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler I” Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Ankara (1947), 125-146.
- Üçok, Coşkun. – Mumcu, A. - Bozkurt, G. *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara: Savaş Yayınları, 1996.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi

Eskisehir Osmangazi University History Journal

e-ISSN: 2687-3842 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esogutd>, 8/1, Mayıs 2025

Kitap İncelemesi

Yüzüncü Yıla Girerken: Türkiye'nin Tarihi

Arif Akbaş*

Öz

Bu makalede Rusya Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları Enstitüsü (IVRAN) bünyesinde çalışan Kireev Nikolay Gavrilovich'in "İstoriya Turtsii XX vek" (Türkiye Tarihi 20. Yüzyıl) kitabı [Editör: Rybakov Rostislav Borisovich] yorumlayıcı yaklaşım çerçevesinde incelenip tanıtılacaktır. Monografi, Türk devletinin 20. yüzyılın başlarına kadar ortaya çıkışı ve gelişiminin tarihini kısaca özetlemekte ve 20. yüzyılda Türkiye'nin gelişiminin ana aşamalarını ayrıntılı olarak analiz etmektedir. Jön Türk hareketinden 21. yüzyılın başında "ılımlı" İslam hükümetinin iktidara gelmesine kadar geçen süreci değerlendirmektedir. Kitap geniş bir okuyucu kitlesine yöneliktir. Üniversitelerde genel tarih ve modern Doğu tarihi derslerinde kullanılabilir niteliktedir. Monografinin yazarı, Türkiye'nin modern siyasi ve sosyo-ekonomik tarihi konusunda tanınmış bir uzmandır. Bu konuyla ilgili çok sayıda kitap ve makale yazmıştır. Küçük Asya birçok eski kültürün ve devlet oluşumunun beşiği idi. Modern Türkiye toprakları, eski insanların toplayıcılıktan tarıma dayalı tarıma geçişinin gerçekleştiği "berekatli hilal" in bir parçasıdır. Bu toprakları ilk ele geçirenler Selçuklu Türkleri, M.S. XI. yüzyılda ordularıyla ele geçiren ilk Türk hanedanıdır. Bu topraklar en büyük refah dönemini (17. yüzyıldan itibaren) Anadolu, Orta Doğu, Kuzey Afrika, Balkan Yarımadası ve kuzeyden komşu Avrupa topraklarını işgal eden güçlü bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu zamanında yaşamıştır. Osmanlı çökünce yerine Modern Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Osmanlı hızla işgal edilince işgal bölgesinde sayıları hızla artan millî müdafaa müfrezeleri faaliyete geçti. Ülke genelinde, liderliğinde subay ve aydın temsilcilerinin ana rolü oynadığı "Hakların savunulmasına yönelik topluluklar" ortaya çıkmaya başladı. Millî teşkilatlanma çalışması, Mayıs 1919'da İstanbul'dan Doğu Anadolu'ya hareket eden Osmanlı ordusunun generallerinden Mustafa Kemal tarafından üstlenildi. 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti ilan edildi ve Mustafa Kemal Atatürk onun ilk cumhurbaşkanı oldu. Bu cumhuriyet kuruluşundan bu yana tam bir asrı devirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Tarihi, Türkiye Cumhuriyeti, Mustafa Kemal Atatürk, Reformizm, Ulus Devlet.

Entering Its Centennial Anniversary: Türkiye's History

Abstract

In this article, we will explore and introduce the book "History of Turkey in the 20th Century," authored by Nikolay Gavrilovich Kireev, a scholar at the Institute of Oriental Studies of the Russian Academy of Sciences (IVRAN), and edited by Rostislav Borisovich Rybakov, adopting an interpretive approach. This monograph offers a concise overview of Turkey's historical

* Dr. Öğr. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Yıldızeli Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Programı, Sivas, Türkiye, Eposta: aakbas@cumhuriyet.edu.tr ORCID: 0000-0002-8480-4350

emergence and development until the beginning of the 20th century, while also delving into detailed analyses of its key developmental stages throughout the century. Starting with the Young Turk movement and culminating in the rise of a “moderate” Islamic government at the century’s onset, the book provides a comprehensive evaluation of Turkey’s trajectory. Tailored for a wide readership, it serves as a valuable resource for both general history enthusiasts and students enrolled in modern Eastern history courses at universities. The author of this monograph is a renowned expert in modern Turkish political and socio-economic history, boasting a prolific portfolio of books and articles on the subject. Anatolia, encompassing the territory of present-day Turkey, holds significance as the birthplace of ancient cultures and civilizations, forming part of the historically rich “fertile crescent” where the transition from hunting-gathering to agriculture occurred. The Seljuk Turks emerged as the first conquerors of these lands in the 11th century AD, marking the inception of Turkish influence in the region. Anatolia experienced its zenith under the Ottoman Empire, a formidable state that dominated the Middle East, North Africa, the Balkans, and adjacent European territories from the 17th century onwards. Following the collapse of the Ottoman Empire, the modern Republic of Turkey emerged in its place. As the empire rapidly disintegrated, grassroots national defense units proliferated in the occupied territories, with “Committees for the Defense of Rights” emerging nationwide, spearheaded by military officers and intellectuals. Mustafa Kemal, a general in the Ottoman army, assumed leadership in organizing national resistance efforts, relocating from Istanbul to Eastern Anatolia in May 1919. On October 29, 1923, the Republic of Turkey was officially established, with Mustafa Kemal Atatürk assuming the presidency as its first leader. Over the course of a century since its inception, this republic has undergone significant transformations, shaping the socio-political landscape of modern Turkey.

Keywords: The History of Türkiye, The Republic of Türkiye, Mustafa Kemal Atatürk, Reformism, the Nation-State.

Giriş

Uzun bir gerileme ve askeri yenilgiler sürecinden geçen Türkiye Cumhuriyeti, imparatorluk paradigmasını “ulus devlet” inşa etme programıyla değiştirmiştir. 1927, 1931 ve 1935’teki seçimleri sürekli kazanan Mustafa Kemal Atatürk, 1938’deki ölümüne kadar başkanlık görevini sürdürmüştür. 24 Kasım 1934’te TBMM ona “Atatürk” (Türkçe: “Türklerin babası”) soyadını vermiştir (Doğaner, 2007, 235-260). 1923’ten 1945’e kadar olan dönemde Cumhuriyet Halk Partisi, Milli Kalkınma Partisi ve Adalet Partisi kurulana değin kurulduğu ana kadar Türkiye’deki tek partiydi. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla birlikte genç ülkenin hükümeti onu modernleştirme çabalarına başlamıştır. Mustafa Kemal, Fevzi Çakmak, Kazım Özalp ve İsmet İnönü’nün yardımıyla bir dizi reform gerçekleştirilmiştir (Zürcher, 1912, 665-678). Bunu yaparak, Türk toplumunun kendine yönelik algısını İslami bir ulus devletten modern, demokratik ve laik bir ulus devlete dönüştürmeyi umuyorlardı.

Yönetişim ve eğitim reformları gerçekleştirildi ve sonunda laik bir toplum kuruldu. Bu reformlar dizisi o kadar radikaldi ki çoğu zaman yanlış anlaşılmalara ve toplumdan gelen direnişle karşılaştı ve esas olarak Kemalistlerin tek parti iktidarının yanı sıra ülkedeki

iyi askeri kontrol sayesinde uygulanabilmişti. 1920’li ve 1930’lu yıllarda Türk ordusu, devletin otoriter rejiminin baskı aygıtı olarak görev yaptı; muhaliflerinin dini ve etnik protestolarını ve en ufak siyasi muhalefeti bastırmıştır. Devlet, temelde kabul edilen altı ilke olan: “cumhuriyetçilik, halkçılık, laiklik, milliyetçilik, devletçilik ve inkılapçılık” ile yönetilmekteydi. Atatürk’ün doğrudan katılımı ve girişimiyle Türk ordusu, yarattığı laik tek etnikli devletin bağımsızlığının garantörü rolünü oynamaya başlamıştır. İktidarının dayanağı, baskı aracı ve gerekirse direnişi bastıran ordu, bir bütün olarak bağımsız aktif politikadan kaçınmıştır. Aynı zamanda sivil iktidar yapısında yukarıdan aşağıya önemli bir eski asker tabakası mevcuttu. Bu durum, II. Dünya Savaşı’nın patlak vermesi ve resmi olarak tarafsız ülkelerde bile iç siyasi rejimlerin sıkışmasıyla kolaylaştırılan Atatürk’ün ölümünden sonra bir süre daha devam etti. Kemalist hükümet çok büyük ekonomik sorunlarla karşı karşıya kaldı. Mustafa Kemal Atatürk, İkinci Dünya Savaşı’nın başlamasından bir yıl önce, 10 Kasım 1938’de vefat etti (Turan, 2018, 161-186). Türk siyasi elitinin, aslında dünya savaşı koşullarında, ülkenin gelecekteki politikasına ilişkin kararlar alması gerekiyordu. İsmet İnönü, Türkiye Cumhuriyeti’nin yeni Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 1965’te Adalet Partisi, Meclis’teki 450 sandalyenin 240’ını alarak (CHP’nin 134 sandalyesi vardı) ezici bir zafer kazandı ve 1969’da bunu bir kez daha tekrarladı. Böylece çok partili siyasi hayata tam manasıyla geçilmiş oldu (Alpbaz, 2022, 49-66).

Türkiye Tarihi 20. Yüzyıl

Bu monografide Türkiye’nin menşeyinin kısa tarihi sunulmaktadır. Türk Devleti’nin XX. yüzyılın başlarına kadar gelişmesi ve daha sonra XX’de Türkiye’nin gelişiminin temel aşamaları anlatılmaktadır. Yüzyılın başındaki Jön Türkler hareketinden - modern “ılımlı” bir İslam hükümeti iktidara gelmesine 2002’ye kadar geçen dönem anlatılmaktadır. Türkiye’nin XX. yüzyıldaki gelişimini tahmin ederek, genel olarak ikna olmuş durumdayız. Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılmasından sonra “sonsuz fetihler”e dayanan gelişiminin ana referans noktasını kaybetmiştir. Türkiye’nin yönetici seçkinleri aniden kendilerini güç bir durumun içinde buldular. Devlet elden gidiyordu. Devleti ve bağımsızlığı yeni temeller üzerinde kurmak noktasında çeşitli kararlar aldılar. Böylece XIX. yüzyıldaki Osmanlı eklektik Avrupalılaşmasının yerini cumhuriyetçi modernleşme ve buna dayalı yeni ideoloji Laiklik ve milliyetçilik ilkeleri eskisinin yerini aldılar. Gazavat, Osmanizm ve Şeriatın geriye kalanlar hızla tasviye edildi (Kireyev, 2007, 603).

Yeni yönetim, Mustafa Kemal Atatürk ve taraftarları tarafından ilan edilmiştir. Büyük tarihi görev- yaşamın tüm yönlerinin modernizasyonu, gelişmeyi yakalama dürtülerinin oluşturduğu motivasyonla Türk toplumu, bir yüzyıldan daha az bir sürede bu

isteği gerçekleştirmiştir. Özellikle ilk yıllarda gerçekten bu yöndeki devrim niteliğindeki ve en zor adımların atılması sağlanmıştır. Laik devletin, ulusal sanayinin temellerinin yaratılması ve ulusal ekonominin tamamının canlandırılması hedeflenmiştir. Bu sefer sadece başarılarla dolu değildi. Laikleşme konusunda aynı zamanda bizim görüşümüze göre, Pantürkizm’de geçen aşırı milliyetçilik önlemleri de yeni devlet kurulurken alınmıştı. Mevcut monografide yazar, temel değerleri tahmin etmeyi amaçlamaktadır. Cumhuriyet Türk devletinin çok yönlü gelişiminin aşamaları, her şeyden önce hem iç hem de dış politika alanlarındaki eylemlerini etkilemiştir. Bir anda mümkün olduğunca yabancı hususların tatmin edilmesi için gerekli özen gösterilmiştir. Türkiye’nin SSCB ile eski ilişkileri ve Rusya Federasyonu ile dağılmasının ardından da devam etmiştir (Kireyev, 2007, 603).

Bu ilişkilerin çekirdeği oradaydı ve konu aslında ekonomiden çok siyaset ve ideoloji ile ilgiliydi. Ayrıca yazarın arzuladığı Boğazlar teması Rusya için o kadar eski ve hayati önem taşıyordu ki okuyucuların dikkatini özellikle önemli olan başka bir soruna çekmiştir. Kitapta 100. yılına giren ülkenin; Türkiye ve Kuzey Kafkasya, Türkiye ve Rusya’daki Türkler, Türkiye ve Rus Müslümanları konuları da tetkik edilmiştir. Cumhuriyetin iktisat tarihinde görülen en önemli başarısı aşamaları ulusal ekonomiyi reforma eden şeydi. Gelişmeyi yakalamak için aşırı koşulların yaratılması gibi bir durum söz konusuydu. Devletçilik ilkesi çerçevesinde 30. yılın reformları devletin ilk büyük ekonomik reformu yaratmasına izin vermiştir. Turgut Özal’ın 80’li yıllardaki reformları ülkenin serbest piyasa ekonomisine geçmesine izin vermişti. Devlet, karma ekonomiden serbest ekonomiye geçerek endüstriyel girişim teşvik edilmişti. [Devletçilik döneminde Türkiye’deki bazı fabrikalar ve üretim tesisleri Rusya’nın da yardımıyla kurulmuştur.] Ülkenin sosyo-ekonomik kalkınmayı yakalama kanalı, son zamanlarda hala hayati öneme sahiptir. Özal ile birlikte ülke kapılarını tüm dünyaya açmış ve gelişme yönünde belirgin bir ivme yakalamıştır. Devletin ekonomideki hâkimiyetini tüm dünyaya açmış ve küresel sisteme entegre olmayı başlatmıştır (Kireyev, 2007, 604).

Bu günlerde başlayan özelleştirme kararlarıyla zaten devletin ekonomideki etkisinin büyük bir kısmını tasfiye edilmiştir. Sanayideki tekeller, altyapı ve kredi-bankacılık alanı, özel sektörün hem iç hem de iç pazardaki başarıları, dış ticaret ve inşaat sektörleri teşvik edilmiştir. Aynı zamanda özel girişim henüz ağır sanayide devletin yerini alamamıştır. Sosyal altyapı, savunma sanayi ve teknolojik gelişmeler yine bu dönemde başlamıştır. XXI. yüzyılın başlarına kadar Türkiye, Avrasya’nın en büyük bölgesel endüstriyel-tarım güçlerinden biri haline gelmiştir. Türkiye’nin nüfusu kurulduğu

yıllardaki 14 milyondan 70 milyona çıkmıştır. Kişi başına düşen GSYİH son yıllarda 3 bin dolar civarına ulaşmıştır. Türkiye'nin tamamı Avrupa ile Asya arasında ticaret ve ulaşım köprüsü olarak başarılı bir ekonomik rol üstlenmektedir. Türkiye uzun bir süredir AB'ye üye olmak için başvurmaktadır. Bunun önündeki en önemli engel ekonominin modernizasyonundaki eksikliklerden çok AB'nin gönülsüzlüğü ve isteksizliğidir. AB, sürekli devletin demokratikleşmesi için toplumsal yönde birçok uyum maddesi konusu açmaktadır (Kireyev, 2007, 604). Bu monografinin muhtevasını inceldiğimizde şu bölümlerden oluştuğu görülmektedir: I. Bölüm; Osmanlı'nın Avrupalaşma Devri, Avrupalaşma yolunda ilk adımlar, Doğu Sorunu, Birinci Tanzimat Fermanı, Tanzimat'ın dış koşulları, İkinci Tanzimat Fermanı, Osmanlı reformunun sonuçları, 20. yüzyılın başında Doğu Sorunu, II. Bölüm; XX yüzyılın başları - İmparatorluğun sonu, ideolojinin değişimi, Abdülhamid ve Jön Türkler, Jön Türk ideolojisinin oluşumu, Yüzyılın başında ekonomi, Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye, III. Bölüm; Cumhuriyete giden zor yol, İmparatorluğun son günleri, İşgalcilere karşı direnişin başlangıcı - Kemalizm'in başlangıcı, Yeni hükümetin ana karargâhı Ankara, Kazanılan zafer, IV. Bölüm; Kemalist rejimin oluşum modu, Laik devlet, laik güç, Türkçülük - devlet ideolojisi, Özel sektörü destekleyecek ilk tedbirler, Lozan sonrası Türkiye ve dış dünya, V. Bölüm; Kemalist iktidar ve reformlar, Küresel ekonomik kriz ve Türkiye, Türkiye ile SSCB arasında işbirliği, Milliyetçilik ve otoriter güç, Dış politika sorunları, Atatürksüz Türkiye, VI. Bölüm; Türkiye ve İkinci Dünya Savaşı, Ülkenin yeni liderliğinin dış politikası, Türkiye'nin SSCB'nin Büyük Vatanseverlik Savaşı ve Nazi Almanya'sı ile ilişkileri, Milliyetçilik ve Dünya Savaşı, Dünya Savaşı'nın son aşaması, VII. Bölüm; Soğuk Savaşın Başlangıcı, Batı dünyası ile işbirliği modeli arayışı, Savaş sonrası iç politika, Çok partili sisteme geçiş, Demokrat Parti iktidarı, DP'nin iktidarının sonu - 1960 askeri darbesi, VIII. Bölüm; Askeri rejimler arasında bir ülke, 1960-1970'ler, 1960 askeri darbesinin sonuçları, Hükümet koalisyonları ve siyasi mücadeleler, Siyasi yaşamın radikalleşmesi, Türkiye SSCB ile ilişkileri geliştirmeye hazır, IX. Bölüm; Özal'ın "beyaz devrimi" XX yüzyılın son on yılında Türkiye, Türkiye-Rusya ekonomik ortaklığı, Rusya'nın Avrasya'daki siyasi rakibi, Siyasi ve ideolojik sorunlar; iki ülke arasındaki rekabet (Kireyev, 2007, 606-607). Kitabın sonuna kaynaklar ve notlar dışında Türkiye'nin bir asırlık tarihsel kronolojisi de eklenmiştir. Bu eser Rusya'nın son yüzyılda Türkiye'ye bakış açısını göstermesi yönüyle ön plana çıkmaktadır.

Sonuç

Türkiye'nin 20. yüzyıldaki gelişimini özetlersek, şuna inanıyoruz; en önemlisi, ana gücünü kaybeden Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra ülke adeta küllerinden yeniden doğmuştur. Osmanlı'daki sonsuz fetihler yerine gelişimi için yeni kılavuz olan modernizmi/ Batıcılığı ve laikliği benimsemiştir. Türkiye'nin siyasi seçkinleri yeniye savunacak gücü bulmuşlar ve Avrupalılaşmak için yerli bir burjuvazi [zenginler sınıfı] yaratmışlardır. Türk devletinin ve bağımsızlığının temelleri Atatürk zamanındaki CHP'nin altı ilkesiyle ve yapılan yeni anayasa ile atılmıştır. Burada 19. yüzyılda Osmanlı'nın eklektik Avrupalılaşması, yerini cumhuriyetçi modernleşmeye ve buna dayalı yeni bir ideolojiye bırakmıştır. Geleneksel imparatorluk rejimi yerine laiklik ve milliyetçilik ilkeleri getirilmiştir. Gazavat, Osmanlıcılık ve Şeriat kalıntıları hızla çıkarılan yeni kanunlarla tasviye edilmiştir. Kemal Atatürk ve arkadaşlarının görkemli tarihi bildirisine göre temel görev - yaşamın tüm yönlerinin gerçek anlamda modernizasyonunu [çağdaşlık] gerçekleştirmektir. Yetişme/ eğitime dürtüsüyle oluşan Türk toplumu bir yüzyıldan daha kısa bir sürede hayata geçirilen reformlarla hızla Batılılaşmıştır. Yaşanan gelişmeler bazen halk tarafından hoşnutsuzlukla da karşılanmıştır. Yeni rejim yerine eskiyi savunanlar belirli bir muhalefette geliştirmişlerdir. Özellikle ilkleri bu yönde kararlı gerçekten devrim niteliğinde ve en zor adımlar laik bir devletin temellerinin oluşmasını sağlamıştır. Ulus devlet kurulmuş bu minvalde ulusal sanayi ve bir bütün olarak ulusal ekonomi oluşturulmuştur. Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihi sadece sekülerleşmedeki başarılarla dolu değildi. Toplum ve onun manevi değerleri hızla değişmiştir. Bize göre yeni aşırı milliyetçilik, geçici Pan-Türkizm'e dönüşmüştür (Kireyev, 2007, 389). [Ziya Gökalp'in "Türkçülüğün Esasları", Yusuf Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset" çalışmaları cumhuriyetin ideolojik yönden belkemiğini oluşturmaktadır.]

Yazar, eserinde kapsamlı bir çalışmanın ana aşamalarını değerlendirmeye çalışmıştır. İlk olarak cumhuriyetçi Türk devletinin gelişimini anlatmıştır. Hem iç hem de dış politika alanlarındaki tüm eylemlerini özetlemiştir. Dış politika hususlarını değerlendirirken, mümkün olduğu ölçüde, Türkiye'nin SSCB ile ilişkilerine özel önem vermiştir. SSCB çöktükten sonra Rusya Federasyonu ile olan ilişkilere de değinilmiştir. Bu ilişkilerin temeli ekonomiden çok politikalarla ilgiliydi ve öyle de kalacak gibi gözükmemektedir. [SSCB ülkeyi kendi safına çekmek için kuruluşunda özellikle her yönden desteklemiştir.] Rusya için bu kadar uzun süredir devam eden hayati bir meseleye ek olarak yazar, Boğazlar temasıyla okuyucunun dikkatini bu konuya çekmeyi amaçlamıştır. 1990'lı yıllardan itibaren en önemli hale gelen diğer bir mesele ise Türkiye ve Kuzey'deki ülkelerle, Kafkasya, Türkiye ve Rusya Türkleri, [Türkistan] Türkiye ve Rusya

Müslümanları arasında kurulan yeni bağlardır. Türkiye, bir manada SSCB'nin çöküşüne ve yeni devletlerin ortaya çıkmasına hazırlıksız yakalanmıştır. Yazarın görüşüne göre, Cumhuriyetin tarihindeki en önemli aşamalar ekonomiyi reforma eden aşamalardır. Ülkenin kalkınmayı yakalamak için acil durum koşulları yaratması gerekmektedir. 1930'ların devletçi reformları devletin ilk büyük sanayi kuruluşlarını yaratmıştır (Kireyev, 2007, 390).

Ülke'nin tarihinde Turgut Özal'ın başlattığı reformların büyük bir önemi vardır. 1980'li yıllarda hâlihazırda mevcut gelişmeleri yakalayan gelişmeye paralel olarak ülkenin kalkınması hızlanmıştır. Özel sektöre büyük bir önem verilmiştir. Liberal ekonomik bir anlayış olan serbest piyasa ekonomisi benimsenmiştir. Yaşanan bu gelişmeler karşısında devletin içindeki sol kanat özelleştirme politikalarına şiddetle karşı çıkmıştır. Özal'ın ekonomik anlayışını sonradan gelen sağ partiler de benimseyerek devam ettirmiştir. Öyle görünüyordu ki, devlet egemenliği zaten sarsılmaz temelleri üzerine oturtulmuştu. Özal ile birlikte Türkiye Ekonomisini tüm dünyaya açmıştır. Aslında bu anlayışın ilk başlatıcısı Adnan Menderes'tir. Mevcut özelleştirme ulus içindeki hâlihazırda endüstriyel alanda pek çok devlet tekeli ortadan kaldırmıştır. Üretim, altyapı ve kredi ve bankacılık sektörü, özel teşebbüsün daha fazla başarısına katkıda bulunmuştur. İç ve dış ticaret ve inşaat alanlarında büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. [Yeni fabrikalar kurulmuş, büyük barajlar inşa edilmiştir.] Aynı zamanda özel girişim henüz zor durumlarda devletin yerini tam manasıyla alamamıştır. Sanayi, endüstriyel ve sosyal altyapı, savunma, yeni endüstri, teknoloji geliştirme konuları sonraki yıllarda ön plana çıkmıştır (Kireyev, 2007, 391).

1983-1996 yılları arasında parlamenter sistemin restorasyonundan sonra ülke, farklı yapıdaki koalisyon hükümetleri tarafından yönetilmiştir. 1984'ten itibaren dış devletlerin müdahalesi sonucu ülkenin güneyinde ve doğusunda PKK sorunu ortaya çıkmıştır. Atatürk'ün ölümünden kısa bir süre sonra Türk toplumunda başlayan İslam'ın restorasyonu, giderek seçmenlerin siyasi tercihlerini etkilemeye başlamıştır. 1970'lerin başında İslam yanlısı partiler nüfusun yaklaşık yüzde 11'i tarafından desteklenmekteydi. 1990'ların ortalarında bu rakam zaten yüzde 21,5'ti. Bu, Refah Partisi lideri Necmettin Erbakan'ın Temmuz 1996'da Batı yanlısı T. Çiller'in Doğru Yol Partisi ile bir hükümet koalisyonuna liderlik etmesine olanak sağlamıştır. Bu yıllarda ülkenin siyasetinde özellikle Süleyman Demirel belirgin bir rol üstlenmiştir. 2000'ler - 2010'larda Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) kuruluşundan bu yana kendisini "Müslüman demokrasinin" partisi veya "muhafazakâr" bir parti olarak konumlandırmıştır. Türkiye'nin AB'ye katılımına ilişkin müzakereler Ekim 2004'ten bu yana devam etmektedir. Türkiye-Avrupa ilişkileri, Türkiye'nin Mayıs 2004'te Avrupa Birliği'ne katılan Kıbrıs'ı tanıma konusundaki

isteksizliği nedeniyle karmaşık bir hal almıştır. 17 Nisan 2022’den itibaren doğudaki çatışması kapsamında Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından (PKK) terörüne yönelik “Pençe - Kale” askeri operasyonu başlatılmıştır. Günümüz itibariyle Türkiye’nin bölgedeki en büyük sorunları Suriye iç savaşı, Ukrayna ve Rusya savaşı, Filistin ve Kıbrıs meseleleridir. Güçlü bir devlet olan Türkiye her daim bu tarz sorunlara çözümler üretebilmeyi başarmıştır. Cumhuriyetin yüzüncü yılını doldurması bu başarının bir göstergesidir. Atatürk’ün de belirttiği gibi: “Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır.”

Türkiye’nin tarihi, zengin ve karmaşık bir geçmişe sahip olan bu coğrafyanın önemli bir parçasını oluşturur. Geçmişinde pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Türkiye, tarih boyunca siyasi, kültürel ve ekonomik açıdan önemli dönüşümler yaşamıştır. Türkiye’nin tarihi, Anadolu’nun binlerce yıllık geçmişiyle başlar. Anadolu, antik çağlardan beri birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Hititler, Frigler, Lidyalılar, Persler, Helenler, Romalılar ve Bizanslılar gibi birçok önemli uygarlık, Anadolu topraklarında izler bırakmıştır. Özellikle Helenistik dönemde, Anadolu, kültürel ve ticari bir merkez haline gelmiş ve farklı kültürlerin etkileşimine tanıklık etmiştir. Ancak Türkiye’nin modern tarihinde en önemli dönüm noktalarından biri, Osmanlı İmparatorluğu’nun yükselişi ve çöküşüdür. Osmanlı İmparatorluğu, 1299 yılında kurulmuş olup, 600 yıl boyunca Orta Doğu, Kuzey Afrika, Balkanlar ve Kafkasya’yı kapsayan geniş bir coğrafyada hüküm sürmüştür. Ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu, içsel zayıflıklar, dış baskılar ve modernleşme çabalarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu dönemde, Osmanlı toprakları parçalanmış ve birçok bağımsızlık hareketi ortaya çıkmıştır. Yüzyılın başlarında, Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşüyle birlikte Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu gerçekleşmiştir. Mustafa Kemal Atatürk liderliğindeki Türk Milli Mücadelesi, ulusal bir kimlik ve modern bir devletin temellerini atmıştır. 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti resmen ilan edilmiş ve Atatürk, Türkiye’nin ilk Cumhurbaşkanı olmuştur. Atatürk dönemi, Türkiye’nin modernleşme ve Batılılaşma sürecinde önemli bir dönemdir. Laiklik ilkesi benimsenmiş, eğitim ve hukuk alanlarında köklü reformlar yapılmıştır. Ancak Türkiye’nin tarihi sadece Atatürk dönemi ile sınırlı değildir. Ülke, 20. yüzyıl boyunca bir dizi siyasi, ekonomik ve sosyal değişim yaşamıştır. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Türkiye, Batı’yla daha yakın ilişkiler kurmaya başlamış ve NATO’ya üye olmuştur. Soğuk Savaş döneminde stratejik konumu nedeniyle önemli bir rol oynamıştır. Ancak iç siyasette ve Kürt sorunu gibi bazı konularda da zorluklarla karşılaşmıştır. Bugün, Türkiye’nin tarihi, uluslararası ilişkilerdeki ve iç siyasetteki karmaşık dinamiklerle şekillenmektedir. Ülke, demokratikleşme çabalarıyla, ekonomik kalkınma hedefleriyle ve bölgesel istikrarı

sağlama çabalarıyla mücadele etmektedir. Ancak tüm zorluklarına rağmen, Türkiye tarih boyunca olduğu gibi, köklü bir geçmişe, zengin bir kültürel mirasa ve dinamik bir topluma sahiptir. Gelecekteki zorluklarla başa çıkarken, Türkiye'nin tarihinden aldığı güçle yoluna devam edeceği düşünülmektedir.

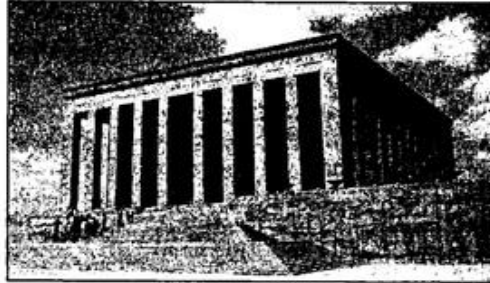
Türkiye'nin gelecek yüzyılı hakkında kesin ve belirli tahminlerde bulunmak zor olabilir, çünkü birçok faktör bu süreci etkileyebilir ve değiştirebilir. Türkiye'nin ekonomisi, küresel rekabet ve iç dinamiklerle birlikte değişmeye devam edecektir. Yatırımların artması, teknolojik yeniliklere odaklanma ve insan sermayesine yapılan yatırımlar, ekonomik büyümenin itici güçleri olabilir. Türkiye, demokrasi standartlarını yükseltme ve insan haklarına saygı gösterme konusundaki çabalarını sürdürebilir. Bu, iç politika ve dış ilişkilerde daha olumlu bir algı oluşturabilir. Türkiye, coğrafi konumu nedeniyle önemli bir jeopolitik rol oynamaya devam edecektir. Bölgesel istikrarın sağlanması, komşularıyla ilişkilerin geliştirilmesi ve uluslararası arenada aktif bir oyuncu olarak kalma çabaları, bu rolün sürdürülmesini sağlayabilir. Yapay zeka, uzay keşfi, biyoteknoloji gibi alanlardaki ilerlemeler, Türkiye'nin bilgi ve teknoloji tabanlı bir ekonomiye doğru evrilmesini hızlandırabilir. İklim değişikliği, kentsel büyüme, göç, eşitsizlik ve işsizlik gibi çevresel ve sosyal sorunlar, Türkiye'nin karşılaşılabileceği önemli zorluklar arasında olabilir. Bu sorunların ele alınması, sürdürülebilir kalkınma ve toplumsal refah için kritik olacaktır. Ancak, herhangi bir tahminin kesin olmadığını unutmamak önemlidir. Türkiye'nin geleceği, alınan politika kararları, küresel olaylar ve bir dizi diğer faktör tarafından şekillendirilecektir.

Kaynakça

- Doğaner, Y. (2007). *Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Sosyo-Kültürel Değişim*. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi ICANAS, 38, s. 235-260.
- Zürcher, E. J. (1912). "The Balkan Wars and the refugee leadership of the Early Turkish Republic". *War and Nationalism: The Balkan Wars*, 1913, p. 665-678.
- Turan, M. (2018). Tek parti döneminde Türkiye Parlamentosu'nun süreklilik ilkesi: 10 Kasım 1938 örneği". *Tarih ve Günce*, 1(3), s. 161-186.
- Alpbaz, M. M. (2022). "Adalet Partisi'nin iptal davaları çerçevesinde 1961 Anayasası'na yaklaşımı (1963-1964)". *Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), s. 49-66.
- Kireyev, N. G. (2007). *Istoriya Turtsii XX vek* / N. G. Kireyev. Moskva: IV RAN Kraft.

Н.Г. КИРЕЕВ

ИСТОРИЯ ТУРЦИИ XX ВЕК

132

**Москва
Крафт+ ИВ РАН
2007**

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi
Eskisehir Osmangazi University History Journal

e-ISSN: 2687-3842 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esogutd>, 8/1, Mayıs 2025

Kitap İncelemesi

Berthe Georges Gaulis, Çankaya Akşamları*

Pelin Helvacı*

Öz

Bu çalışmada Fransız kadın gazeteci Berthe Georges Gaulis'nin *Çankaya Akşamları* adlı kitabının incelemesi yapı

lacaktır. Kitap, *Türk Milliyetçiliği* ve *Ankara, İstanbul, Londra: Mustafa Kemal ve Doğu'daki İngiliz Politikası* başlıkları altında yayınlanan iki kitaptan oluşmaktadır. 1896'da *Le Temps* gazetesinin muhabiri olarak İstanbul'a gelen ve uzun yıllar İstanbul'da yaşayan Gaulis, eşinin ani ölümüyle onun mesleğini sürdürmüş, son dönem Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele hakkında gözlemlerini Türk ve Fransız kamuoyuna sunmuştur. İlk yabancı kadın gazeteci olarak Mustafa Kemal Paşa'yla bir araya gelen, Anadolu hareketinin meşruluğunu savunan ve Türk-Fransız dostluğunun sağlanması gerektiğini düşünen Gaulis, Anadolu hareketinin Fransız sömürgelerini de etkileyeceğini ve Fransa'nın buna göre bir politika izlemesi gerektiğini düşünmektedir. Bu bağlamda Gaulis, başta Fas olmak üzere kuzey Afrika'daki Fransız çıkarlarının korunması için Fransız Sömürge Genel Valisi Mareşal Lyautey'le sık sık mektuplaşmıştır. Bir kısmı bu kitapta yayınlanan mektuplarda İstanbul'un 16 Mart 1920'deki işgalinden itibaren Fransız-İngiliz çatışması görülmekte ve Mustafa Kemal etrafında şekillenen Anadolu hareketinin askeri ve siyasi yönleri değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: Millî Mücadele, yabancı gazeteciler, Berthe Georges Gaulis, Türk siyasi tarihi, Mustafa Kemal.

Berthe Georges Gaulis, Çankaya Evenings

Abstract

This study aims to review the book *Çankaya Evenings* by French journalist Berthe Georges Gaulis. The book consists of two volumes under the titles *Turkish Nationalism* and *Ankara and Istanbul, London: Mustafa Kemal and British Policy in the East*. Gaulis lived in Istanbul beginning from 1896 as a correspondent for *Le Temps*. Following the sudden death of her husband, she continued his profession. She was one of the substantial figures who presented observations about late Ottoman Empire, World War I and Turkish National Struggle to both Turkish and French audiences. She was the first foreign female journalist to meet Mustafa Kemal Pasha. Gaulis defended the legitimacy of the Anatolian movement and advocated for Turkish French friendship. She believed that the Anatolian movement would also impact French colonies, and that France should shape its policies accordingly. In this context, she frequently corresponded with Marshal Lyautey, the French Governor-General of Colonies, particularly concerning the protection of French interests in North Africa, especially in Morocco. Some of these letters, published in this book, highlight the Franco-British conflict following the occupation of Istanbul on March 16, 1920, and assess the

* Berthe Georges Gaulis, *Çankaya Akşamları*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2007.

* Dr. Öğr. Gör., İstanbul Teknik Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye, helvacip@itu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0779-1699.

military and political dimensions of the Anatolian movement, which revolved around Mustafa Kemal.

Key words: Turkish Independence Movement, foreign journalists, Berthe Georges Gaulis, Turkish political history, Mustafa Kemal.

Berthe Georges Gaulis, Çankaya Akşamları

Fransız gazeteci Berthe Georges Gaulis'nin yazdığı *Çankaya Akşamları*, 1920-1922 arası dönemin siyasi ve askeri tarihini ele almaktadır. Kitabın adında Çankaya geçse de kitap, zannedileceği gibi yeni rejimin kurulma dönemini ve devrimleri ele almıyor, Millî Mücadele dönemini Mustafa Kemal Paşa'yı merkeze alarak inceliyor.

Kitabı yayına hazırlayan Nurer Uğurlu ile dönemin gazetecilerinden Naşit Uluğ (1902-1977)'un tanıtım yazılarıyla başlayan çalışma, aslında gazetecinin yazdığı iki ayrı kitaptan oluşmaktadır. Bu kitaplar, *Türk Milliyetçiliği* ve *Ankara, İstanbul, Londra: Mustafa Kemal ve Doğudaki İngiliz Politikası*'dır. Gaulis'nin yazdıklarına geçmeden önce Naşit Uluğ, giriş kısmında “Millî Mücadele’de Türk-Fransız İlişkileri” bölümünü yazarak dönem hakkında tarihsel bir arka plan vermiş, Berthe Georges Gaulis’yi tanıtmıştır.¹ Berthe Georges Gaulis, kocası Georges Gaulis'nin 1896’da *Le Temps* gazetesinin muhabiri olarak İstanbul’a görevlendirilmesiyle gelmiş, uzun yıllar İstanbul’da yaşamıştı. Georges Gaulis'nin 1912’de ani bir şekilde hayatını kaybetmesiyle, Berthe Gaulis eşinin mesleğini devam ettirmeye karar vermişti.² Berthe Gaulis, Uluğ’un sözleriyle “zekâsı ve kabiliyetiyle kısa bir zamanda ün kazanmış” ve Mustafa Kemal Paşa’ya ulaşan ilk yabancı kadın gazeteci olmuştur (s. 10).

Kitapta Gaulis, Anadolu’ya geçişini ve çeşitli temaslarda bulunuşunu ayrıntılarıyla yazmıştır. Bu temaslardan biri başta Fas olmak üzere, Kuzey Afrika’daki ülkelerde Fransız çıkarını savunan Sömürge Genel Valisi Mareşal Lyautey’le olanıdır. Gaulis ve Mareşal arasındaki mektuplar, Aliye Pekin Çelik ve Zeynep Kocabıyıkoglu Çeçen tarafından derlenen *Berthe Georges Gaulis’den Mektuplar: Bir Fransız Gazetecinin Türkiye ve Ortadoğu İzlenimleri* başlığıyla 2021 yılında Koç Üniversitesi Yayınları tarafından yayınlanmıştır. Bu kitap, Gaulis’yi “istihbaratçı” olarak değerlendirirken onun Ortadoğu’da Fransız çıkarlarını korumayı hedeflediğini ve bu yüzden Anadolu hareketini

¹ Naşit Uluğ, Darülfünun Hukuk Fakültesinden mezun olmuş ve gazeteciliğe öğrenciliği sırasında 1919’da *Vakit* gazetesinde Ankara muhabiri olarak başlamıştır. Sonrasında Ankara’daki *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde Yazı İşleri Müdürü olan Uluğ, 1931 ve 1935’te Kütahya milletvekili olmuştur. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Hilal-i Ahmer, Himaye-i Etfal Cemiyeti ve Tayyare Cemiyeti kurucu üyesi ve Ankara Belediye Meclis üyesidir. *TBMM Albümü (1920-2010)*, (Ankara: TBMM Genel Sekreterliği, 2010), Cilt 1, s. 213. Erişim 29 Kasım 2024. https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt1/index.html

² Georges Gaulis Feriköy Mezarlığı’na gömülmüştür (s. 10).

yakından izlediğini göstermektedir. Gaulis'nin mektupları bu çalışmanın konusu olmadığından bahsedilmeyecek olsa da mektupların bir kısmı *Çankaya Akşamları*'nda da yayınlanmıştır. Bu mektuplarda Gaulis'nin Fas kamuoyunun "İslâm'ın zinde kuvveti" olarak kabul ettiği Anadolu hareketiyle Fransa'nın ilişki kurmasını desteklediği belirtilmektedir (s. 26). Aynı görüşte olan Mareşal de, Fransa'nın çıkarları için Sevres Antlaşması'nın değiştirilmesini ve Mustafa Kemal Paşa'yla Fransa'nın inisiyatifi ve himayesi altında yapılabilecek bir anlaşmanın Fas kamuoyunda "büyük ferahlıkla karşılanacağı" ifade etmektedir (s. 20).

Sadece İslâm dünyası değil, Sovyetler Birliği de Anadolu hareketini yakından takip etmekteydi. 1-7 Eylül 1920'de toplanmış olan Bakü Kurultayı (I. Doğu Halkları Kurultayı) bunun en önemli göstergesiydi. Kongrede İslâm dünyasının sosyalizmle ilişkisi belirlenmiş ve Anadolu hareketi gibi, köylü-işçi devrimleri olmayan ama anti-emperyalist mücadelelerin her koşulda desteklenmesi gerektiği kararı verilmişti.³ Gaulis'ye göre bu kurultay Fransa tarafından ciddiye alınmalıydı, çünkü Türkiye "İslâmiyet'in manevi merkezi" olarak konumlanmaktaydı ve bu duruş İngiltere'nin sömürgeleri için de bir emsal olacaktı (s. 148). Gaulis, notlarında TBMM'nin Sovyetler Birliği ile izlediği dostane ilişkilerden bahsetse de Mustafa Kemal Paşa'nın, Sovyetlerin Anadolu'nun içişlerine karışmasını nasıl engellediğine ve oradan gelebilecek asker ve subay desteğini nasıl reddettiğine değinmekte, İngiltere'nin doğu politikasının iflas ettiğini belirtmektedir. Ona göre "İngiliz mandası" kampanyasında beş kişi vardır: Rahip Frew, Sait Molla, Mustafa Sabri, Miralay Sadık ve Ali Kemal. Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin ilk anlardan başlayarak başında bulunan bu kişiler, İngiltere'nin "dama taşlarıdır" (s. 454).

Gaulis, Fas seyahatinden sonra Ankara'ya gitmek üzere İstanbul'a gelmiş ve çok uzun bir yolculuktan sonra Ankara'ya varabilmiştir. 20 Mart 1921'de İstanbul'dan vapurla Antalya'ya gelen, oradan Afyon'a giden Gaulis, Ankara'dan cevap gelmemesi üzerine kentten ayrılacakken gelmesine izin verilmesi üzerine 30 Nisan 1921'de Ankara'ya varmıştır. Gaulis, Çankaya Köşkü'nde Mustafa Kemal Paşa'yı ilk görüşünü şöyle anlatır: "Hiçbir resminin kendine benzememesine rağmen, subaylar arasında Paşa'yı seçebildim. Bu, kendine has, bu tavır ve bu fevkalade bakışla, Paşa'nın ta kendisi idi; yüzünde belirsiz bir tebessüm vardı" (s. 23). Gaulis ile Mustafa Kemal Paşa'nın konuştuğu ana konu İngiliz kamuoyu ve hükümeti arasındaki farklı düşünceler ve İngiliz ajanların Anadolu'da olanları İstanbul'a aktarmalarıdır. Bir müddet Ankara'da olmayacağını belirten Mustafa Kemal,

³ Daha fazla bilgi için bk. Yavuz Aslan, *Birinci Doğu Halkları Kurultayı* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007).

Gaulis'den İngiliz ajanlardan olan Mustafa Sagir davasını takip etmesini ve Ankara'yı her yönüyle tetkik etmesini önermiştir. Gaulis, bu ziyaretinde Ankara'da on gün kalmış, 10 Mayıs 1921'de Fransa'ya dönmüştür.

Gaulis, 20 Ekim 1921'de Fransa temsilcisi Franklin Bouillon ile imzalanan Ankara Antlaşması'ndan bir müddet sonra, 21 Kasım 1921'de Mustafa Kemal Paşa'nın daveti üzerine ikinci kez Ankara'ya gelmiştir.⁴ Gaulis'ye de iki ülke arasındaki dostluğu sağlayanlardan biri olduğu için TBMM tarafından teşekkür edilmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, Mareşal Lyautey'e de Ankara Antlaşması'ndan duyduğu memnuniyeti belirten bir teşekkür mektubu göndermiştir.

Bu birinci kısımdan sonra *Çankaya Akşamları* kitabında Eylül 1919 ile Ağustos 1921 arasındaki olayları kapsayan "Ankara, İstanbul, Londra: Mustafa Kemal ve Doğuda İngiliz Politikası" kısmını görmekteyiz. On bölümden oluşan ve kronolojik sırayla gitmeyen bu ikinci kısım kitabın içinde ayrı bir bölüm olarak basılmıştır. Burada Gaulis'nin Anadolu'ya yaptığı iki ve İstanbul'a yaptığı üç yolculuğun yanı sıra İngiltere-Fransa ilişkileri başta olmak üzere Fransız politikası ve Anadolu'daki askeri, siyasi ve toplumsal durum anlatılmıştır. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından itibaren İngiltere ile Fransa'nın arasının açık olduğunu ve gerek Anadolu'nun ve İstanbul'un işgal durumunun, gerek siyasi durumun İngiltere lehine geliştiğini belirten Gaulis, İngiltere'nin saldırgan tutumunun Fransa'yı bile hedef aldığını, bunun sonucu olarak 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin Fransız kamuoyunda benimsenmediğini ifade etmektedir (s. 55). İzmir'deki Yunan işgalini ayrıntılı bir şekilde anlatan yazar, Yunan güçlerinin İngiltere tarafından desteklendiğini, Fransa'nın ise duruşunu daha belirleyemediğini yazmaktadır (s. 96).

Fransa'ya karşı duyulan hayal kırıklığı Gaulis'nin Türk komutanlarla biraraya gelişinde de ifade edilmektedir. Gazeteci, Refet (Bele) ve İsmet (İnönü) Paşalarla yaptığı görüşmeleri anlatırken iki komutanın da Fransa'nın İngiltere'ye karşı durmadığını hayal kırıklığıyla karşıladıklarını yazmıştır (s. 136). 16 Mart 1920'deki İstanbul'un İngilizler tarafından işgalini Fransız askerlerinin bile şaşkınlıkla karşıladığını belirten Gaulis, Türk halkının Fransızlara daha yakın olduğu görülse bile İngiltere'ye karşı koymadıkları için Fransa'nın saygınlığını yitirdiğini ifade ediyordu. Gaulis'ye göre, İngilizler Osmanlı topraklarında kolonileri olmadığı için ne yapacaklarını bilmemekte, Fransızların ise 16. yüzyıldan beri kolonileri olduğunu ve bu geleneği devam ettirmek istediklerini, dolayısıyla

⁴ Türk dostu olan Bouillon, Lozan Konferansı'nda Fransa'yı temsil edecek ve İngiliz temsilci Lloyd George, Fransa Başbakanı Poincare'den bu tayini değiştirmesini istemektedir (s. 30).

“Türkleri aldatmadıklarını,” karşılığında da Türklerin “akıl danışmak” için onlara başvurduğunu belirtiyordu (s. 153).

Gaulis, ülkesine döndüğünde sadece cephelerde süren mücadeleyi ve komutanlarla görüşmelerini değil, siyasi yönden de Mustafa Kemal Paşa’yı ve Meclis’i değerlendiren yazılar yazmıştır. Gazeteci, Sakarya Savaşı’ndan bahsederken Mustafa Kemal Paşa’nın Meclis’te çok sert bir şekilde sorgulandığını ve ona Başkomutanlığın çok zor şartlarda verildiğini yazmıştır. Zaferden sonra “ani olarak” Ankara’ya gelen Mustafa Kemal, mecliste büyük bir coşkuyla karşılanmış, saldırı stratejilerini anlatmıştır. Bu savaşın “subaylar harbi” olduğunu belirten Mustafa Kemal Paşa, İsmet ve Fevzi Paşaların “kendi olanaklarını çok aşarak, askere güven verdiğini” söylemiştir (s. 330). Gazeteci, Ankara’yı verilen ortak ve mucizevi mücadeleyi düşünerek “modern Mekke” olarak nitelendirmekte, meclisteki çalışmaları yakından takip etmektedir. Ona göre Mustafa Kemal, on sekiz aydır telgraflarla Anadolu’da meydana gelen en küçük değişikliği bile izlemektedir ve “o artık örgütüyle birlikte bir bütündür” (s. 179). Gaulis, konvansiyonel olarak toplanan bu meclisin idari ve siyasi yönünü doğru olarak tespit etmiştir ve Mustafa Kemal’in istediği hükümet şeklini daha 1921’de şu şekilde ifade etmiştir: “Bağımsız Anadolu’yu yeni baştan kuvvetli bir yönetime kavuşturmak. (...) Demokratik kuruluşlar, hükümetin çeşitli organlarına geniş ölçüde katılma” (s. 181).

İkinci kitabın bir kısmında Gaulis, Mustafa Kemal Paşa’nın yakınında yer alan milliyetçi aydın ve siyasetçileri tanıtmıştır. Bunlar arasında Anadolu okullarında Fransızca’nın da yer alması gerektiğini savunan Maarif Nazırı Hamdullah Suphi (Tanrıöver), gazeteci Ruşen Eşref (Ünaydın), edebiyatçı ve sosyolog Ziya (Gökalp), Türk milliyetçiliğinin teorisini yazan Yusuf (Akçura), edebiyatçı Yahya Kemal ve Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Beyler başta olmak üzere, dilde sadeleşmeyi başlatan Namık Kemal ve Tevfik Fikret de vardır (s. 191-222). Edebiyat akımları, dil ve milliyetçilik hakkında bilgi veren bu bölümü Mustafa Kemal Paşa’nın hayatı ve İngilizlerin Anadolu hareketinin İslâm dünyasını etkileyebileceğinden korkarak onu öldürme planları yaptığını yazmıştır. Bunlardan en bilineni İngiliz Yüksek Komiserliği’nde görevli olan Rahip Frew’ün girişimidir. Gaulis’in belirttiğine göre Sivas Kongresi’nden bir gün önce, İngilizler, “Konya ve Elâzığ Valilerini altın dökerek satın almış” ve Elâzığ Valisi Galip Bey çeşitli çeteleri yanına alarak kongre yolunda Mustafa Kemal’i öldürmeye çalışmıştır (s. 297). Başarılı olamayan bu kuvvet Urfa yönüne kaçarak İngilizlerin “altın çağ” olarak andığı bir dönemi başlatmıştır. Buna göre 16 Mart 1920’de İstanbul’un işgaliyle sivil ve askeri olarak her yere hâkim olduğunu düşünen İngilizlerin karşısında hiçbir güç duramayacaktır. Halbuki

Anadolu'daki ve İstanbul'daki bu işgaller, Hint Müslümanlarınca onaylanmamaktadır ve Anadolu hareketi moral, askerî ve siyasi olarak gittikçe güçlenmektedir. Gaulis, İzmit Körfezi'ne ve Boğaziçi'ne saldırılar devam ederken Hintlilerin, Yunanistan'la İngiltere'nin ittifak kurduğunu bilmediğini ve Müslüman askerlerle karşılaşınca beliren üzüntüyü tedirginlikle izlediğini yazar (s. 304). İngiltere, "İslâmın kalbini avuçları içine almak" istemektedir ve Mısır'ı Hindistan'a bağlama amacındadır. Ne var ki Mustafa Kemal etrafında şekillenen hareket planları değiştirmiş, Gaulis'nin deyiimiyle "doğudaki çılgın savaş" başlamıştır (s. 302).

Gaulis, 1924'te *La Nouvelle Turquie* (Yeni Türkiye) adında bir kitap yazmış, zaferden sonra Türk siyasetini ve Mustafa Kemal Paşa'nın konumunu ele almıştır. Hazır bulunduğu bir Çankaya sofrasını anlatan gazeteci, yaklaşık otuz kişilik sofrada Mustafa Kemal'in herkesi tanıttığını belirttikten sonra, özellikle İsmet (İnönü) Paşa ile Kazım (Karabekir) Paşa'nın başarıları üzerinde durduğunu ifade etmiş, İsmet Paşa'nın yeni Dışişleri Bakanı olduğunu ve Lozan Konferansı'nda görevlendirildiğini belirtmiştir. Ona göre Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi'nden itibaren adım adım yürüttüğü siyasetle artık yenilmez bir pozisyonudadır.⁵ Gaulis, 29 Aralık 1923'te Lyautey'e gönderdiği son mektuplarından birinde Mustafa Kemal Paşa için şunları yazmıştır: "Mustafa Kemal sabırlıdır, metindir. Şef odur. Sıhhati ve gücü yerindedir. Halkın ona olan sevgisi zerre kadar değişmemiştir" (s. 37).

Berthe Georges Gaulis'nin kitabı, 1919-1922 arasındaki Millî Mücadeleyi yabancı bir gazeteci gözünden anlattığı için değerlidir. Gaulis, Anadolu hareketini sadece komuta mevkiinden izlememiş, Meclis'in nabzını da çok iyi tutmuştur. Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Ali Fuat, Refet, İsmet ve Kazım Paşalarla da temasta bulunan Gaulis, Anadolu hareketini Fransız kamuoyuna tanıtan ilk gazetecilerden biridir. Gözlemleri yanında Gaulis'nin Fransa'nın Fas'taki temsilcisi Mareşal Lyautey'e yazdığı mektuplar, Fransa'nın kuzey Afrika'daki çıkarlarının görülmesi ve Anadolu hareketinin İslâm dünyasındaki karşılığını göstermesi bakımından da tamamlayıcıdır. Kitapta ayrıca Türk, İngiliz ve Yunan kaynaklardan alınan, daha önce pek görülmemiş resimler yer almakta, bu da içeriğe zenginlik katmaktadır.

Kaynakça

Aslan, Yavuz. *Birinci Doğu Halkları Kurultayı*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007.
Çelik, Aliye Pekin ve Kocabıyıkoglu, Zeynep (der.). *Berthe Georges Gaulis'den Mektuplar: Bir Fransız Gazetecinin Türkiye ve Ortadoğu İzlenimleri*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2021.

⁵ Bu dönemden itibaren Mustafa Kemal Paşa'nın siyasi ve toplumsal görüşleri için bk. Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022).

Gaulis, Berthe Georges. *Çankaya Akşamları*. çev. Türkan Andaç. İstanbul: Örgün Yayınevi, 2007.
Kansu, Mazhar Müfit. *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022.
TBMM Albümü (1920-2010), Ankara: TBMM Genel Sekreterliği, 2010, Cilt 1, s. 213. Erişim 29 Kasım 2024. https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt1/index.html